

II.1.2. Tetraevangelion

Kat. II.11.

16. század (harmadik negyede); rutén közeg

papír, tinta, illuminált

i + 292 + i fólió

Kötés: barna egész bőr, ornamentális és figurális nyomott mintákkal, aranyozás nyomával, 17. század 33 × 21,5 cm

Restaurálás: Magyar Lászlóné, 1956.

OSZK, Fol. Eccl. Slav. 6.

A történeti Munkácsi Egyházmegye területéről nagyon kevés korai, festett miniatúrával díszített kötet maradt fenn. Ebben az evangéliumban a négy szent író egész oldalt kitöltő, őket írás közben megjelenítő auctorportréja is megtalálható: Szent Mátéé (fol. 15v, 275 × 175 mm), amelynek bal alsó sarka hiányos; Szent Márké (fol. 92v, 281 × 182 mm); Szent Lukácsé (fol. 143v, 288 × 145 mm) és Szent Jánosé (fol. 255v, 285 × 175 mm). A miniatúrák keretezése egyszerű, az evangélisták architektúra-elemekből összeállított háttér előtt, vagyis enteriőrben ülve alkotnak, kivéve Jánost, aki idősen, tájháttér előtt, Pathmosz szigetén ül, és az eget kémleli. A kötetben több, igényesen megformált ornamentális díszítés is található

még, a négy evangélium kezdetén nagy méretű, fonatdíszes iniciálékkal.

A négy evangélium szövegén kívül megtalálható még benne: az elején egy *szinaxáron*, az egyes könyvek előtt Theofilaktosz ohridi érsek († 1107) bevezető magyarázata, a végén egy naptár, amelyet a nagyböjtre szóló olvasmányok és vegyes szövegek követnek.

Nyelvezetét és helyesírását az egyházi szláv középboldgár redakciójának úgynevezett *tirnovói normái* jellemzik, egyértelmű keleti szláv jegyekkel, ami arra utal, hogy rutén környezetben keletkezett. A kötet kézírással bejegyzése arról tudósít, hogy a könyvet Alekszej vásárolta feleségével a „csornai” Szent Mihály-templom számára. Ez a település talán az egykori Ugocsa vármegyében található Csarnató (Черна) faluval lehet azonos. A könyv 1904-ben Hodinka Antal révén jutott a könyvtár birtokába. (T. Sz.)

Irodalom

Cleminson–Moussakova–Voutova, 2006, 26–28, Plate IV, 11, 12.

Puskás, 2008, 47–48, 19. kép.

A hosszú, nyugati szláv nyelvi jegyeket is mutató, cirill betűs bejegyzés elején írja hálát ad Istennek azért, hogy be tudta fejezni a könyv másolását. Ezután következik az a passzus, amelyben magát mint az evangélium másolóját is megnevezi: „Vakh pap”, aki „Krosna dicső falujában” 1585. május 14-én helyezte el bejegyzését:

„Spisana Ey[ange]lĭa sĭa s[vâ]taa naimâ / Vakhom" s[vâ]šeny[ko]m" v" slavno[i] v[e]si Kros/ noj kâ č[e]sti i kâ hvalě m[i]lostivo/mu B[og]ă v" Troici edinomu kâ po[ž]itku d[u]š[ev]nomu věčnomu i ku s[vâ]toi / c[e]rkvi živoi založenâ s[vâ]togo arha/ agg[e]la g[ospod]nâ Mihaila Velikag[o] slugy / s[vâ]togo B[og]a naš[e]go, lěta ot narož[e]nâ / s[y]na B[o]žĭa 1585 m[ě]sâca maa d[e]n" / 14."

A bejegyzés harmadik részében ismét megnevezi magát, amikor bűneinek bocsánatáért esedezve kéri a könyvből majdan szolgáló atyákat és testvéreket, hogy emlékezzenek meg róla.

A kézirat 15–18., számozatlan lapjainak alján húzódik egy alighanem 18. századi kézírásos tulajdonbejegyzés is, amely a 19. lap függőleges belső szélén folytatódik. Eszerint az evangélium Zsugrovics Gregorij szolnoki pap tulajdona volt, akinek a neve után a „havaji” jelzõt is olvashatjuk:

„Siâ kniga // glagolema // â Ey[an]gelie svâšenogo // ereâ Gregoriâ sonoc'kago // Žugroviča // gavaevskogo”.

Kárpáti László a helynevet a Makovica alatti Havaj faluval azonosította, ami azt is mutatja, hogy az Abaújszolnokra, Baktakékre (Kéty) betelepülő ruszinok – vagy legalábbis a papjuk – Sáros vármegyéből érkeztek a Cserehátra. Gregorij, azaz Gergely pap felmenője lehetett annak a Zsugrovics János lelkésznek, akinek a neve egykor – az 1758-as építési év mellett – a szolnoki fatemplom nyugati ajtajának szemöldökére volt írva, ahogy erre Kárpáti László rámutatott (Kárpáti, 1999, 681). Az értékes, régi, ortodox közegben készült evangélium tehát a sárosi ruszinok révén került Abaújszolnokra, illetve Baktakékre. (G. X.)

Közöletlen

16–17. század

papír, vörös és fekete tinta

30 × 19 × 7 cm

[317?] fol.

Barna egészsbőr kötés.

A kötéstáblák belső oldalán töredékes fametszetek vannak beragasztva.

Restaurált.

Miskolc, Herman Ottó Múzeum,

ltsz. 2019.46.2.

A Baktakékról származó kéziratost Apostolt keleti szláv területen másolhatták, bizonyára még ortodox közegben. Igényes díszítését fonatdíszes fejlécek, záródíszek és iniciais alkotják.

A kézirat ukrán szerkesztésű egyházi szláv nyelvű, lapalji marginálisa (ff. [3]–[31]) a 18. századból, Mária Terézia királynő idejéből (1740–1780) származhat, hiszen arról számol be, hogy az Apostolt, amely 10 „Terézia-aranyba” került, Mihko és hitvese adományozta Sztebnik falu Szent Paraszkéva-templomának:

(1)

„Siŭ knigu // rekomuŭ // Apostol" // kupil" // rab" B[o]žij // najmâ Mihko // i svoev" ženoŭ naimâ // Donev" do sela // Stebnika // a do c[e] rkvi založenie // a hramu s[vâ]toj Vel'ikoj // m[u] č[e]jnicě Paraskovi // dal za nŭ // zlotyh" devât" Thereskih" // [...] // tery otceve i brat'ia // kotoryi budete na nih" // čytati povinste // za nih G[ospod] u B[og]a prositi aby // račil G[ospod] B[og] grěhi // odpustiti. A po sem světě // aby ih G[ospod] B[og] račil p[ri]ati // do c[a]rstv'ia n[e]b[es]nago aby s nim // v c[a]rstv'ii n[e]b[es]nom opočilvali // ktoromu neh budet č[es]t' i slava // navěki věkom. Amin'. // Aktoby mal sej Ap[ostol] // od sei c[e]rkvi oddaliti tedy // bym s nim na toitom světě // sud" mal'''.

Sztebnik (Esztebnek/Stebník) Bártfa közeli ruszin település, ahol a könyvben olvasható bejegyzést írták. A középkorban a makovica uradalom része volt. A parókiát 1750-ben Olsavszky Mánuel munkácsi görögkatolikus püspök is meglátogatta, a Szent Paraszkéva nagyvértanúnak szentelt fatemplom alapítási idejét, építésének korát már akkor sem ismerték. A templom a szükséges könyvekkel – köztük az *Apostollal* – el volt látva, de arra semmi nem utal, hogy ez a példány már akkor is meglett volna, ami akár elképzelhető is (vö. Véghseő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 136–137). (G. X.)

Hogy az *Apostol* mikor és hogyan került Baktakékre, nem ismert. Feltehetően már ezt a kötetet említik a kéziratos evangéliumos könyvvel együtt a parókia 1877-es kánoni látogatásának jegyzőkönyvében („Evangelium et Apostol in manuscripto, antiquum”, AGKA Inv., č. 479, Rok. 1877, Sign. 27). A 18. századnak tűnő kötések tábláira ragasztott, színezett fametszettöredékek a populáris grafika ritka emlékei. A műfaj sajátossága ellenére, hogy ti. egy nyomódúcra számos lenyomat készült,

(2)

mára mégis nagyon kevés maradt fenn közülük. Az egyik töredéken az Atyaisten büsztje látható, aki pluviálét, fején pápai tiarát visel, körülötte dicsfény ragyog, a háttérben csillagok, a képmező sarkai felé drapériára emlékeztető felhők. Az Atya keble előtt megjelenő dicsfény és hajkorona, valamint a vízszintes keresztszár és egy bal alkar töredékéből egyértelmű, hogy a keresztre feszített Fiút tartja a kezében. Ez az ikonográfia a Szentháromság-ábrázolások egyik típusát, az ún. *Gnadensthult* (A kegyelem trónja; 1. kép) követte. Az Atya pápai tiarája, pluviáléjának díszes paszománya alapján sejthető, hogy a metszet az alsó-ausztriai zárándokhely, Sonntagberg híres Szentháromság-kegyképének valamely másolata alapján készült. A 15. században alakult, majd a barokkban virágkorát élő kegyhely egész Közép-Európában ismert volt (vö. Gugitz, 1956, 193). Ez a metszet lengyel területen készülhetett, de ukrán közegben, amire a keretsávon feltűnő cirill betűs töredék utalhat. A hátsó kötéstábla metszettöredékén sokszirmú, stilizált virágok középpontjában két vértanúnő háromnegyed alakos ábrázolása tűnik fel (2. kép). Fejükön korona, kezükben pálma, de a másik két attribútum alapján sem lehet őket egyértelműen azonosítani. Színezése hasonló az előzőhöz, talán egy műhelyben is készültek. Ukrán területekről ismertek hasonló jellegű, feltehetően magánáhitat céljára készült, néha meglehetősen durva kivitelű fametszetek (vö. Стасенко, 2003, 90–91), amelyek datálása a 17. és 18. század között ingadozik. Ezeket a metszeteket keretezve, fára ragasztva természetesen a templomokban is alkalmazták, de úgy tűnik, hogy nagy méretük miatt még a könyvkötő is hasznukat vette. (T. Sz.)

Közöletlen

II.1.2. Tetraevangelion

Kat. II.15.

Lviv, az Istenszülő elszenderülése
székesegyház Testvérületének nyomdája,
1636. augusztus 20.

(Nyomdász: Mihail Sliozka.)

*Evangelion sireč Bl[a]gověstie b[o]god[u]hnovennyh
evangelist". V" Lvově, tšaniem Bratstva
Stayrop[igion], hrama Ouspenia Pr[esvâ]tjâ
B[o]gorodica, v lěto ... o[t] r[o]ž[des]tva H[risto]va
1636. avg[usta] 20.*

[12], 412, [3] fol., ill. (fametszetek); 2° (32 cm)

Kötése: fatáblás egészsbárony kötés, közép- és
sarokveretekkel, csatokkal, 17. és 19. század
31,5 × 19,5 × 8,2 cm

Budapest, Iparművészeti Múzeum,
Itsz. 57.117.

Az Iparművészeti Múzeumban őrzött egyházi szláv nyelvű evangéliumot – amint arról hosszú címe is megemlékezik – Petr Mohila pátriárka áldásával a lvivi (Lemberg/Львів) Istenszülő Elszenderülése Testvérület adta ki 1636-ban. A nyomdász, Mihail Sliozka nevét a címlap hátoldalán látható, egész oldalas Krisztus Pantokrátor-metszet keretében találjuk.

A könyv hatvanegy fametszetes illusztrációt tartalmaz, számos fejlécén, záródíszén, iniciáléján, valamint címlapkeretén kívül. Ez utóbbi Georgij ierodiakon munkája 1636-ból, aki a nevét a fametszet két alsó sarkában helyezte el, a – magának a könyvnek a megjelenési évéhez hasonlóan – hagyományos módon, egyházi szláv betűkkel jelzett évszámot pedig az Istenszülő elhunytának ábrázolása körül. A címlapkeretet a lvivi Testvérület még legalább öt későbbi evangéliumkiadásához, azaz itteni első megjelenése után több mint száz évvel később is használta.

A címloldalon a könyv címe és a megjelenési adatai egy nyugati reneszánsz oltárépítményt utánozó kartusban jelennek meg, melynek lábazatán egy ovális képmező az Istenszülő elszenderedését ábrázolja. A címloldal kompozíciójában ezt a központi, architektonikus elemet koronázza a Deészisz hármass csoportja, Krisztus, az Istenszülő és Keresztelő Szent János alakjával. A címlapkeret két hosszanti oldalán hat-hat szőlőindával körbefuttatott medalionban az apostolok, alsó szélén pedig Jónás, Izajás, Mózes és Dániel próféták mellképei láthatók.

Az egész oldalas, jelzetlen evangélistaábrázolások érdekessége, hogy Teológus Szent János mellett az ikonográfiai hagyománytól eltérően az oroszán, Szent Márk mellett pedig a sas szerepel attribútumként. Az 1636-os egész oldalas evangélistametszeteket a kutatás Pamva Berinda metsző–tipográfusnak (?–1632), a sokoldalú galíciai tudós–szerzetesnek tulajdonítja. Berinda korábban, az 1600-as években készítette a metszetportrékat a Petr Mstislavec által 1575-ben Vilnában kiadott evangélium evangélistaábrázolásainak nyomán, amelyek azonban nyugati grafikai előképekre támaszkodtak.

Az 1636-os lvivi kiadvány evangéliumi jeleneteket, példázatokat illusztráló szövegközti metszetei szintén közvetve nyugat-európai grafikákra mennek vissza, ahogy erről a figurák reneszánsz öltözékéből és a leginkább a német grafikából ismert kompozíciókból is következtethetünk. (A tékozló fiú ábrázolását például a kutatás Hans Sebald Beham német metsző 1540-es művére vezeti vissza.) Ezeket a lvivi 17. századi nyomtatványokban gyakran ismételt kompozíciókat korábban egy kisebb galíciai tipográfia, a kriloszi Elszenderülés-templom nyomdája is használta és közvetítette Lviv felé.

Az itt bemutatott evangéliumkiadás illusztrációi, illetve az evangélistaportréit metsző Pamva Berinda életműve is érzékelteti a 17. század

eleji keleti szláv könyvkultúra bonyolult kapcsolatrendszerét, nyomdaközpontjainak egymásra épülését. Berinda még a 16. század legvégén (1597) került közeli kapcsolatba Gedeon Balaban lvivi püspökkel, aki Striatinban létrehozta a korszak másik fontos, jóllehet a lvivinél kevésbé produktív nyomdai központját. A striatini nyomda felszerelése azután a kijevi Barlangkolostor nyomdájához került. Berinda maga a 17. század tízes éveiben előbb a lvivi Bratstvo nyomdájában működött tipográfusként, majd a húszas évektől Kijevben a Barlangkolostorban folytatott kiadói-szerkesztői tevékenységet.

Az Iparművészeti Múzeum könyve a lvivi Elszenderülés-székesegyház mellett megalakult Szttauropég Testvérület (Uspenskoe Bratstvo) nyomdájának első evangéliumkiadása, melyet később több újabb is követett a 17–18. század folyamán. A 17. század első felében a kijevi Barlangkolostor nyomdája mellett a lvivi Testvérület nyomdája volt a legtermékenyebb a keleti szláv területek liturgikus könyvnyomtatásában. Első ismert kiadványa 1589-ből maradt fenn. A Rómával egységre lépett közösségek egyházikönyv-igényének kielégítésében a Testvérület játszotta a legfontosabb szerepet, miután 1708-ban csatlakozott az unióhoz, majd 1730-ban megkapta a kizárólagos jogot a nyugatukrán területek liturgikus könyvkiadására. A magyarországi görögkatolikusság körében fennmaradt 17. századi liturgikus nyomtatványállomány nagyjából fele ebből a nyomdából való.

Az evangélium első lapjainak alján egy töredékesen fennmaradt, egyházi szláv nyelvű, kézírásos, utólag megújított donációs bejegyzés húzódik a 17. század második feléből, talán 167(?)4-ből, mely szerint az evangéliumot a volhíniai Chortoryis'k (Чорторийськ) várának Urunk mennybemenetele és Szent Paraszkéva-templomába adományozták:

„Maxim [Vumoga?] // vo imâ Otca i S[y]na i S[vâ]tago // D[u]ha siû k'nigu rekumu // Ev[ange]lie tetr" rab" B[o]žij [...] // [...] // za sp[a]senie svoe i za roditelej svoih // i pridal siû k'nigu do c[e]rkvi // Vozneseniâ G[o]s[po]dnâ i Velikomučenici // Hristovoi Paraskovi vo gradi Čertarisku // za deržavie ego m[il]os[ti] Samoelâ večšna[...]ogo // Očvoznogo Koron"nogo vovodiča [?.eč]skogo // v roku 16[?]4 m[esâ]ca avgusta // dnâ 5 i aby nebyla rušenaâ // ot togo mēšca vo vėčnye čas̃y”. (G. X.)

Irodalom

Гусева–Каменева, 1976, kat. 65.

Запаско–Ісаєвич, 1981, kat. 253.

Az evangéliumos könyv felső kötéstábláját öt, a hátlapot egy aranyozott ezüst, vésett rátét díszíti. A hátsó táblán négy egyszerű, rusztikus megformálású vörösréz gomb társul a sarkokon a központi ezüstelemhez, illetve további két, a könyvcsatokat rögzítő levélforma rézveret is van még rajta.

A felső táblán az ezüstlemezek széleit kb. 1 centiméter széles sávban visszahajtották, így a képmezők kiemelkednek a kötéstáblából. A középső mező enyhén nyújtott nyolckaréjos formájú, amelynek négy főtengelyét számárhátívesen alakították ki. A lemezre a keresztre feszítést vésték: középen Krisztus nyolcágú, ferde szárú kereszten függ, fölül két angyal siratja, a keresz alatt jobbján az édesanyja és Mária Magdolna, a másik oldalon a szeretett tanítvány és Longinosz, a százados állnak. A jelenet megnevezésén kívül az ábrázoltak elnevezése is szerepel rajta, a keresz tövében Ádám koponyája, a háttérben Jeruzsálem falai bontakoznak ki. A saroklemezekre a négy evangélistát vésték: a bal felső sarokban az idős Teológus Szent János áll, tekintetét a fölülről érkező isteni fényre emeli, miközben a sziklás barlang előtt ülő tanítványának, Prokhornak diktál. A jobb sarokban Máté evangélista ül stilizált enteriőrben, és

egy díszes kiképzésű pulton ír. Az utóbbihoz hasonló módon van megkomponálva a két alsó lemez evangélistájának, Lukácsnak és Márknak a portréja is: mind a ketten írnak, a háttérben különböző díszes épületek látszanak. Az evangélistákat a felirataik alapján lehet azonosítani, megszokott szimbólumaik hiányoznak. A hátlap közepére helyezett centrális, görögkeresztre emlékeztető, karéjos levelekben végződő lemez nem emelkedik el a táblától, csupán a közepén volt egy kidomborodó gomb, amely mára megsérült. Az egész lemezt vésett, tekeredő, stilizált, palmettákra emlékeztető növényi ornamensek töltik ki. A fedlap figurális elemeinek nagyon finom vonalvezetése azt mutatja, hogy a mesterséget értő, jó rajzkészséggel rendelkező mester munkáit látjuk. A rajzok stílusa még az előző századok (15–16. század) fejlett orosz miniatura- és ikonfestészetének műveit idézi (Vö. Popowa, O. S.: *Altrussische Buchmalerei 11. bis Anfang 16. Jahrhundert*, Leningrad, 1984, kat. 36, 38, 39, 43, 48). Hasonló jelenséget figyeltek meg novgorodi eredetű, domborított evangéliumos könyvveretek kapcsán is (Gnutova–Ruzsa–Zotova, 2005, 62, 103. a–d). Gyengébb rajztudású ötvös munkái lehetnek azok a könyvborítóra való, egyező formájú lemezek, amelyek a moszkvai Iparművészeti Múzeum gyűjteményében maradtak fenn (Itsz. МД-456/ 1–5). Ezek központi lemeze a Deésziszt ábrázolja, és az evangélisták ikonográfiája is különböző, de alapvetően azonos hagyományból táplálkoznak a budapesti darabokkal. Lengyelországi gyűjteményekben több olyan evangéliumos könyv is fennmaradt az egykor ruszinok lakta vidékekről, amelyek kötéstáblái hasonlóak, azonban egyik sem közelíti meg azt a művészi nívót, amely a budapesti darabot jellemzi. A Przemyśli Várostarténeti Múzeum (Múzeum Historii Miasta Przemyśla) állandó kiállításán is szerepelt egy darab (2012), de az ottani Nemzeti Múzeum (Muzeum Narodowe) szakrális művészeteket bemutató tárlatán két példány is megtekinthető, amelyek a környék egykori görög-katolikus templomaiból származhatnak. Az egyik felső kötéstábláján egy kis ezüsttáblába vésve a lemezek készítése éve is kiderül: 1670. Ezek a lengyelországi példák nincsenek aranyozva, és sokkal provinciálisabbnak tűnnek, mint a budapesti példány lemezei, amelyekről joggal feltételezte az eddigi kutatás, hogy valamelyik nagyobb orosz központhoz, talán éppen Moszkvához köthetők. A hátsó táblán lévő vörösréz elemek azonban a 19. századi újrakötése során kerültek a könyvre. (T. Sz.)

Irodalom

Gnutova–Ruzsa–Zotova, 2005, 230, no. 99.

Lviv, Mihail Sliozka nyomdája, 1646. augusztus 23. *Leiturgiariŋ, si est' Služebnik" ot lyturgij s. Vasilija, Ioanna Zlat. i Preždesvâšennyh"...* n[y]nĕ že izdan" v četvertoe tšaniem" i iždiveniem"... Arsenia Želiborskogo... Vo Lvovĕ, v typografii Mihaila Slioski, roku B[o] žogo 1646. avgusta 23 [6], 308, [2] fol., ill. (fametszetek); 4° 14 × 18 × 4,5 cm
Csonka, meglevő lapjai: fol. 12–279.
Restaurálás: Kovács Péter, 2020.
Nyíregyháza, SZAGKHF, Itsz. M–920 (Ant10467).

Az elején és végén is csonka, cirill betűs, egyházi szláv nyelvű, fekete-vörös nyomású liturgikont (szláv nevén *szluzsebniket*) metszetei alapján sikerült azonosítani a Mihail Sliozka lvivi nyomdájában 1646. augusztus 23-án készített liturgikonkiadással. A példány Nyírderszről került a SZAGKHF könyvtárba 2010-ben, meglehetősen rossz állapotban.

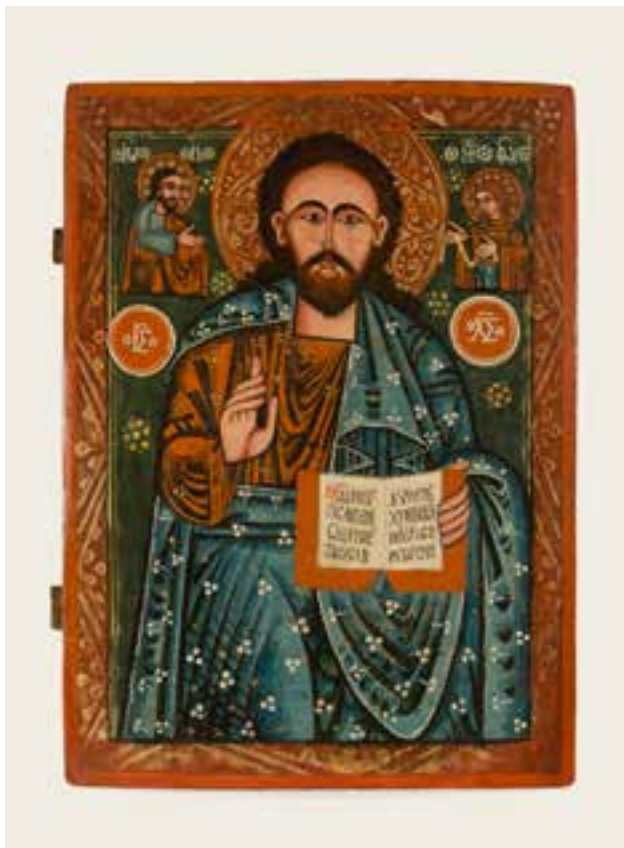
A nyomtatvány teljes példányainak címlapján olvasható, hogy a *szluzsebnik* korábban három kiadást ért meg a kijevi Barlangkolostor nyomdájában, s ezúttal Arsenij Želiborskij lvivi püspök megbízásából és költségén jelenik meg. Az ukrán néprnyelven írt előszó, melyet maga a püspök szignált, arról is beszámol, hogy a liturgikon azért nem a lvivi Szent György-templomnak a Želiborskij püspök által működtetett nyomdájában készült, mert ott éppen Petr Mohila katekizmusának új kiadásán dolgoztak. A nyomdász Mihail Sliozka monogramja a címlap hátoldalának ornamentális szedett keretében található.

A nyomdászattörténetből tudjuk, hogy Sliozkának alaposan meggyűlt a baja a liturgikon kinyomtatásával, amiért Petr Mohila kijevi metropolita tiltása ellenére Želiborskij lvivi püspök támogatásával bocsátotta sajtó alá a könyvet. Mohila, aki a kijevi Barlangkolostor nyomdájának fő vetélytársát látta Sliozkában, anatómával is sújtotta a nyomdászt, megtiltva, hogy keresztény temetésben legyen része élete végén. Mivel azonban Mohila néhány hónappal a liturgikon megjelenése után távozott az élők sorából, az egyházi átok érvényét veszítette, mi több, Sliozka még a főpásztor temetésére is elment Kijevbe a lvivi Testvérület küldöttségével.

A 17. század első felében Kijev mellett Lviv volt a keleti szláv könyvnyomtatás fő központja, elsősorban a lvivi Istenszülő elszenderülése székesegyház mellett működő Nagyboldogasszony Szttauropég Testvérület (Uspenskoe Bratstvo) nyomdájának köszönhetően, amely a korszak legtermékenyebb tipográfiai műhelye volt. Mihail

II.2.1. Tanító Krisztus

Kat. II.19.

17. század közepe,
Mihail Popovics (attribúció)

fa, tempera

76 × 55,5 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 91.14.1.

Háromnegyed alakban ábrázolt Krisztus, aki jobbával áld, baljával nyitott könyvet tart, benne egyházi szláv idézet: „Прѣдѣте Бѣгословени Сѣца моего наслѣдуйте уготовано цѣрство небесное” („Jertek, Atyám áldottai, vegyétek örökül az elkészített mennyországot” – Mt 25, 34b, Dobos András átírata). Khitónja fekete alapon vörössel, himationja kézzel, feketével van modellálva. A ruházatot fehér és sárga pöttyök díszítik, a köntös szegőit, redőit fehér vonalakkal hangsúlyozta a festő. Krisztus válla mellett görög nevének kezdőbetűi szerepelnek fehérrel, egy-egy vörös medallionba írva. Nimbusza az ikon keretéhez hasonlóan a krétaalapozásból domborított ornamensekkel van díszítve, előbbi vörössel keretezte, benne a kereszt szárait is megfestette, és „a Létezőt” jelentő három görög betűt is ráírta a mester. Krisztus jobb válla fölött közbenjáró kéztartással a félalakos Keresztelő Szent János tűnik fel, míg a balján az Istenszülő jelenik meg

hasonló beállításban. Nevük, titulusuk rövidítése felettük olvasható, nimbuszukat domborított kerek motívumokkal gazdagították. Az Istenszülő egy csíkos szalagot – orárt/omofort? – tart a kezében, ami a Szent Miklós-ikonokra jellemző, ikonográfiai szempontból itt nehezen értelmezhető.

Az ikont először Varga Zsuzsa ismertette, feltételelesen „rutén munkának” ítélte, és a 18. század végére datálta, amit a későbbi szakirodalom is átvett. A mű festői stílusához legközelebb álló darabok Máramarosban vannak, három ikon a budfalvi alsó és felső (mind a kettő Szent Miklós tiszteletére szentelt) (Budești Josani/Susani) templomban maradt fenn, de eredetileg mindegyik az előbbiben volt, amely 1643 körül épült: *Trónon ülő Krisztus* (90,5 × 60 cm); *Trónon ülő Istenszülő a Gyermekekkel* (91 × 60 cm); és a szintén nagy méretű *Szent Paraszkéva nagyvértanúnő az életéből vett jelenetekkel*, amelyek minden bizonnyal egyazon ikonosztáz alapképei voltak. A *Trónon ülő Krisztus* ikonján lévő egyházi szláv feliratból kiderül a készítés éve, 1647, és az adományozó neve (Nikita Opris). Ehhez az együtteshez tartozik még hét ünnepikon is. A 17. századi táblák egy részének hátoldalára a 18. században Alexander Ponehalszki újabb ikonokat festett, amikor a budfalvi alsó templom ikonosztázán dolgozott. A fatemplom pitvarának északi falán egy monumentális az *Utolsó Ítélet* ikon is függ. Marius Porumb úgy vélte, hogy festője azonos lehet a Szent Paraszkéva-ikon mesterével. Az ikonon számos egyházi szláv felirat olvasható, amelyeket néhány éve John-Paul Himka vizsgált és írt át. Szerinte az egyik felirat talán a kép festőjétől származhat, aki az „oroszföldi” Kolomijából (Коломия, Ukrajna) származott, és Mihail Popovicsnak hívták – vö. Betea, Raluca: Icoana Judecății de Apoi din biserica de lemn din Budești Josani (Județul Maramureș), *Apulum, series Historia et Patrimonium*, 50(2013), 74–75, 78. Ez a festő alkotta még a szerfalvi (Sârbi Susani) felső (Szent Paraszkéva-) fatemplomban található Szentháromság-ikont (*Ábrahám vendégsége*) is. Feltehetően még ehhez a csoporthoz sorolható további két ünnepikon is (*Jézus születése* és *Jézus mennybemenetele*) a sajói (Șieu) Istenszülő elszenderülése fatemplomban (Porumb, 1975, 11–13, 44, fig. 13–15; Porumb, 1998, 63–65, 363, 396). A mester művei sajátos stílusa alapján jól felismerhetők: a figurák arányai a fej és a kezek javára billennek, a szem kontúrjának fülig nyúló szűk vonala erőteljes, azonban a ruharedőzet

rutinos alakítása és az élénk színek kiegyensúlyozott használata megnyugtató elevenséggel tölti meg a képeket. Minden biztonnyal lengyel–ukrán területeken tanult, ahol már az előző században nagy hagyománya alakult ki a dekoratív módon alakított, domborított krétalapozású háttereknek, nimbuszoknak is. Hasonló háttere van annak a festésmódjának is rokon Deészisz-ikonnak, amelyet a krakkói Nemzeti Múzeum ikongyűjteményében őriznek, s erre az időszakra datálnak (vö. Kłosińska–Zinovieff, 1987, kat. 13). Erdély más vidékein is megfordultak a Kárpátok túloldaláról érkező vándormesterek. Egyiküktől, akinek mind stílusa, mind az ikonok hátterén alkalmazott domborítástechnikája – már amennyire az átfestésként meg lehet állapítani – emlékeztet a budfalvi ikonok mesterére, több mű is fennmaradt Maros megyében, a 17. századból (vö. Dumitran, 2014, 129–130, 139–143, fig. 8–12). (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 22, 40. kép.

Puskás, 1991, 56 (kép), 78, kat. 161.

Puskás, 2008, 182–183, 144. kép.

Örömhírvétel – Jézus Krisztus születése, kétoldalas ikon

Kat. II.20.

17. század közepe, Mihail Popovics (attribúció) –
1760–1780, Alexander Ponehalszki (attribúció)
jegenyefő fatábla, tempera–olajfestmény
46 × 38 cm

Restaurálás: Boldizsár Dóra (Budapest, Magyar
Képzőművészeti Egyetem), 2017/2018.
Magántulajdon.

Az Örömhírvétel-ikon ikonográfiai bal (szemből nézve jobb) oldalán az Istenszüdő áll, kék himationban és vörös maforionban, felemelt kezén fehér fonalat tart, amelynek végén orsó függ. Jobbjánál vörös oldalú, kék fedlapú asztal van. Máriával szemben Gábor arkangyal áll, kék és vörös ruházatban, jobbjával áld, baljában fehér színű, keresztben végződő pálca, szárnyának színe sötétvörös, sárga és piros csepp alakú foltokkal megidézett tollazattal. A jelenet zöld, stilizált növényekkel díszített talajon játszódik, a háttérben okkerszínű városfalrészlet, amelyet két oldalról timpanonos épületek fognak közre. A kompozíció tetején, a középtengelyben az isteni közreműködésre utal a megnyíló égbolt kék-fehér félköríves mezőiből kiváló három fénysugár. Közvetlenül alattuk a jelenet egyházi szláv elnevezése olvasható: „БЛ[А]ГОВѢЩЕНИЕ” (Örömhírvétel).

A szentek nimbuszában domborított, gyöngyhatszínű köröcskék jelennek meg, fölöttük szláv, illetve görög megnevezésük rövidített formája. Az eredeti, egykor szintén domborított ornamentális keret mára majdnem teljesen elpusztult, nagyobb töredékei a jobb oldalon maradtak meg. Az *Örömhírvétel* festője a stílusából következtetve a Néprajzi Múzeum *Tanító Krisztus*-ikonjának mesterével lehet azonos, aki máramarosi analógiák alapján a 17. század közepén alkotott, és Mihail Popovicsnak hívták (vö. Kat. II.19.).

A fatábla másik oldalára a 18. században Jézus születését festették meg. A képmezőt középen két részre osztotta a mester: az ikongráfiai jobb – szemből nézve bal – oldalon egy cseréppel fedett, kéményes épületben az álló Szent József és Szűz Mária fogadja a három király és két pásztor hódolatát: előbbieket térdelnek, utóbbiak állnak, egyikük leveszi a kalapját tisztelete jeléül. A fehér inget viselő gyermek Jézus egy oltárra emlékeztető asztalon áll, édesanyja gyöngéden tartja. Szent József lába előtt az ökör és a szamár is feltűnik. A királyok és a pásztorok mögötti domb fölött kétszer is megnyílik az ég: a középtengelyben lévő mező középpontjában a betlehemi csillag ragyog,

míg a jobb szélre komponált felhők fölött fehér sugarak indulnak a föld felé. A cserfalevelekre emlékeztető ornamensekkel vésett háttér ezüstözött, aranyhatást imitáló lakkozással, akárcsak a kép széleire facsapokkal illesztett, profilozott keret belső pereme, amelynek vastagabb része barnásvörös, külső széle élénkvörös színű. A felső keretléc profilján ma már alig látszó, feketével, cirill betűkkel írt román felirat olvasható: „НАЩЕРА ЛѢИ ІІСХСЪ ХРИСТОС” (*Jézus Krisztus születése*). A kompozícióban az Istenszülő nevének görög rövidítésén túl Szent József neve szerepel még: „ІОСІФ”. A jobb oldali hosszanti keretléc küldő oldalán az ünnep egyházi szláv elnevezése is megjelenik: „РОЖДЕСТВО ІСА ХСА”.

Az ikont stílusa és ikongráfiája alapján Alexander Ponehalszki, főképp Máramaros vármegyében a 18. század második felében tevékenykedő, görögkatolikus ikonfestő műveként határozhatjuk meg. Ponehalszki több településen festett teljes ikonosztáziót, az alapképeket rendszerint fatáblákra, a felső sorokat pedig a fatemplomok alapozott boronafalára. Az ukrán kutatás Ponehalszki galíciai eredetét valószínűsíti, és vándorfestőnek tartják, míg a román szakirodalom a helyi kötődését hangsúlyozza, mivel Bárdfalván (Brebești) élt Elena nevű feleségével együtt, s innen kiindulva dolgozott a környék fatemplomaiban. Első szignált műve Felsőkálnfalván (Călinești–Căieni) a fatemplomban maradt fenn 1754-ből, de már több, néhány évvel korábban készült ikont is neki attribuíáltak. A budapesti Néprajzi Múzeumban is található néhány mű, amelyek minden bizonnyal az ő alkotásai (Terdik, 2016, 55–60). Ponehalszki előszeretettel használt fel korábbi fatáblákat is – amint ennél az ikonnál is tette –, gyakran jóval nagyobb méretű, feltehetően sérült fatáblákat aprítva fel, de a hátoldali kompozíciók töredékeit is megőrizte (vö. Terdik, 2016, 61–62; Terdik Szilveszter: Szent Miklós-ikon Borsáról, *Görögkatolikus Szemle*, 38[2017], 12. szám, 16). (T. Sz.)

Irodalom

Nagyházi Galéria és Aukciósház, 220. aukció, 2016. december 13–14. [Katalógus], Budapest 2016, 25. kat. 55.

Terdik, 2016, 61.

Zsámbéki Anna (szerk.): *Barokk. Római.*

Pop-Art: Megmentett műkincsek – Preserved Art Treasures, Magyar Nemzeti Múzeum – Magyar Képzőművészeti Egyetem [Diplomakiállítás], Budapest, 2018, 4. kat. 1.

II.2.1. Deészisz

Kat. II.36.

18. század közepe (1733 ?),
ismeretlen galíciai (?) festő

fa, olaj

81 × 57 cm

Restaurálás: Mészáros Erika, 2019–2020.

Miskolc, Herman Ottó Múzeum, ltsz. 53.4733.1.

Aranyozott, vésett mintákkal (ún. muštrával) díszített háttér előtt a középtengelyben díszes trónszéken püspöki ornátusba öltözött Krisztus ül. Jobbjával áld, baljában nyitott könyvet tart, benne egyházi szláv nyelvű szentírási idézet olvasható: „гла҃кезача / Во҃а"ках' Боса: и дастемііастѣ: вожажда҃ся: и напоистема: Боле҃ѣ и поѣѣистемене.” – „Mert éheztem, és ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok, beteg voltam, és meglátogattatok...” (Mt 25, 35–36, Dobos András átírata). Krisztus szakkosza vörös, aranyszínű mintázattal és paszománnyal, bélése kék, püspöki omoforja fehér, fekete keresztekkel. Kézélője, epitachelionja kék, arany paszománnyal, akárcsak mitrája, amelyen két töredékes hatszárnyú kerub is kivehető. Kerub díszíti a jobb keze alatt feltűnő hüpogonátiót is. A díszes trón alatt ambonra emlékeztető, kör alakú pódium sejthető. Krisztus balján az Istenszülő, jobbján Keresztelő Szent János áll felhőkön.

Előbbi ruházata kék színű, vörössel bélelt köntös, rózsaszínes tunika, utóbbi teveszőr ruha övvel, amelyen zöld színű köntöst visel. Kezüket nem a bizánci hagyományban megszokott közbenjáró gesztussal emelik Krisztus felé, hanem nyugati módra összeillesztve tartják. A trón háttámlája felett két félalakosan ábrázolt angyal lebeg, kezükben a rövidített szláv „szent” szavakkal feliratozott glóbuszokkal. Az ábrázolt személyek görög, illetve szláv nevének rövidített formái a nimbuszokban, vörössel írva olvashatók. Az ikon eredetileg a rakacai templom ikonosztázionján, az apostolsor középtengelyében állt. Festője ismeretlen, talán a környékbeli városokból vagy még lengyel területről származó mester dolgozhatott itt. A deészisznek ez a típusa a 17. században sokszorosított grafikán keresztül is terjedt, amint egy 1664-es fametszet mutatja (vö. Стасенко, 2003, 90, fig. 157).

1939-ben a rakacai parókia története kapcsán említik az ikonosztáziont is: „A protestantizmus elterjedt Rakaczán is, de csak 1614-ben lett önálló egyház. Mikor azonban a súlyos adó miatt lakosai elszökdöstek, a puszta területre nagyszámú tót és rutén telepes költözött, s ezek részére 1723-ban templom is épült (régi ikonosztázionja és miseruhája ma a Borsod-Miskolci Múzeumban van), a református vallás hanyatlani kezdett.” (Csíkvári Antal [szerk.]: *Borsod vármegye [Borsod, Gömör és Kishont k. e. e. vármegyék]*, Budapest, 1939, 115.) A régi rakacai templomot 1920-ban bontották le, azonban kőbe vésett egyházi szláv nyelvű építési emlékfeliratát az új épület belsejében helyezték el (képe: <https://www.bucsujaras.hu/rakaca/nz17.jpg>, letöltve: 2020. március 1.). Hogy a régi berendezésből pontosan mikor és hány darab került a miskolci múzeumba, nem lehet tudni. Kétségtelen, hogy Rakaca a Borsod vármegyei görögkatolikus parókiák között a 18. században a legtehetősebbnek számított. Egykori kőtemploma formájáról a parókián őrzött, monumentális hagymasisakkal fedett tornyát mutató fényképen túl az összeírások, vizitációk jegyzőkönyveiből is lehet némi fogalmunk. 1751-ben Olsavszky Mánuel munkácsi püspök személyesen is járt itt, s a templom kapcsán feljegyezték, hogy „minden képpel szépen van felékesítve”, ami feltehetően már az ikonosztázionra vonatkozott. 1877-ben Tóth Miklós eperjesi püspök is végzett kánoni látogatást. A jegyzőkönyvben az ikonosztázit is leírták: 1733-ban emelték, már avított állapotban, négy sor kép díszítette, azonban a tejéről a keresztes és a hozzá tartozó szomorkodók (Istenszülő és

Teológus Szent János) hiányoztak. Három ajtaja közül a királyi ajtót szép, szőlőt imitáló faragás díszítette, amelybe tizenkét medaliont komponáltak az ószövetségi pátriárák ábrázolásával. Az ajtó fölött nem a *Titkos vacsora*, hanem Krisztus ún. nem kézzel festett képmása (*Mandylion*) volt látható (vö. AGKA Inv., č. 479, Rok. 1877, Sign. 43, Kan. vizit., Rakaca). Az ikonosztáz szerkezete a leírás alapján leginkább a közeli tornahorváti (Chorvát) templom képállványára emlékeztet, amely 1907-ben Budapestre került. A Néprajzi Múzeumban őrzött, darabjaira szedett együttes szintén négysoros, tetejéről hiányzik a kálváriacsoport, ami azzal magyarázható, hogy a tornahorváti templom hajója sík mennyezetes, ahogyan ez az egykori rakacai templomban is volt; a *Titkos vacsora* helyén itt is a *Szent Mandylion* szerepelt, a királyi kapuját pedig próféták képei díszítették (Terdik, 2011b, 15–17). A tornahorváti ikonosztáz apostolsorának közepén is a *Deészisz* ikonja állt (Néprajzi Múzeum, ltsz. 2020.7 30, festett felülete: 86 × 52 cm), amely stílusában a rakacaival nagyon közeli kapcsolatot mutat; feltételezésem szerint egyazon mester munkái lehetnek. Ebből az is következik, hogy a 18. század folyamán több fázisban készülő tornahorváti ikonosztáz stílusuk alapján is legkorábban tartható darabjait (az apostol-, ünnep- és prófétasor jelentős részét) az 1730-as évekre datáljuk, és a korábbi templom berendezéséhez soroljuk, amelyeket azonban az új templomba is áthelyeztek az 1770-es években. (T. Sz.)

Közöletlen

18. század első fele

fa, tempera, olaj

106 × 98 cm

Restaurálás: Seres Tamás (fatábla, festmény; Budapesti Képzőművészeti Egyetem, 2010/2011), Szabóné Szilágyi Mária (oszloptöredék, oszloprekonstrukciók).

Nagypeleske (Peles), Szent Mihály és Gábor főangyalok görögkatolikus templom

A fatáblára fölhordott vastag krétaalapozásra temperával (részben olajjal) festett ikonon kék tunikát, fölötté vörös, zöld bélésű, arany szegőjű maforiont viselő Szűz Mária baljában fiát tartja, jobbáival rámutat. A Gyermekek köntöse narancssárga, ingje fehér, piros övvel átkötve, jobbáival áld, viszont baljában a megszokott formától eltérően nem könyvet, hanem glóbuszt tart. Az ikon háttérre ezüstözött, aranyat imitáló lakkal van bevonva, a krétaalapozásba vésett, akantuszlevelekből kombinált díszítéssel, úgynevezett mustrákkal. A háttérben hosszúkas kék mezőkben az Istenszülő és Jézus görög neveinek rövidítése szerepel, a Gyermekek nimbuszában a szokásos „ho ón” („a Létező”) görög szavak is kivehetők. Az ikon felső részét félkörívesen, a táblára erősített profilozott léccel keretezték, a kereten kívül eső mezőkbe két faragott, hatszirmú virágot is helyeztek. A keretét egykor díszítő oszlopok közül az egyiknek csupán

lábazati töredéke, a másikkal a faragványt tartó kovácsoltvas szege maradt fenn.

Az ikon korát stílusa és a nagypeleskei fatemplomra vonatkozó történeti adatok alapján a 18. század első felére helyezhetjük. Ennek a mesternek – vagy talán műhelyének – több ikonja is fennmaradt az egykori Munkácsi Egyházmegye területén. A történeti Szatmár vármegyében Kántorjánosi és Hodász templomaiból gyűjtöttek mind ikonográfiai szempontból, mind festői stílusban nagyon közel álló darabokat (*Istenszülő* [Kat. II.39.], *Örömhírvétel* [Kat. II.40.], *Szent Miklós*, Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény). A legszorosabb kapcsolatot a Nagydoboson begyűjtött Szent Miklós-ikkal mutatja: nemcsak stílusuk, hanem méretük, keretdíszük is egyezik, ami minden bizonnyal arra utal, hogy egykor azonos ikonosztáz részei lehettek, méghozzá a nagypeleskei ikonosztázéi (erről lásd: Kat. II.38.).

A mai Kárpátalja, Szlovákia és Nyugat-Ukrajna templomaiban, múzeumi gyűjteményeiben is található még néhány ikon, amely ennek a mesternek a műve lehet. Ilyen emlék például a szárazpataki (Сухий) fatemplomban őrzött eleusza („könyörülő”) típusú Istenszülő-ikon, amelynek a keretét díszítő oszlopok a nagypeleskeire készített rekonstrukciók mintájául szolgáltak. Olyan ikonosztázt egyelőre nem ismerünk, amelynek az összes képe ettől a mestertől származna. Rendszerint az alapképek, azok közül is leginkább három szokott az ő műve lenni (*Szent Miklós*, *Istenszülő*, *Szent Mihály*), mint ahogyan az ungbükkösi (Букивцьово) fatemplomban megfigyelhető (képei: Приймич, 2014, 88–89). A nagyturajszögi (Nagyturica/Турция) barokk kőtemplomban is csupán a négy alapkép származott ettől a festőtől – feltehetően még a korábbi fatemplomból mentették át –, s bár ebben az esetben a *Tanító Krisztus* is egyazon festő munkájának tűnik. Ezt az együtttest néhány éve kibontották, s a tervek szerint a faluban épülő új görögkatolikus templomban fogják elhelyezni a régi ikonokat. (T. Sz.)

Irodalom

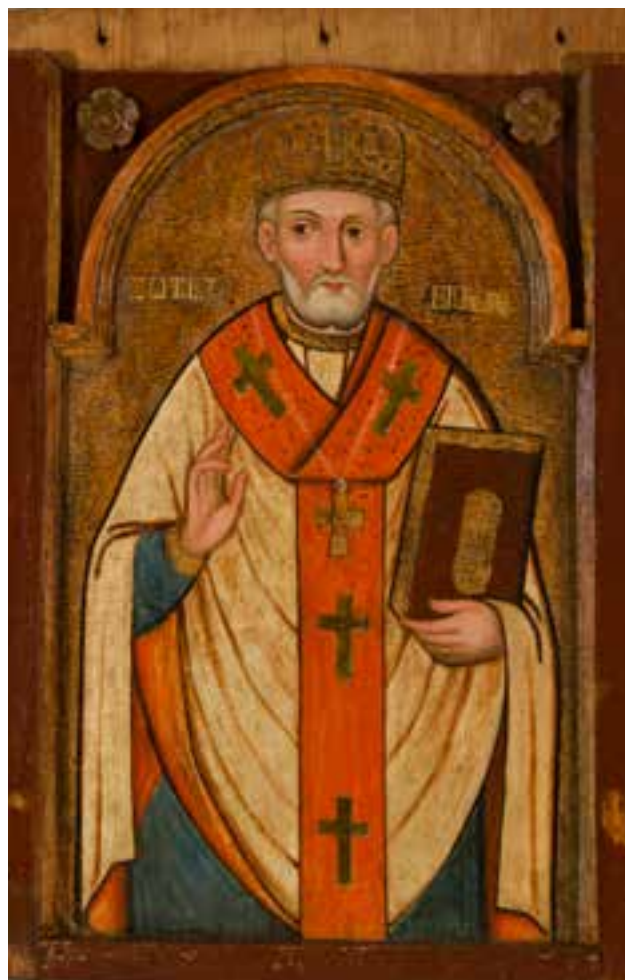
Terdik–Pallai, 2006, 28–30.

Seres Tamás: A nagypeleskei Istenszülő-ikon, *Műtárgyvédelem*, 36(2011), 163–176.

Kovács Petronella (szerk.): *Megmentett műkincsek – Preserved Art Treasures, 2011* [A Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás katalógusa], Budapest, 2011, 9.

Terdik Szilveszter: Istenszülő-ikon Nagypeleskéről, *Görögkatolikus Szemle*, 22(2011), 8. szám, 4.

Terdik, 2014c, 162–164, 168–170.

18. század első fele

fa, tempera, olaj

86 × 65 cm

Restaurálás: Pethes Zsófia Mária, Szák-Kocsis Réka (Budapesti Képzőművészeti Egyetem), 2018/2019.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2016.298 (A 143).

A széles deszkára először vastag krétaalapozást hordtak fel, amelyre az előrajzot követve, feltehetően olajfestékekkel készítették el a csodatévő szent képmását háromnegyedes alakban. A püspök kék színű szticháront, narancsos színű béléssel ellátott, rózsaszínes árnyalatú felont visel, amelyet eredetileg apró, ma már alig látszó, ezüst görögkeresztek díszítettek. Omoforja vörös, rajta négy ezüst, aranyra emlékeztető, lakkal fedett latin kereszt van, a hímzést imitáló ornamensek jórészt már lekoptak. Hasonló módon készült püspöki rangját jelző mellkeresztje is. Szent Miklós jobbával áld, baljában csukott evangéliumot mutat

fel, amelynek bordó kötéstábláján az ezüst alapú középmezőt eredetileg kereszt díszítette. A püspök arca finom rajzú, bajusza, rövid körszakála ősz, akárcsak a haja, amelynek néhány fürtje díszes, mára már elég kopott, vésett mintákkal is díszített mitrája alól tűnik elő. Arcának hangsúlyos eleme az egyenes nyergű orr, a szelídséget árasztó szem, amellyel jobbra, a távolba tekint.

Az ikon háttere ezüstözött, s aranyat imitáló lakkal van bevonva, ezt a krétaalapozásba vésett akantuszlevelekből kombinált mustrák díszítik. A hátteren hosszúkas mezőkben az ábrázolt személy cirill betűkkel írt neve az erős kopások ellenére még kivehető: „Szent Miklós atya”. Az ikon felső részét félkörívesen, a táblára erősített profilozott léccel keretezték, amelynek egy darabja hiányzott; ezt a restaurálás során pótolták. Az íves keret és az eredetileg fölötté lévő, mára elveszett záróléc (amelynek rögzítési helyét a fatábla tetején három lyuk jelöli) által határolt két ívmezőben faragott, ötszirmú, stilizált virág díszleg. A fatábla álló, hosszabb oldalaira szegezett keretlécekhez eredetileg faragott oszlopokat rögzítettek, elhelyezésükre a lécek alján és tetején meglévő lyukak utalnak. Az oszlopok pusztulása után ezeket a részeket barnára festették, akárcsak a fatábla alját keretező, jóval keskenyebb lécet, de ezt a réteget a mostani helyreállítás alkalmával eltávolították. A tisztítás során egy cirill betűs felirat töredéke is láthatóvá vált az alsó lécen, amelyről néhány kibetűzhető szó („szej obráz” – „ez a kép”...) alapján sejthető, hogy a kép adományozójára utalt.

Az ikon festője, pontos készítési kora nem ismert, de hasonló művek stílusa alapján a 18. század első felére vagy inkább közepére datálhatjuk. Egészen közel áll hozzá a Hodászról származó Szent Miklós-ikon, amelynek formája, keretezése sokkal egyszerűbb, ikonográfiája azonban kicsit gazdagabb, mert a szent főpap válla fölött az őt tisztségébe visszahelyező Krisztus és Istenszülő is feltűnik (Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2010.176 [A 63]; Puskás, 2012, 22, kat. 16). Ennek a mesternek az egykori Munkácsi Egyházmegye területéről több ikonja vált ismertté az utóbbi években. Nem csupán stílusában, de a keret kialakításában is a Nagydobosról származó tábla testvérének tűnik az a Nagypeleskén fennmaradt Istenszülő-ikon, amelynek kapcsán már korábban felmerült, hogy ez a két kép eredetileg egy ikonosztázhoz tartozhatott. Hogy pontosan mikor, milyen úton-módon került a Szent

Miklós-ikon Nagybodosra, egyelőre nem tudjuk. Nagypeleskén a 19. század első felében emelt templomba a korábbi fatemplom berendezését helyezték át. A jelenlegi, új ikonosztázion építésére 1906 novemberében szerződtek. 1907 nyarán már a feleslegessé vált régi ikonosztázképeket árverésen értékesítették a hívek között. A vásárlók és az eladott képek számát ugyan feljegyezték, de hogy ki melyik képet vette meg, azt sajnos nem. Nagyon valószínű, hogy a Szent Miklós-ikon ekkor, vásárlás útján jutott Nagydobosra, ahol először talán a templomban helyezték el, majd onnan is kikerült, s több évtizedes hányódás után jutott megfelelő körülmények közé, amikor Nagymihályi Géza begyűjtötte. (T. Sz.)

Irodalom

Nagymihályi, 1984, 242–243, 2. kép.
Nagymihályi Géza: *A Pantokrátor magyar földön*, Budapest, 2006, 76–77, 4. kép
Terdik, 2014c, 164, 169–170.
Terdik Szilveszter: Szent Miklós-ikon Nagypeleskéről?, *Görögkatolikus Szemle*, 31(2020), 1. szám, 16.

II.2.1. Útmutató Istenszülő

Kat. II.39.

18. század első fele

fa, tempera, olaj

80 × 45 cm

Restaurálás: Hutóczki Vivien (Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem), 2014/2015.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 1990.50 (A 6).

A hagyományos módon vásznazott, krétaalapozással előkészített fatáblára festett Útmutató Istenszülő-ábrázoláson a gyermek Jézus könyvet tart a kezében. Az ikon keretezése egyszerű, profilozott lécekből áll. A fatábla az évszázadok folyamán erősen meggyengült: elrepedt, több irányban meghajlott, feltehetően erős nedvesség hatására az alsó részein nemcsak a festett rétegek és az alapozás pusztult el, hanem maga a fahordozó is jelentős károkat szenvedett, korábbi rovarfertőzés miatt töredezetté vált.

Az ikonnal egykorú, a fatáblára külön illesztett keret alsó léce elveszett, ami tovább gyengítette a tábla szilárdságát. Szerencsére a figurális részekben kevés kár esett, az Istenszülő arca és keze teljesen ép maradt, csak a ruhákban voltak nagyobb hiányok, illetve a gyermek Jézus arcán hatolt keresztül egy nagyobb, zavaró repedés. A legutóbbi restaurálás folyamán a fatábla anyagát szilárdították, a repedések mentén összehúzták, az eredetileg ezüstözött és arany hatást keltő lakkal kezelt, vésett mintákkal díszített hátteret megtisztították a bántó átfestésektől, az alapozás és a festett részletek kipergéseit kiegészítették, a hiányzó keretlécet pótolták. Az esztétikai helyreállítás visszafogottan történt.

Az ikon festőjét, pontos készítési idejét és helyét nem ismerjük. A művészettörténeti irodalomban korábban a 17. század második felére, utolsó évtizedéire datálták. Legközelebbi rokona az ungbükkösi (Буківцьове) fatemplom ikonosztáziájának Istenszülő-alapképe (fotója: Приймич, 2014, 89). Az ikon későbbi datálása (18. század első fele, közepe) mellett szólhat azonban, hogy a Kántorjánosihoz közeli, szatmári parókiákról előkerült rokon darabok olyan helységekből származnak, amelyekben csak a Rákóczi-szabadságharc leverése után alakultak meg a görögkatolikus parókiák és épültek meg az első templomok. Ezek az ikonok is minden bizonnyal ugyanettől a festőtől származnak, vagy legalább ugyanabban a műhelyben készültek. Azonos mestert feltételező hasonlóságot mutat a kántorjánosi ikon a nagypeleskei Istenszülő-ikonnal, amelynek ugyan díszesebb kerete van, de a két ábrázolás néhány apró részlettől eltekintve szinte megegyezik (vö. Kat. II.37.). Bár eltérő témákat ábrázolnak, de mind stílusban, mind technikában és méretben nagyon szoros kapcsolatban állnak a kántorjánosi képpel a Hodászról származó Szent Miklós- és Örömhírvétel-ikonok (Kat. II.40.). Ezt a szoros kapcsolatot látva merült fel, hogy a kántorjánosi kép eredetileg a hodászi templomé lehetett, ahol 1779-ben az ikonosztáziót átalakították, aminek során két új alapkép, a Tanító Krisztus és az Istenszülő-ikon is készült (előbbin olvasható az 1779-es dátum, ma mindkettő az Egyházművészeti Gyűjteményben van, vö. Puskás, 2012, 23, kat. 18–19). Az új ikonoknak köszönhetően a feleslegessé vált régebbi hodászi alapképet, vagyis a ma kántorjánosinak nevezett ikont nyugodtan átadhatták a szomszédos falu templomának. Természetesen pontos levéltári adatok hiányában mindez csak hipotézis marad.

Megfontolandó azonban, hogy a hodászi és a jánosi parókia is csupán 1711 után alakult meg, fatemplomaik is hamarosan megépültek, eredetileg a szóban forgó ikonok is ezek berendezéséhez tartoztak. A 19. század folyamán mind a két helyen új templom épült, ahová a korábbi ikonosztázokat is áthelyezték. Kántorjánosiból a többi alapkép nem ismert, azonban az Istenszülő-ikonnál későbbi, és más mesterektől származó ikonok részben fennmaradtak, amelyek szintén a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe kerültek: két deszkán hat ünnep, ltsz. 1997.47–48 (Puskás, 2012, 21, kat. 11–12); Szent Péter apostol és Szent Márk evangélista, ltsz. 2016.359 (A 145) (Zsámbéki, 2018, 8, kat. 5). (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2012, 20, kat. 10 (korábbi irodalommal).
Kovács Petronella (szerk.): *Megmentett műkincsek – Preserved Art Treasures, 2015* [A Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállítás katalógusa], Budapest, 2015, 4, kat. 1.
Terdik Szilveszter: Útmutató Istenszülő-ikon Kántorjánosiból, *Görögkatolikus Szemle*, 27(2016), 7. szám, 16.

18. század első fele

fa, tempera, olaj

82,5 × 45 cm

Restaurálás: Gedeon Péter, 1996.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2010.179.

A kompozíció bal oldalán félig felhúzott függönyű baldachin előtt áll a Szent Szűz, kék tunikában, okker bélésű vörös maforionban, kezét előre-nyújtva. A jobb oldalon az Istenszülőnél fél fejjel magasabb Gábor arkangyal jelenik meg, fehér sztichárban, derekán övvel átkötött vörös dalmatikában, jobbával az égre mutat, baljában háromágú fehér liliomot tart. Az angyal mögött épületrészlet, kettejük között a háttérben fehér kendővel terített asztalon nyitott könyv látszik. Az enteriőr padlózatának kövezete perspektivikusan rövidül. Az ikon háttere vésett akantuszmintás, ezüstözött. A középtengelyben

felül felhők között a Szentlélek galambja lebeg. Szűz Mária válla fölött görög nevének megszokott rövidítése szerepel vörössel írva. A fatábla eredeti, profilozott léckerete a bal oldalon és alul maradt fenn részben, a jobb oldali keretléc teljesen hiányzik. A fatábla felső sarkait csonkolták, az ívesen kialakított részekre és a felső szélre később díszesebben faragott, illetve eltérő profilozású íves keretlécet illesztettek.

Az ikon több más töredékkel, festett ikonnal együtt a hodászi Örömhírvétel görögkatolikus templomból került a gyűjteménybe. Ezek közül csupán a Szent Miklós-ikon tűnik egykorúnak ezzel a táblával, s feltehetően mind a két kép a 18. század elején alapított parókia egykori fatemploma ikonostázának alapképsorához tartozott. A két ikon legközelebbi párhuzamai a kántorjánosi Istenszülő- (Kat. II.39.) és a nagy-pegleskei ikonok (Kat. II. 37–38.), ami alapján az *Örömhírvételt* is a 18. századra datálhatjuk. A hodászi Szent Miklós-ikon felső részét is csonkolták, ami minden bizonnyal az ikonostáz 1779-es átalakításához köthető, amikor két új központi alapkép, ünnep- és apostolsor készült (vö. Puskás 2012, 23–26). A töredékesen fennmaradt új ikonok, faragások mesterei sem ismertek, stílári kapcsolataik alapján a Szatmár vidékén még a 19. század elején is aktív műhely munkái lehetnek (erről: Terdik, 2011a, 45–46; Terdik, 2014d, 200–202). Hodászon 1810-re lett készen az új téglatemplom (Entz, 1986, 431–432), amelybe a régi berendezést is áthelyezték.

A templomban 1827. október 5-én komoly tűz pusztított, a tetőzet és a torony is lánggra kapott (DAZO, fond 151, opisz 8, no. 584, fol. 1–2), amelyet azonban az ikonostáz részlegesen átvészelt. 1828 tavaszán Lengyel János helyi „pictor” árajánlatából kiderül, hogy a tűz folyamán kitörő ablakok az ikonostázban is kárt tettek: a képek és „cirádák” (faragványok) egy részét kihordták ugyan, de egy részük megégett (uott, fol. 20). A templom 1875-ös leltárában viszont jó állapotúnak mondják a képfalat, amely „három szakaszra” – értsd: sorra – készült („... újonnan tisztított és aranyozott, régi képekkel”, DAZO, fond 151, opisz 15, no. 2126, fol. 32v–33r, 35r). A 20. század közepén azonban kibontották, s a század végéig a templom padlásán várta a sorsa jobbra fordulását. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2012, 22–23, kat. 17
(korábbi irodalommal).

(1)

18. század második fele

fa, olaj

105 × 82 cm

Restaurálás: Kutas Eszter, 1989.

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 81.79.147.

A háromnegyed alakban ábrázolt Krisztus növényi ornamensekkel díszített aranyozott háttér előtt jelenik meg. Jobbjával áld, baljában nyitott könyvet tart, amelyben felirat olvasható: „Прїдѣте бѣгословени ѿца моего наслѣдуйте уготовано црьство небесное” – „Jertek, Atyám áldottai, vegyétek örököül az elkészített mennyországot!” (Dobos András átírata). Khitónja (alsó ruhája) vörös, arany paszománnyal, kék béléssel, derekán kék övvel megkötve, himationja, vagyis köntöse kék színű, világos béléssel, arany szegőkkel. Krisztus arca szelíd, vállára omló enyhén hullámos, világosbarna haja a fejére simul. Bajusza élesen elválík, hangsúlyos, szakálla két hegyes ágacs-kában csúcsosodik. Az ikon ívesen záródó, erősen profilozott keretben van, két oldalán csavart törzsű, levelekkel díszített oszlopok láthatók, amelyek egyszerű, leveles fejezetben végződnek, s az ikont is tartó profilozott lécekkel keretezett talapzaton állnak, felül a kép íves keretéhez áttört rokokó faragványok illeszkednek.

(2)

Ez a Krisztus-ikon a Sáros vármegyei Viskó (Viskóc/Viškovec) görögkatolikus fatemplomának ikonosztázához tartozott. 1901-ben az épületet bontás közben a Műemlékek Országos Bizottsága képviselőjeként Sztehlo Ottó vizsgálta meg, részben föl is mérte. Az ikonosztázion faragott szerkezetét iparművészeti remeknek tartotta, és megállapította, hogy legalább két fázisban készült. A régebbinek vélt, *Angyalok gyülekezete* ábrázoló alapkép keretének latin feliratát is följegyezte, amely szerint „Anton Dwornitzki” festette 1761-ben. A helyi lelkész ekkor a berendezést megvételre ajánlotta, amit Sztehlo támogatott. Végül az Iparművészeti Múzeum vásárolta meg az ikonosztáziont és a hozzá tartozó négy gyertyatartót 1902-ben 800 koronáért (Terdik, 2011b, 10–12). A múzeumban ki is állították, amiről egy archív fotó tanúskodik (Iparművészeti Múzeum,

Adattár, FLT 27295, 2. kép). 1915-ben az egész együttest örök letétként átadták a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának, így ma a Néprajzi Múzeum gyűjteményében található, de ünnep- és apostolsorát a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felállított mándoki fatemplomban helyezték el.

Úgy tűnik, hogy az *Angyalok gyülekezete* ikon valóban korábbi volt a képfal többi ikonjánál, mivel kerete nagyobb, archaikusabb formájú, s a festmény stílusa is más. Az ikonosztázion többi képe egységes stílusú, feltételezhetően azonos mester művei, aki nem sokkal, talán egy-két évtizeddel később alkotott. Azt sem zárhatjuk ki teljesen, hogy a későbbi festői feladatokkal is Dworniczky Antal eperjesi mestert bízták meg. A Viskón dolgozó (talán második) festőnek attribútam korábban stíluskritikai megfontolások

alapján több más ikont, ikonosztázt is, például a mérgekvágási (Mérgeke / Nova Polianka) ikonosztáziont, ma a litinyei (L'utina) kegytemplomban, lásd Terdik, 2011b, 12.

A viskói együttes jelentős hányadát – a Krisztus-ikon keretét is – készítő (talán második) faragómesterhez vagy műhelyéhez kötöttem több sárosi, felső-zempléni templom faragott berendezését (például Mérgekvágása, Pataki, Jakabvölgye). A szomszédos lengyel területek emlékanyagát áttekintve úgy tűnik, hogy ott is dolgozhatott, vagy talán onnan jött, mivel több olyan ikonosztázion is fennmaradt a lemki vidék fatemplomaiban, amelyek akár az ő munkái is lehetnek (Banica, az ikonosztáz festése 1787-ből; Bielanka, az ikonosztáz festése 1783-ból; Bartne, itt az ajtó és a szerkezet néhány eleme nagyon hasonló; vö. Żak, Jerzy – Piecuch, Andrzej: *Lemkowskie cerkwie*, Warszawa, 2011, 132–134, 200–203, 228–231).

Ennek a faragónak a stílusa (csavart oszlopok, akantuszornamensek, tömör szerkezeti arányok), amely a 17. század végétől az 1730-as évekig volt uralkodó, már a maga korában is régiesnek hathatott, amin néhány rokokó motívum sem tudott jelentősen változtatni, de talán éppen ez a konzervatív attitűd garantálta a falusi közösségekben tapasztalható nagy sikerét. (T. Sz.)

Közöletlen

Útmutató Istenszülő

Kat. II.42.

(1)

18. század második fele

fa, olaj

85,5 × 63 cm

Restaurálás: Galántai Zsófia

(Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem),
2005/2006.

Budapest, Néprajzi Múzeum,

ltsz. 81.79.152.

Az ikon a hodigitria, vagyis „útmutató” típusú Istenszülő-ábrázolások csoportjába tartozik. A Szűz baljában tartja gyermekét, jobbával rámutat. Maforionja bordó árnyalatú, díszes paszománnyal, zöld béléssel, tunikája kék. A gyermek Jézus áldó jobbát előrenyújtja, baljában tekercset fog. A háttérben gazdagon formált virágornamensek között Mária görög tituluszának megszokott rövidítése olvasható, fején korona díszlik. Az ikon körülbelül egy harmada (Jézus feje, bal oldala és a háttér) súlyosan sérült állapota miatt nagyrészt rekonstrukció. Az alsó sávban futó cirill betűs román nyelvű donációs felirat is töredékes, a megrendelő neve és a készítés dátuma nehezen olvasható, illetve elpusztult: „Ačasta s[făntă] icoană s'au zugrăvit cu cheltuiala sfântii sale... loa...” Az ikon minden

(2)

bizonyval valamelyik, a kolozsvári könnyező ikont ábrázoló metszet alapján készült, amire Szűz Mária gesztusa, a gyermek kéz- és lábtartása, továbbá a háttér virágdíszei utalnak. A 20. század elején vásárlás útján, feltehetően a máramarosi Borsáról (Borşa) került múzeumi gyűjteménybe.

Az ikon korának pontosabb meghatározását segítheti, hogy az ikertestvére néhány évvel ezelőtt Leszkovszky György (1891–1968) festő hagyatékából jutott a Gödöllői Városi Múzeumba (Irsz. K.2014.1, 2. kép). A sokkal töredékesebb állapotú gödöllői ikon alján futó felirat azonban jól olvasható maradt. Ebből kiderül, hogy az ikont 1782-ben vette meg egy pap, Mihályi István és felesége, a saját, illetve fiuk és menyük, valamint egész családjuk lelki üdvéért. Pontosan ezt a szöveget Ioan Bârlea már 1909-ben közölte a borsai Szent Mihály-fatemplom ikonjain szereplő feliratok között, ami arra utal, hogy ez az Istenszülő-ikon a 20. század elején az egyik borsai templomban, feltehetően az alsóborsaiban volt elhelyezve.

A két ikon biztosan egy mester alkotása, olyannyira, hogy – amint a restaurátori vizsgálatok kimutatták – az előrajz szinte teljesen megegyezik mind a két képen. Ez a két ikon egy, a 18. század

utolsó évtizedeiben Máramarosban vagy valamelyik szomszédos vármegyében alkotó, egyelőre név szerint még nem azonosítható festő művésztének a ritka emléke. (T. Sz.)

Irodalom

Megmentett műkincsek, 2006, 8.

Terdik, 2016, 61–62, 7–8. kép.

II.2.2. Diszkosz

Kat. II.44.

1648, ismeretlen magyarországi ötvös
aranyozott ezüst; kalapált, vésett
átm.: 15,2 cm

Restaurálás: Szilágyi Veronika, 2016.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015.291 (B 65).

A feltehetően ezüsből készült, aranyozott, mélyített tányér alakú diszkosz széles peremének külső szélén magyar nyelvű felirat fut körbe: „BODNOVITS U[...] S DEMIEN VR VACZORAIA KISZOLGALTATASARA CZINALTATTA, ISTEN TIZTESSEGERE A.D. 1648.” A perem többi részét az apostolok álló, egymástól koszorúkkal elválasztott vésett alakja díszíti. Azonosításukat latin nevük és a kezükben

tartott szimbólumaik, ún. attribútumaik teszik egyértelművé. Péter („S. PETRVS”) kulccsal, András („S. ANDREAS”) X alakú, ún. András-keresztrel, idősebb Jakab („S. IACOBVS”) kulacsos zarándokbottal, János („S. IOHANNES”) kehellyel, Fülöp („S. PHILIPVS”) keresztos végű bottal, Bertalan („S. BARTHOLOMEVS”) késsel, Júdás Tádé („S. IVDAS THAD[EVS]”) és Tamás („S. THOMAS”) lándzsával, ifjabb Jakab („S. IACOBVS MINOR”) bunkóval, Simon („S. SIMONVS”) fűrészszel, Máté („S. MATTHEAEVS”) és végül Mátyás is („S. MATTIAS”) szekercével jelenik meg. A diszkosz mélyített középrészének enyhén domborodó alját a feltámadt Krisztus álló alakja díszíti, akinek válla fölött görög nevének rövidítése („ΙΣ ΧΣ”),

nimbuszában a bizánci ábrázolásokon megszokott három görög betű („o ω H” = „a Létező”) olvasható. A tányért készítő ötvös a korszakban elterjedt, valószínűleg németalföldi metszetek alapján ábrázolta az apostolokat, legalábbis erre utal a latin névhasználat, és az, hogy mellőzi az evangélistákat és Pált, Mátyást azonban megjelenítette, ami a posztbizánci művészetben nem volt szokás. A latin nevek és a magyar felirat mellett a Krisztus-kép görög betűi egyértelművé teszik, hogy eredetileg is bizánci liturgikus használatra szánták ezt a tányért, bár az ötvös feltételezhetően más felekezethez tartozott.

1780-ban a diszkoszt a nagykálói templomban írták össze, feliratát latin fordításban közölték, az adományozó neve „Damjan Bodnovics Üveges” alakban szerepel. Ez alapján úgy tűnik, hogy a perem később hiányzó kis darabja ekkor még megvolt, mert az „Üveges” szó mára olvashatlanná vált. Az adományozó Damján ugyanebben a jegyzőkönyvben még egyszer feltűnik: 1661-ben ő köttette be a templom evangéliumos könyvét is (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20). Ez az adat megerősítheti, hogy a diszkosz eredetileg is a nagykálói templom számára készült, noha erre a felirat nem utal. Adományozója talán még a parókiát alapító első „rácok” közé tartozott, személyének felderítése további kutatást igényel.

1822-ben a diszkoszt már Napkoron írták össze a kehellyel és csillaggal együtt. Hogyan kerültek ide? A napkori parókia ugyan a 17. század végén már létezett, de híveinek többségét a következő század közepén a földesurak áttelepítették Kiskállóba, így a parókia megszűnt, 1768-ban a fatemplomot is lebontották, majd az anyagából a hívek új helyen építettek egy másikat, amely 1771-re lett kész. A kiskálói templom ónkelyhe és szláv liturgikus könyvei is Napkorról származtak (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20). Az átköltözés ellenére Napkoron is maradtak görögkatolikusok, számuk újra emelkedni kezdett, ezért a Kállayak segítségével 1794-ben új, paticstemplomot építettek, de továbbra is Nagykállóból látták el őket (1814-ig). Feltételezhetően ekkoriban került át Napkorra ez a régi ötvöstárgy a hozzá tartozó csillaggal és egy kehellyel együtt (vö. Kat. II. 45–46.), az anyaegyház, Nagykálló adományaként. (T. Sz.)

Irodalom

Entz, 1987, 132.
 Legeza–Ivancsó, 2013, 24–25.
 Terdik Szilveszter: Egy 17. századi kehely és diszkosz Napkorról, *Görögkatolikus Szemle*, 28(2017), 2. szám, 16.
 Rákossy–Kontsek, 2019, 216–217.

Csillag (aszteriszkosz)

Kat. II.45.

17. század közepe, ismeretlen magyarországi mester aranyozott ezüst; kalapált, öntött, vésett mag.: 8,2 cm, átm.: 7,5 cm
 Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2015.292 (B 66).

Két félkörívesre hajlított ezüstszalag széle finoman élszedett, külső oldalukat vésett levél- és virágmotívumokból komponált minták díszítik, a felső közepén a „STEL/LA” (csillag) szó is olvasható. A két elemet egy csavarral illesztették össze, úgy, hogy ennek mentén a belső szalag könnyen elfordítható legyen. A csavar külső szára lándzsákban végződő, félgömbön ülő görögkereszt, amelynek függőleges szár végén vésett dísz, a két vízszintes végén azonban Jézus Krisztus görög nevének rövidítése olvasható. A csavar belső zárófeje a 20. században egy aranyozott hatágú csillagot függesztettek.

Ez a csillag feltehetően az 1648-as diszkossal együtt vagy nem sokkal később készült, s osztozott annak sorsában: 1780-ban a nagykálói templomban, 1822-től pedig már Napkoron írták össze, s 1970-ben került a nyíregyházi püspökségre. Jelentőségét növeli, hogy jelenlegi tudásunk szerint a történeti Munkácsi Egyházmegye legkorábbi fennmaradt, ebbe a műfajba tartozó liturgikus tárgyról van szó. (T. Sz.)

Irodalom

Entz, 1987, 132.
 Legeza–Ivancsó, 2013, 24–25.
 Rákossy–Kontsek, 2019, 217.

II.2.2. Kehely

Kat. II.46.

1668, ismeretlen magyarországi mester
részben aranyozott ezüst és vörösréz; kalapált,
öntött, vésett
mag.: 19,5 cm, talpátm.: 13 cm
Restaurálás: Szilágyi Veronika, 2016.
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 1999.5 (B 5).

A gótizáló formájú kehely vörösréz talpa hatkaréjos; függőleges peremét áttört, íves oldalait viszont vésett motívumok díszítik. A szára rövid, gömbölyded nádusztát alul-felül hajtogatással kialakított „fodrozású” lemezgyűrűk övezik. Az ezüst kupakosár áttört, kalapált, nincs aranyozva, reneszánsz virág- és levélmotívumokkal van díszítve, s egy darabkája hiányzott, amelyet a legutóbbi restaurálás során pótoltak. A kehely talpának belső oldalán latin felirat olvasható: „HOC OPUS FIERI FECIT ECCLESIA NECPALIENSIS ANNO 1668.” Vagyis: „Ezt a művet a necpáli egyház készítette az 1668. évben.” Necpál (Necpaly) az egykori Turóc vármegyéhez tartozó település, amelynek lakói a 16. század folyamán áttértek a lutheránus hitre, bár az 1559-ben felvett vizitációs jegyzőkönyv szerint a nő Miklós plébános még katolikus módra szolgáltatta ki a szentségeket – vö. Tomisa Ilona (szerk.): *Katolikus*

egyház-látogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század, Budapest, 2002, 44. 1697-ben a középkori templom már újra katolikus, plébánosa is van (Esztergom, Prímási Levéltár, Can. vis. 1697, Lib. 10, 31. o.), de az evangélikusok is gyakorolhatták vallásukat, mivel a soproni országgyűlés (1681) artikuláris helyé nyilvánította Necpált (Esztergom, Prímási Levéltár, Can. vis. 1713, Lib. 16, 110. o.). A kelyhen szereplő dátum alapján úgy tűnik, hogy eredetileg az evangélikus közösség számára készülhetett. A katolikus templomban az 1713-as vizitáció során egy aranyozott rézkelyhet írtak össze (Esztergom, Prímási Levéltár, Can. vis. 1713, Lib. 16, 110. o.), s ezt említik a többi 18. századi vizitációban is, de feltehetően nem azonos az itt bemutatott darabbal.

Ezt a kelyhet ugyanis 1780. december 21-én a nagykállói parókia vizitációja során már az ottani templom felszerelési tárgyaként írták össze (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20). A latin nyelvű jegyzőkönyv készítője számára Necpál neve nem volt ismerős, Nagy-Páliként értelmezte, talán a közelebbi Ó- vagy akkor még Olasz-Pályinak nevezett falura gondolva. Hogy pontosan mikor és milyen úton-módon került Nagykállóba a kehely, azt már a vizitáció idején sem tudták. Elképzelhető, hogy a 17. század végére és a 18. század elejére jellemző zavaros háborús időkben vetődött ilyen távolra eredeti rendeltetési helyétől.

A 18. század végén vagy a 19. század elején a kelyhet egy diszkossal és egy csillaggal együtt (lásd Kat. II.44–45.) továbbadományozták az újjáalapított szomszédos napkori parókiának. 1771-ben a lebontott napkori fatemplom faanyagának felhasználásával Kiskállóban építettek egy újat, de ide kerültek a felszerelési tárgyai is az 1780-as leltár szerint (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20). Napkoron 1794-ben kezdtek új templomot építeni (Véghseő–Katkó, 2014, 52–54). A paticstemplom 1822-es leltárában a csillag, a diszkosz és ez a kehely együtt szerepel, kettő esetében a készítés dátumát is megadták. Feltehetően csupán elírás, hogy a kehelynél 1666-os évszám van megadva (Nyirán–Majchricsné, 2017, 248). A tárgyakat említik a templom későbbi leltáraiban is, 1970 körül kerültek be a nyíregyházi püspöki központba. (T. Sz.)

Irodalom

Entz, 1987, 132.

Legeza–Ivancsó, 2013, 24–25.

Terdik Szilveszter: Egy 17. századi kehely és diszkosz Napkorról, *Görögkatolikus Szemle*, 28(2017), 2. szám, 16.

Rákossy–Kontsek, 2019, 216.

II.2.2. Talpas kereszt

Kat. II.47.

1698, ismeretlen magyarországi mester
ezüst, részben aranyozott, fa; húzott, öntött,
vésett, cizellált
mag.: 50 cm; szél.: 40 cm; talpátm.: 13 cm
Restaurálás: Szilágyi Veronika (fém), Szabóné
Szilágyi Mária (fa), 2016.
Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény,
Itsz. 2015.285 (B 59).

A műtárgy több részből áll. A latin keresztet alkotó ezüstlemezek egy feltehetően diófából készült famagot rejtjenek, amely az egész szerkezet szilárdságát segíti elő. A kereszt szárai háromkaréjosan végződnek, találkozási pontjuknál kétszárnyú, öntött, aranyozott kerubfejeket helyeztek el átlósan. A kereszt lemezeit csavarokkal illesztették

össze. A legalsó karéjhoz forrasztották a szár és a talp magját alkotó hengeres elemet, amelyhez a talplemez belső oldalára illesztett menetes tagot lehet csavarni, így rögzítve egymáshoz a szét-szedhető darabokat. A keresztet két vésett, figurális részleteiben aranyozott kompozíció díszíti. Egyik oldalon a keresztre feszített Krisztus látható, kézfeje fölött görög névének megszokott két-két betűs rövidítésével, dicsfényének keresztformájában ugyancsak görög betűk („ο ων” – „a Létező”). A felső karéjban cirill betűs, rövidített felirat („ΙΗϞΙ” – „NJZsK”) olvasható. A másik oldalon Jézus megkeresztelkedése jelenet bontakozik ki: Krisztus keresztbe tett kezekkel, ágyékkendőben áll a Jordánban, lába alatt egy nagy hal, amely a vízszentelési imában említett, a vizekben rejtőzködő sárkányra utal. Fent a Szentlélekre utaló galamb jelenik meg az Üdvözítő felé irányuló sugarak fölött. Krisztus feje mellett, illetve nimbuszában a már említett görög betűk szerepelnek. A bal szárbán Keresztelő János félalakja tűnik fel, akit egy cirill betűs felirat azonosít: „ΣΤΗ ΙόαΗ”. A másik karéjban egy angyal ábrázolása vehető ki, a kezében talán kendőt tart. A posztbizánci tradícióban bevett dolog, hogy a kereszt egyik oldalán Jézus keresztre feszítését, a másikon pedig megkeresztelkedését ábrázolják, mivel ezek a keresztetek épp a vízszentelés során töltöttek be kiemelkedő liturgikus szerepet.

A kereszt talpa egy darab, szépen tagolt, húzott lemez; hasasodó pálcatagjának felületét trébelt, aranyozott virágdíszek borítják, akárcsak a felső perem vízszintes felületét. A talp belsejében

lévő domború fenéklemezen a kereszt tulajdonosára és készítési évére utaló szöveg fut körbe: „KALLAI RACz ECLESIA KERESZTi. ANNo. 1698”. Egy sorral beljebb: „RENOVÁTA 1790”. Alatta egy még későbbi beavatkozásra a következő évszám utal („1859”), amely alá a tárgy pontos súlyát is bevészték: „61¾ lat” (kb. 1100 gramm). A magyar nyelvű felirat egykorú lehet a tárggyal, bár az 1790-es megújításra emlékeztető szöveg betűi, számai is hasonlóak. A kereszt első ismert említése 1780-ból származik a nagykállói parókia esperesi vizitációjának jegyzőkönyvében, ekkor ugyan a feliratot nem közlik, de az 1698-as évszámot igen (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20), ami arra utal, hogy ez az évszám már akkor is szerepelt rajta, s feltehetően a szöveg is. A két későbbi megújítás mértékét nem lehetett megállapítani.

A kereszt talpára több darabból összerakott szár ül. Az alsó egy váza formájú elem, amelyre három, szintén öntött, hermafjekkel díszített fület forrasztottak, majd az egészet aranyozták. Ez az elem tartja a két félgömbből összeillesztett nóduszt. Ennek felső felére finoman sodort drótokkal (filigrán) díszített, többszirmú virágot idéző félgömbforma lemezkét illesztettek, amelyre egy visszahajlított, vésett felületű, hullámzó hatást keltő karikát tettek. A tisztítás során vált láthatóvá, hogy a filigrános, felhúzott lemezt eredetileg színes zománcozás díszítette: a virágmotívumokban fehér és sárga, a levélmotívumokban sárga, fekete és zöld festés nyomait figyelték meg. (Az egyik „szírom” zománcozásának színrekonstrukcióját Szilágyi Veronika elkészítette). A darab letört részeit ezüstből pótolták.

A kereszt öntött és vésett figurális részleteinek stílusa a korszak nyugati művészetére jellemző, csupán az ikonográfia és a feliratok egyértelműsítik, hogy nem latin használatra készült. A mestere nem ismert, bár meg kell jegyezni, hogy Nagykovács 1699-ben felvett lakosságjegyzékében szerepel „Joannes Komaromi aurifaber” (aranyműves) neve – lásd Mező András: Nagykovács személynevei a XVI. és XVIII. században, in: Csepelyi Tamás – Ratkó József – Orosz Géza – Szűcs Imre (szerk.): *A Nagykovácsi járás múltja és jelene*, Nagykovács, 1970, 105. Ő helyben lakó mesterként talán ilyen jellegű munkák elkészítésére is vállalkozott. (T. Sz.)

Irodalom

Lengyel, 1900, 348.

Papp, 1939, 4.

Entz, 1987, 109.

Terdik Szilveszter: Talpas kereszt Nagykovácsból, *Görögkatolikus Szemle*, 31(2020), 2. szám, 16.

1661, ismeretlen magyarországi mester
ezüst, kalapált, vésett

átm.: 19,6 cm

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015.289 (B 63).

A kerek, öblös mélyedésű tál széles peremén vésett körvonalak futnak, amelyeket két vésett koszorú szakít meg, s a beléjük helyezett, szintén vésett, mára olvashatatlaná vált cirill betűs feliratból egyedül az évszám tűnik értelmezhetőnek. A mélyedés enyhén domborodó

középrészén kidudorodó, sugaras, vésett, nyolcágú csillagos díszítés látható. A tálkát a nagy ünnepeken szokásos proszforaosztás alkalmával használták, amikor az olajkenés (miroválás) alatt a híveknek a lítián megáldott, apró darabokra vágott kenyeret kiosztották.

A tárgy szerepel a nagykálói templom 1780-ban (GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20) és 1822-ben felvett leltárában is (Nyirán–Majchricsné, 2017, 231). Mind a két alkalommal 1661-et jelöl meg a készítés éveként, a felirat tartalmát nem közlik, feltehetően már akkoriban is nehezen volt olvasható. Minden bizonnyal erre a táltra hivatkozott Görömbei Péter is, amikor a parókia régiségeit ismertette 1882-ben: „Jelenben van a görög katolikus egyháznak két darab régisége. Egyik egy ezüst tányérka olvashatlan rác felirattal, 1661-ik évből. A másik egy áldozó-kehelyre való selyemből készült takaró, díszes és gazdag kiállítással, ezen felirattal: 'A város pénzén vette Rác... a kálói egyháznak 1677-ik évben, az Atyának, a Fiunak és Szentléleknek nevében.' A felirat rác nyelven van.” Sajnos ez utóbbi darab mára elenyészett. Mindenesetre a nagykálói parókián fennmaradt öt darab 17. századi, fél évszázad alatt készült ezüstitárgy az egész történelmi Munkácsi Egyházmegye területén egyedülálló. Jól mutatja a szabolcsi városokban (Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Újfehértó, Királytelek) még a 17. század elején megtelepülő „rác” népelemek tehetőségét, ragaszkodását saját egyházukhoz. Ugyanakkor a magyar feliratok azt is jelzik, hogy ezekben a közösségekben a szláv nyelv használata alapvetően a szertartásokra szorítkozott. (T. Sz.)

Irodalom

Görömbei Péter: *A nagy-kálói ev. ref. egyház története*, Sárospatak, 1882, 17.

Lengyel, 1900, 348.

Papp, 1939, 4.

Entz, 1987, 109.

Szabó Irén: A proszforakészítés hagyománya a magyar görögkatolikus egyházban, in: Barna Gábor (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában*, 1, Szeged, 2019, 58.

Rákossy–Kontsek, 2019, 217.

17. század, Lengyel–Litván Unió területe

ezüst; trébelt, vésett, öntött

mag.: 26 cm, szél.: 15 cm; 440 gramm

Restaurálás: Varga Noémi, 2017.

Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 70.279.1.

Hármas kereszt, a függőleges hosszú szár nem fut túl a felső, rövidebb, a kereszt fölötti táblára emlékeztető száron. Az alsó rövidebb szár, amely a lábtartót idézi, ferde. A merőleges szárak ellentétes sarkait lemetstették, ami „megmozgatja” a statikus alapformát. A kereszt előlapjára a megfeszített, lehajtott fején töviskoszorút viselő Üdvözítő ábrázolását vésték. A felső száron a Jézust megnevező tábla felirata szláv fordításának cirill betűs rövidítése: „I. H. LJ. I.” A kereszt másik oldalán ugyancsak vésett jelenet: *Jézus megkeresztelkedése a Jordánban*. Az Üdvözítő

lehajtott fejjel áll a folyóban, jobbát áldón maga elé emeli. Feje körül keresztes nimbusz, benne a megszokott három görög betű, válla fölött görög nevének rövidítése („IC XC”). Krisztus jobbán, a kereszt szárán Keresztelő János félalakban ábrázolva éppen vizet önteni készül az előtte álló Messiásra, míg a másik oldalon egy angyal tartja Krisztus ruháját. Fölül a Szentlelket szimbolizáló galamb lebeg, a felső szárban megnyíló égből az Atya szózata olvasható: „СЕ ЕСТЬ СИЪ МОИ / ВУЛ ЮБЛЕННЫ / СЪНЕЖЕ БЛГО / ИЗВОЛИ” – „Ez az én szeretett Fiam...” (Mt 3,17). Az ábrázolások, különösen a megfeszített Krisztus, finom vonalvezetéssel készültek. A kereszt oldalát két gyöngysor között rombuszforma mintával díszített lemez fogja össze. Alul egy lapított formájú náduszhoz csatlakozik a nyél.

A kereszt, formája és véseteinek stílusa alapján – amelyen már a nyugati művészet hatása is erősen érzékelhető –, leginkább az ukrán területen fennmaradt hasonló 17. századi emlékekkel rokonítható. (T. Sz.)

Közöletlen

Talpas kereszt

Kat. II.50.

18. század, Északkelet-Magyarország vagy Dél-Lengyelország
 ón; öntött, vésett
 mag.: 39 cm, szél.: 18 cm, talpátm.: 13,7 cm
 Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 69.244.1.

A latin kereszt szárai háromkaréjosan végződnek. Az egyik oldalára a keresztre feszített Krisztust, a felső karéjba az Atya félalakját vésték. Krisztus nimbuszában a megszokott keresztforma három görög betűje, míg feje fölött az „ΙΗϞΙ” cirill felirat, válla fölött pedig nevének rövidítése („IC XC”) olvasható. Az alsó karéjba aránytalanul nagy Ádám-koponyát és két lábszárcsontot helyeztek. A kereszt másik oldalán a *Jézus megkeresztelkedése* jelenet bontakozik ki: az Üdvözítő egész alakban áll, keresztes nimbuszában az egyik görög betűt véletlenül nem a megfelelő helyre írták. Fölül a Lélekre

utaló galamb száll alá, Krisztus jobbán az Előhírnök, Keresztelő János, balján azonban egy angyal tölti ki a karéjos szárvégeket.

A keresztet több elemből illesztették össze, a keskeny oldalak díszítés nélküliek, az alsó szárhoz csavarmenettel kapcsolódik a talp. A kerek, mélyített talpra körte alakú, levélmotívumokkal díszített náduszba illeszkedik a kereszt. A rajzolatok nagyon egyszerűek, nem vallanak gyakorlott kezű mesterre. A 18. században nemcsak a szűkebb értelemben vett liturgikus eszközök (kelyhek, diszkoszok stb.) készültek ónból, hanem gyakran ezek az oltáron álló talpas keresztetek is, amelyek a roppant szerény anyagi lehetőségekkel rendelkező görögkatolikus közösségekben – bármily hihetetlen is – már egyfajta fényűzésnek számítottak. (T. Sz.)

Közöletlen

(1)

Északkelet-Magyarország, 18. század
ón; öntött

mag.: 18 cm, talpátm.: 10 cm

Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 69.259.1.

A széles, csengőre emlékeztető talpra sokszorosan tagolt szár ül, amely a szélesedő peremű kupát tartja. A talphoz hasonlóan „flechelt” sávok díszítik. A kupa oldalán a körbefutó sávok között négy-szögbe írt keresztforma látszik, amelynek szárai közé a „IC XC HI KA” betűket, vagyis a „Jézus Krisztus győz” feliratot vésték. Ez a stilizált ábrázolás talán az eucharisztikus kenyérnek, a proszforának a hasábra vágott, felül az itt is látható betűkombinációval pecsételt középső részére, az ún. Báránra utal.

A kehely a Kat. II.50-es keresztel együtt Fehér István gyűjteményéből került a múzeumba.

(2)

A 18. században készülhetett, amikor a görög-katolikus templomok túlnyomó többségében még ónkelyhet használtak. Sok példány maradt fenn szlovákiai és lengyelországi gyűjteményekben is, többségük görögkatolikus templomokból származik. Az ungvári bazilita gimnázium 1940-ben megnyílt néprajzi-egyházművészeti kiállításán Kőszeghy Elemér is megörökített néhány darabot (Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára, CXXXVIII, 45. lemez, 2. kép). Hasonló kelyhek a Balkánról is ismertek, mivel az ortodox keresztények is sokáig használták őket (vö. Милановић, 2008, 340–342, kat. 232–233). (T. Sz.)

Közöletlen

18. század, Magyarország

ón; öntött

diszkosz átm.: 11,4 cm, csillag mag.: 5,4 cm

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 1999.1–2 (B 2.1–3).

Egyszerű, minden különösebb díszítést nélkülöző darabok. A csillag csavarjának végén feltűnő kettős kereszt ritkának mondható. Az ónkelyhekhez képest ezekből kevesebb maradt fenn: kis méretüknek és jelentéktelen kinézetüknek köszönhetően hamarabb az enyészetéi lettek. Ismeretlen helyről kerültek a nyíregyházi gyűjteménybe. (T. Sz.)

Közöletlenek

II.2.2. Cibórium

Kat. II.53.

18. század vége, 19. század eleje
fa; esztergált, faragott, aranyozott,
ezüstözött, lüszterezett
8,7 × 18,5 cm

Restaurálás: Seres Tamás, 2019.
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015.235 (B 79).

A gömb alakú kupa domború talpon és egyszerű nádusszal tagolt száron ül, s a gömb felső felén a száruk találkozásánál utólag madzaggal megerősített görögkereszt koronázza. A tetőt hét darab gömböcske díszíti, amelyek ki is vehetők. A gömbdíszek rögzítését biztosító kerek nyílások esetenként a zárt edényke szellőzését is lehetővé tették, amit az indokolhatott, hogy a kovászos

kenyér alapú Eucharisztia a gyakran nedves templombelsőkhöz hamar penészedni kezdett. A cibórium felülete nagyrészt aranyozott, ezüstözött, tagozatait szép árnyalatú vörös és bordó lüszter emeli ki.

A fémből készült latin áldozatókelyhek hatására, részben mintájára jelentek meg a 18. századtól kezdve a görögkatolikus templomokban a fából készített cibóriumok a betegek számára félretett Eucharisztia őrzésére. A Munkácsi Egyházmegye első átfogó nagy vizitációja (1750–1752) során felvett jegyzőkönyvekből világosan látszik, hogy akkoriban számos templomban még szentségház sem volt, hanem fából készült, doboz formájú szentségtartókban vagy éppen ónból, fából készült cibóriumokban őrizték az Oltáriszentséget, közvetlenül az oltárasztalon. Míg az egykori Felső-Magyarország és a Lengyel Királyság görögkatolikus fatemplomaiban számos helyen maradtak fenn ilyen típusú, de gyakran eltérő arányú és formájú cibóriumok – többségük jelenleg különböző múzeumi gyűjteményekben található –, addig Magyarországról mindössze három példányt ismerünk. Az egyik, s minden bizonnyal a legkorábbi, az itt bemutatott darab, amely Abaújszántóról került a gyűjteménybe. Ismeretlen helyről származik egy nagyobb, de feltehetően későbbi példány is, amely arányaiban jobban követi a fémcibóriumokat (GKEMGY, ltsz. 2015.236. [B 80]). Több hasonló tárgy volt látható az ungvári bazilita gimnázium 1941 májusában megnyíló néprajzi kiállításán is (vö. 137. o., 2. kép). A tárlat egyik szekrényét Kőszeghy Elemér örököltette meg, de a cibóriumok részletes leírását elmulasztotta (Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóság-leltára, fotó uott: CXXXVIII, 45. lemez), pedig a háború alatti és utáni zavaros időkben ezeknek a tárgyaknak nyomuk veszett. (T. Sz.)

Irodalom

Kontsek–Rákossy, 2019, 217.

II.2.2. Cibórium

Kat. II.54.

19. század második fele
fa; esztergált, festett
mag.: 36 cm, talpátm.: 11,5 cm
Nyíregyháza, Görögkatolikus
Egyházművészeti Gyűjtemény

A kehely formájú, sávos felületűre esztergált cibóriumnak nemcsak a teteje, hanem az alja is levehető, ami a talp enyhén túlzónak tűnő méreteit is magyarázza. Elképzelhető, hogy az alsó részt a betegek ellátásához szükséges partikulák (Eucharisztia-részecskék) szállítása miatt alakították ki. A betegek rendszeres (havonkénti, ún. első pénteki) áldoztatása a 19–20. században vált általánossá az egyházi gyakorlatban, ami a formai jegyeken túl a tárgy korának meghatározásához is támpontot nyújt. A cibórium tetejét kereszt díszíti, rajta Jézus Krisztus görög nevének rövidítése („ΙΣ ΧΣ”) és a „ΝΙΚΑ” („győz”) szó olvasható.

Érdekes adat, hogy Nyírlugoson, ahonnan a tárgy származik, az 1780 februárjában végzett kánoni látogatás során is egy vörösre festett cibóriumot írtak össze („Ciborium ex metallo nullum, sed ligneum solum, coloratum rubrum”, GKPL, IV–1–a, fasc. 5, no. 20). Nyilvánvaló, hogy az itt bemutatott tárgy nem lehet azonos az említett példánnyal, azonban elképzelhető, hogy amikor ezt készítették, tudatosan választották a vörös színt, amilyenre talán éppen közvetlen elődjét festették. (T. Sz.)

Irodalom

Kontsek–Rákossy, 2019, 217.

II.2.3. Megfeszített Krisztus

Kat. II.55.

Máramaros, 18. század

fa, egykor festett

mag.: 167 cm, szél.: 121 cm, vas.: 20 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 78168.

Az egy fából faragott testhez a karokat csapolással illesztették. Krisztus lehajtja a fejét, töviskoronájának nagy része elpusztult, bordái kiállnak, ágyékkendőjét durva kötél tartja. Nyakán, arcán, ajkán, oldalán erőteljes vörössel festett vércseppek látszanak. Varga Zsuzsa a szobrot máramarosi rutén munkaként határozta meg, és a 17. század végére datálta. A faragványt valóban erőteljes, redukált, de nagyon kifejező formavilág jellemzi, ami nem annyira a tárgy korának, mint inkább az auto-didakta – mondhatni, „népi” – mesterekre jellemző archaizálásnak, az alapvetően rusztikus megmunkálásnak köszönhető, ezért a készítés idejét későbbre, a 18. századra is helyezhetjük, amikor a máramarosi faépítészet virágkorát élte. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 21, kat. 12–13.

Szacsvay, 2011, 95.

Fájdalmas Istenszülő

Kat. II.56.

Máramaros, 18–19. század

fa; faragott, festett

mag.: 93, szél.: 31 cm, vas.: 19 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 68.120.111.

Egy darab keményfából faragott, bárdolt szobor. Szűz Mária S alakban áll, fejét balra dönti, arcát bal kezébe temeti, jobbával bal könyökét tartja. Az eredeti színezésből az arc okkere és tunikájának vöröse maradt meg a legjobban. Varga Zsuzsa szerint valószínűleg kálváriacsoportozhoz tartozott, és egy máramarosi rutén műhely munkája lehet a 18. századból. Biztosan a Teológus Szent János párdarabja. Szacsvay Éva a gyűjtemény több más szobrát is ehhez a mesterhez kapcsolta stílári megfontolások alapján. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 20, kat. 10.

Szacsvay, 2011, 106–107.

II.2.3. Teológus Szent János

Kat. II.57.

Máramaros, 18–19. század

fa; faragott, festett

mag.: 89,5 cm, szél.: 33,7 cm, vas.: 14 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 78186.

A *Fájdalmas Istenszüllő*höz nagyon hasonló módon megmunkált szobor, tartása szinte tükrözi annak gesztusait, bár bal kezét maga elé emeli, s ennek következtében kézfeje le is tört. Színezése is hasonló, de jobb megtartású, mint a másik szoboré. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 21, kat. 11.

Szacsvay, 2011, 95.

Mellékalak (Százados?)

Kat. II.58.

Máramaros, 18–19. század

fa, festett

mag.: 45 cm, szél.: 23 cm, vas.: 13,3 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 78190.

Az előző két szoborhoz képest alacsonyabb, három-negyedes beállításban. Fejét enyhén balra dönti, kezét imára teszi össze. Körszakállas, hullámos hajjal. Színezése töredékes, itt is a vörös maradt meg a legjobban. Analógiák alapján a máramarosi kálváriacsoportokban János evangélista mellett szokott állni. Feltehetően a százados lehet. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 13–15.

Szacsvay, 2011, 93.

II.2.3. Nap

Kat. II.59.

Máramaros, 18–19. század

fa; faragott, festett

átm.: 33,5 cm, vas.: 6 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 78194.

A kerek formájú faragvány középpontjában egy haj és szakáll nélküli emberi arcot hullámos sugarak öveznek. Kék és vörös festéknymok figyelhetők meg rajta. Analógiák alapján a máramarosi kálváriacsoportokon a Hold pandanjaként megjelenő Nappal azonosítható. Elképzelhető, hogy a gyűjtő Sztripszky Hiador tévesen ezt a darabot azonosította Krisztus-fejként (vö. Szacsvay, 2000, 421–423), adatát legalábbis a tárgy első publikálása során erre a faragványra vonatkoztatták. (T. Sz.)

Irodalom

Szacsvay, 2011, 184.

Hold

Kat. II.60.

Máramaros, 18–19. század

fa; faragott, festett

mag.: 28 cm, szél.: 23 cm, vas.: 6 cm

Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 138097.

Az eredetileg kerek formájú faragvány bal oldalán, félhold mögül harcsabajuszú, „törökös” ábrázatú férfi tekint elő. A faragvány színezése elég ép. Analógiák alapján a máramarosi kálváriacsoportokon a Holddal azonosítható. Gunda Béla (1911–1994) gyűjtötte Felsőszelityén (Săliște de Sus). (T. Sz.)

Irodalom

Szacsvay, 2011, 186.

II.2.3. A keresztt alatt összeroskadó Krisztus

Kat. II.61.

*Máramaros, 18–19. század
fa; faragott, festett
hossz.: 100 cm, szél.: 25 cm, vas.: 14 cm
Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 68.120.110.*

A földön összegörnyedt, majdnem fekvő, tövissel koronázott, vörös ruhát viselő Krisztus balra fordítja fejét, kezén, térdén támaszkodik. Végtagjai részben letörtek, a koszorú is sérült, színezése azonban ép. Sztripszky Hiador 1909-ben Máramarosban gyűjtött tárgyainak jegyzékében két olyan tétel szerepel, amelyek közül az egyik talán erre a szoborra vonatkoztatható: „1 db piros görbe szobor Rahóról” (idézi: Szacs vay, 2000, 422); majd a kálváriához tartozó szobrok után írja: „Szobor fából, piros fekvő helyzetű” (uott, 423). Varga Zsuzsa stíluskritikai alapon a kálváriacsoport álló szobraihoz kapcsolta, s a 18. századra datálta. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 19, 20.
Szacs vay, 2011, 106.

Tövissel koronázott, keresztet vivő Krisztus

Kat. II.62.

*Máramaros, 18–19. század
fa; faragott, festett
mag.: 44 cm, szél.: 34 cm, vas.: 13 cm
Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 68.120.107.*

Krisztus kereszthordozás közben térdre esik a nehéz fával, a szobor alkarja és a kereszt már elveszett. Fejét balra fordítja, tekintetével mintha a nézőt keresné. Fején töviskoszorú, vörös ruhát visel. Arca fájdalomtól gyötört. Színezése kopott, de ruházatán nagy felületeken megmaradt. Stílusban és korban a kálváriacsoport álló darabjaival rokon. (T. Sz.)

Irodalom

Varga, 1970, 40.
Szacs vay, 2011, 105.

II.2.3. Szentlélek galambja

Kat. II.63.

fa; faragott, egykor festett
hossz.: 16,5 cm, szél.: 20,5 cm, vas.: 5,5 cm
Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 68.120.159.

Irodalom

Szacsvay, 2011, 187.

Szobrok

Máramarosból

Az itt bemutatott szobrok többségét 1909-ben Sztripszky Hiador, akkor Máramarosszigeten (Sighetu Marmăției) élő királyi segéd-tanfelügyelő – néhány évvel később már a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának munkatársa – gyűjtötte a vármegye ruszin (hucul) falvainak görög-katolikus fatemplomaiban. A tárgyakat kísérő beszámolójában név szerint a következő településeket említi, ahol gyűjtőmunkát folytatott: Rahó (Paxiv), Kőrösmező (Ясіня), Bisztra (talán: Bistra/Petrovabisztra), Kislonka (Lunca la Tisa) és Szeklence (Сокирниця). Feltehetően ez utóbbi településről származott az a nagyobb, hét darabból álló szoboregyüttes (Szacsvay, 2000, 421–423), amelynek egyes darabjai ugyanazon kálváriacsoportozáshoz tartoztak. A korpusz és a három szomorkodó eredetileg is egy csoport része lehetett, talán még a Nap is, a Hold később, de szintén Máramarosból érkezett be a gyűjteménybe. Még Sztripszky gyűjtése során kerülhetett be egy másik, nagyobb méretű, János evangélistát ábrázoló szobor, amely bal kezében könyvet tart, feje azonban erősen töredékes (ltsz. 68.120.109; Szacsvay, 2011, 177). Stílusa alapján a csoportozáshoz sorolható még egy ülő, ágyékkendős, szakálltalan figura is, amelynek azonosítása nem egyértelmű (ltsz. 68.120.106; Szacsvay, 2011, 104), illetve idetartozik még egy töredékes, félszárnyú angyalfej is (ltsz. 68.120.102; Szacsvay, 2011, 187). Sztripszky nagyon vázlatos feljegyzései ma már nem bizonyulnak elegendőnek a szobrok származási helyének megállapításához és az eredetileg is egy együtteshez tartozó darabok újbóli összekapcsolásához. Úgy tűnik, hogy legalább két különböző, de az is lehet, hogy még több kálváriacsoport darabjai kerültek egy helyre a múzeumi körülmények között. Sztripszky azt írja, hogy fatemplomokból, azok lomtáraiból szedte össze ezeket a darabokat, de eredeti funkciójukra nem ad kielégítő magyarázatot. Inkább azon elmélkedik, hogy miként lehetséges az, hogy a szobroktól mereven elzárkózó görögkatolikus ruszinok és románok között ilyen sok töredéket lehetett találni. A szobrok készítését főleg anyagi okokkal magyarázza – mondván, hogy még piktorra sem futotta nekik –, aminek lehet némi igazságtartalma, bár ha ez így volna, mindenképp meglepő, hogy éppen a máramarosi régióban maradt fenn a legtöbb teljesen kifestett belsejű fatemplom a 18. századból (vö. Bratu, 2015). Valószínűbbnek tűnik inkább, hogy ezek a szobrok kültéri használatra, részben nyitott kápolnák számára készültek, amelyekben az időjárás viszontagságainak jobban ki voltak

(1)

téve a szentek ábrázolásai, mint egy templomban. Ebben az esetben e rusztikusan megfaragott, még jó alaposan be is festett alkotások biztosan sokkal tartósabbak lehettek, mint a fára vagy fémlemezre festett ikonok. A keresztet hordozó Krisztust megjelenítő szobrok is talán ezekhez a kálváriacsoportokhoz tartozhattak, de akár önálló kápolnáknak is állhattak, a templomokon belüli használatuk nehezen elképzelhető.

A Néprajzi Múzeum kálváriaszobrainak eredeti elhelyezéséhez a legjobb analógiát a Bárdfalva (Berbești, Máramaros megye, ma Románia) határában fennmaradt fedett kápolnában felállított szoborcsoport nyújtja (1. kép, Tóth Zsuzsa). Feltehetően erről az emlékről készült az 1940-es években egy felvétel, amely korábbi állapotát mutatja (2. kép, Fortepan). A román szóhasználatban *Troicának* (Szentháromság) hívott útszéli keresztnek között ezt az állítató családról Rednik-keresztnek is nevezik, s a 18. századból eredeztetik. A Rednik família valóban jelentős szerepet töltött be az erdélyi görögkatolikusság életében, egyik tagjuk, Atanáz fogarasi püspök lett (1764–1772). Az itt még ma is eredeti helyükön lévő szobrokhoz nagyon

(2)

közel áll a múzeumi darabok közül az Istenszülő, a kezében könyvet tartó János apostol, a százados figurája, a kápolna hátfalán pedig a Nap és a Hold. Azonban a bárdfalvi megfeszített Krisztus egészen más jellegű, mint a Néprajzi Múzeumé. Úgy tűnik, Máramarosban egykor valóban sokkal több ilyen típusú emlék állhatott, mivel egynek a töredékei a máramarosszigeti Néprajzi Múzeum állandó kiállításán is megtalálhatók (Muzeul Etnografic, Sighetul Marmatiei), amelynek figurái a bárdfalvihoz hasonlítanak, még a kereszt tövében elhelyezett domborműbe faragott *Útmutató Istenszülő*-ikon is megvan mind a két helyen.

Sztripszky ítélete, amely szerint a bizánci tradícióval teljesen összeegyeztethetetlen a szobrok használata, csak részben állja meg helyét. Való igaz, hogy például a munkácsi püspökök közül Bacsinszky András kifejezetten ellenezte a használatukat (vö. Terdik, 2014a, 113–115), de az elődei elnézőbbek voltak. Görögkatolikus közegből származik a faragott kálváriacsoporttal díszített kápolna, amely ma az ungvári skanzenben áll; hasonló emlékeket eredeti helyükön még az első világháború után is dokumentáltak Kárpátalján (Vavroušek, 1929, 257–258). Érdekesebb azonban, hogy az erdélyi görögkatolikusok között is találunk faragott korpusszal díszített útszéli keresztet, pedig ők még inkább vigyáztak a rítus tisztaságára, mint a munkácsi egyházmegyések. Görgényüvegcsűr (Glăjărie) határában több, faragott korpusszal

(3)

román kereszt található, s meglepő módon a település egykori görögkatolikus fatemplomának ikonostázán, a felső párkányra a templom védőszentjeinek, Mihálynak és Gábornak egy népi mester által készített 19. századi szobrai állították.

Magyarország területén csupán egy hasonló emlékről van tudomásom. A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe 2010-ben a történeti Szatmár vármegyéhez tartozó nagydobosi régi parókia épületéből került be három, hársfából faragott, meglehetősen rossz állapotú szobor. Restaurálásukat 2012-ben Csík Ilona végezte (3. kép). A keresztre feszített Krisztus (ltsz. 2011.193 [A 80]) alakja igen töredékes, kitárt karja, lábfeje elveszett. A fájdalmas Istenszülő (ltsz. 2011.193 [A 81]) és János apostol (ltsz. 2011.193 [A 82]) alakján a talp és a kézfej hiányzott, illetve sérült, a szeretett tanítványnak még a feje is letört. A kálváriacsoport eredeti rendeltetési helye nem ismert. Felmerült, hogy esetleg a korábbi fatemplom ikonostázának oromzatát díszítette, amire az egykori felső-magyarországi fatemplomokban ismerünk példát (pl. Venéce/Lukov-Venecia), s ez a gyakorlat a 17. század végén már a moszkvai Kreml bizonyos templomaiban is megjelent (erről: Terdik, 2018, 135–136). A nagydobosi szobrok esetében az erős, kátrányos jellegű, igaz, másodlagos fekete védőfestés alapján azt sem lehet kizárni, hogy egy szabadtéri, nyitott kápolnában álltak, mint ahogyan ez az ungvári szabadtéri néprajzi múzeumban is látható egy boronafalú útszéli építményben. A népi mestert feltételező, időnként durvának tűnő faragás a 18. vagy a 19. században készülhetett. (T. Sz.)

19. század

fa; faragott

mag.: 30,5 cm, szél.: 24 cm

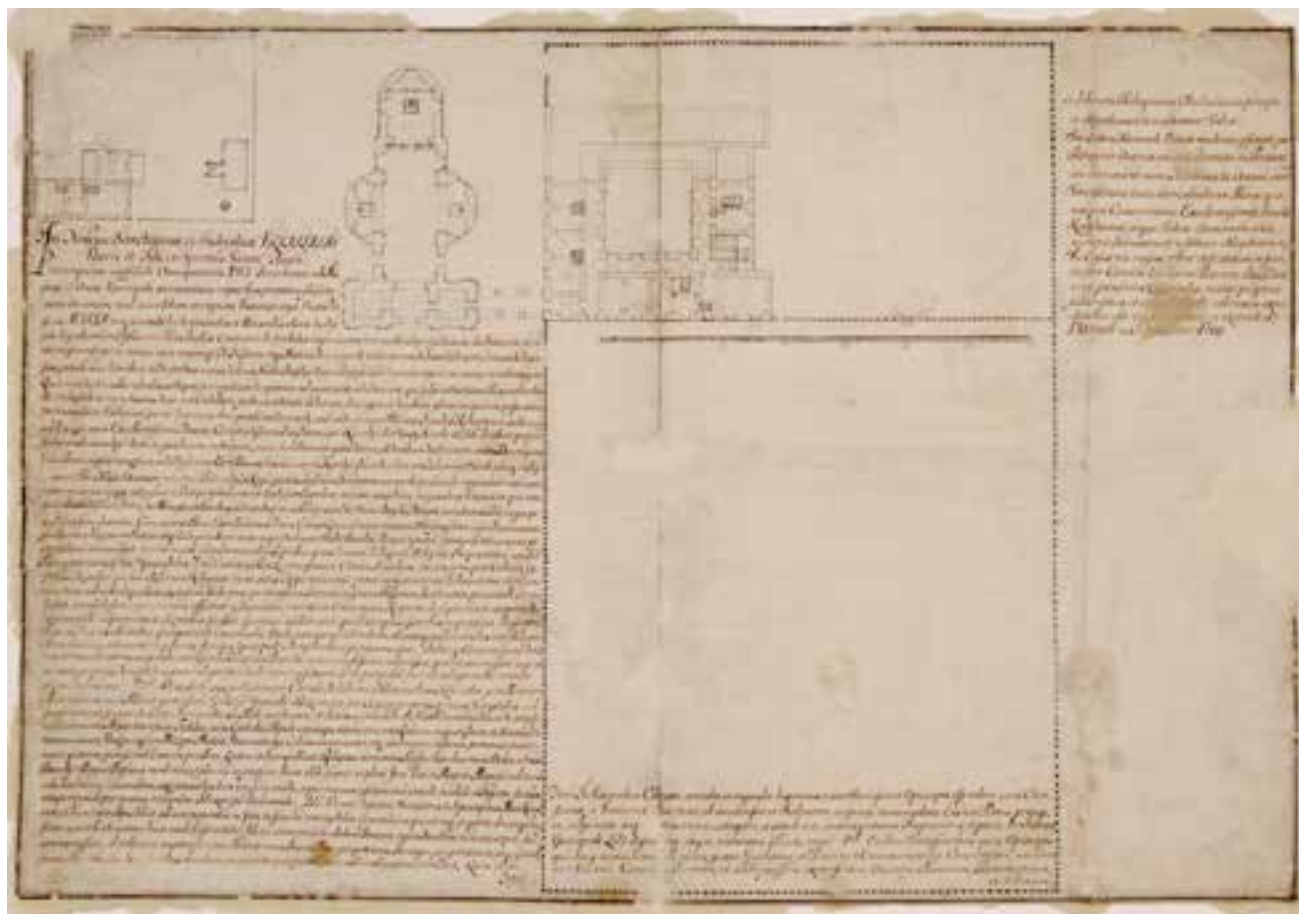
Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 78211.

Sztripszky Hiador 1909 nyarán Kőrösmezőn több talpas és fali gyertyatartót gyűjtött. A Néprajzi Osztály igazgatójához Máramarosszigetről írt levelében az egyes példányokat a „három ágú”, „színezett”, „kerektalpú”, „hosszúka fali”, „nagy zöld színes faragott”, „fehér festett egyes”, „barna festett egyes” jelzőkkel illette. A „3 ágú gyertyatartó, gyapjúval átfonott” minden bizonnyal a 78211-es leltári számú darabot jelenti, a tárgy leírócéduláján is szerepel ez utóbbi adat. Hucul „Szentháromság-gyertyatartó”, a rutén egyházművészet emblematikus tárgytípusa. Analógiáit megtalálhatjuk a térség nagy gyűjteményeiben, a kijevi Ivan Honcsar Múzeum a párdarabját őrzi.

A puhafából faragott, talpas, háromágú gyertyatartó a 19. század második felében készült. Festetlen, dekorativitását a gazdag, áttört faragás és az antropomorf ábrázolás adja. Talpa és szára a karos fém gyertyatartók formavilágát idézi, a karok két lendületes, áttört volutából nőnek ki. A test alján a rutén gyertyatartók hagyományos kellékei, textilbojtot idéző faragott függők lógnak.

A háromágú gyertyatartó és a Szentháromság kapcsolata természetesen asszociatív. Ezen a gyertyatartón a csészék alatt megjelenő

III.1.1. A máriapócsi kegyhely egyházi épületeinek alaprajza Olsavszky Mánuel püspök rendelkezésével Kat. III.2.

1753. december 1.

papír, tinta

35,8 × 52,5 cm

Restaurálás: Kovács Péter, 2020.

Máriapócs, Nagy Szent Bazil-rend gyűjteménye

Az irat külzetén olvasható felirat: *Delineatio Ecclesiae M[aria-]Pocsiensis, et testamentum Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Michaelis Olsavszky Episcopi Rossiensis, et Munkácsiensis*

Olsavszky Máneul munkácsi püspök a dokumentum első részében összefoglalja, hogy milyen módon sikerült elődei munkáját folytatva a pócsi kegytemplom építését lassacskán befejezni. Külön kitér Károlyi Ferenc, az egykori Rákóczi-birtokok tulajdonosaként helyi földesúrrá váló gróf szerepére, aki nem csupán az új, szilárd anyagból emelt kegytemplom, hanem a hozzá csatlakozó bazilita monostor alapításában, majd építésében is tevékeny részt vállalt 1749-től, a rendház ünnepélyes alakpötlésétől kezdve. Az írás második felében öt pontba szedve pedig a monostorba költöző bazilita szerzetesek kötelességeit, feladatait foglalja össze. A dokumentum érdekessége, hogy

a szövegen kívül a parókia, a kegytemplom és a bazilita rendház, valamint a hozzájuk tartozó kert kerítésének alaprajzát is pontosan közli. Különösen figyelemre méltó a templom északi oldalán álló egykori parókia épülete és udvara, ahol a baziliták is éltek az új monostor elkészültéig, mivel ez az épület a 19. század közepére teljesen elenyészett. A rajzból az is kiderül, hogy 1753-ban a rendház épülete még korántsem volt kész, a keleti szárny teljesen hiányzott. (T. Sz.)

Irodalom

Litterae Cessionales... Episcopi M. Olsavszky, quad Monasterium M. Pocsense, in: Basilovits, 1799, III, 37–41 [teljes szövegkiadás].
Puskás, 1995a, 175, 8. kép.

III.2.1. Epitrachelion

Kat. III.6.

17. század, ismeretlen ortodox monostori műhely
atlaszkötésű, láncoldalú selyemszövet,
lenvászon, selyemtaft, ezüst- és aranyozott ezüst
fémfonalak, flitterek
hossz. (kiterítve): 282 cm, szél.: 16 cm
Vétel a zalatnai görögkatolikus parókiától 1889-ben.
Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 13526.

Az ábrázolt szentek felirata, lefelé, minden
egy sorból balról jobbra haladva: a nyakrész
középpontjában Krisztus főpap: IC XC; Gábor

arkangyal: Γ[...]; az Istenszülő: ΜΡ ΘΥ; Szent
Péter apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΠΕΤΡΟΣ; Szent Pál:
Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΠΑΥΛΟΣ; Szent Máté evangélista: [...] //
[ΜΑΘ]Ε[Ι]Ο[Σ]; egy evangélista, akinek semmilyen
felirata nem maradt meg, feltehetően Szent János;
Szent Márk evangélista: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // [ΜΑΡΚ]Ο[Σ];
Szent Jakab apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // [ΙΑΚΩΒ]Ο[Υ]Ο[Σ];
Szent Simon apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΣΙΜΩΝ; Szent
András apostol: [...] // ΑΝΔΡΕΑΣ; Szent Lukács
evangélista: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΛΟΥΚΑΣ; Szent Bertalan
apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΒΑΡΘΟΛΟΜΕΟ[Σ]; Szent
Fülöp apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΦΙΛΙΠΠΟ[Σ]; Szent Tamás
apostol: Ο [Α]ΓΙΟ[Σ] // ΘΟΜΑΣ.

Az epitrachelion alján cirill betűs, szerb felirat:
„Саи петраиль приск[?] / цание[?] уч[.] ѿ[?] у све/таго
// [пр]иложи Милица / [цр]кву своју харис/трати҃га /
Sai petrail” prisk[?] / anie [?] u č[.]”[?] u sve/tago // [pr]
iloži Milica / [cr]kvu svoju haris/tratiga”.

A liturgikus ruhadarab alapszövege vörös,
atlaszkötésű selyemszövet, melyen a figurák dics-
fényét, ruházatát, az ábrázolt építészeti elemeket,
oszlopokat, virágokat, valamint a mezőket
kontúrozó bordűröket mintásan letűzött, domború
fémfonalas hímzések alkotják. Ez utóbbi hímzések
alátöltésének elkészítéséhez lenfonalat használtak.
A tárgyon látható feliratok, nevek szintén fém-
fonalak felhasználásával, kétoldalas lapos öltéssel
készültek. Az ábrázolt személyek arcát, végtag-
jaikat ún. tűfestéses technikával, selyemfonal
felhasználásával hímezték, sötétbarna selyem-
fonallal kontúrozták. Egyes mezőkben aranyszínű,
bouillon fonallal letűzött flitterek találhatók. A tárgy
hátdoldalán lenvászon merevítőbélés, valamint
egy jelenleg nagyon töredékes állapotú rózsaszín
selyemtaft külső bélés van. Külső szegélyét körben
a hímzés korától eltérő, valószínűleg 19. századi,
aranyszínű, mintás szövött paszomány keretezi.
Az alján bojtok is lógtak, amelyeknek mára csupán
apró csomjaik maradtak.

A nyaknál, a tárgy középtengelyében elhe-
lyezett medalionban Krisztus mint nagy főpap
jelenik meg, teljes püspöki ornátusban – fején
mitra, keresztmintás szakkoszt és omofort visel,
amely az ölénél mintha megismétlődne –, két
kézzel áld. Krisztus ilyen típusú ábrázolása már
a 15–16. századtól előfordul epitrachelionokon.
Az ittenihez nagyon hasonló, Krisztust főpapként
megjelenítő hímzésekhez készült kartonok
az athéni Benaki Múzeum gyűjteményében
maradtak fenn a 18. századból (vö. Vassilaki,
Maria: *Working Drawings of Icon Painters after the
Fall of Constantinople: The Andreas Xyngopoulos
Portfolio at the Benaki Museum*, Athen, 2015,

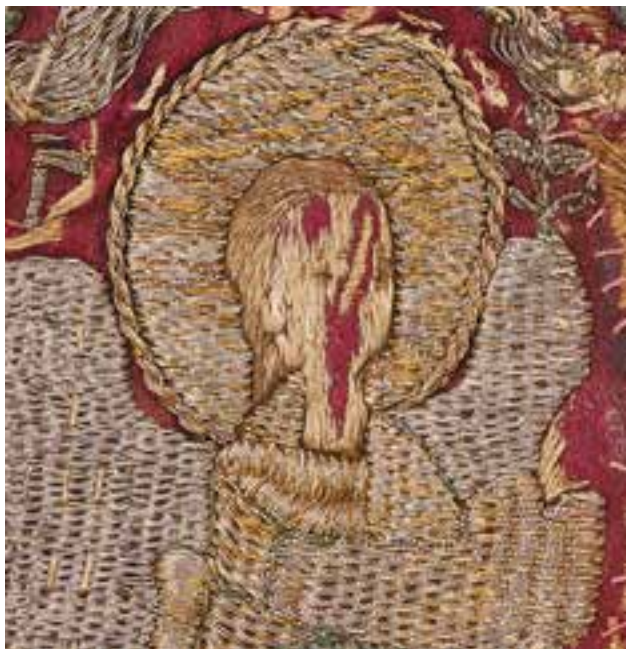

143–144, kat. 111–113.), ami az ikonográfiai típus évszázadokon is átívelő népszerűségére utal.

Az epitachelionon hét-hét, oszlopokon nyugvó, háromkaréjos, a középtengelyben számárhátívesen záródó fülkékben állnak a szentek: legfölül Gábor arkangyal köszönti Szűz Máriát, alattuk pedig az apostolok következnek. Minden egyes szent nevét görögül írták, a figurák mellé az „aljzatra” keleties jellegű növényi ornamenteket helyeztek. Az egyes alakok arca, testrészeik selyemfonalas hímzése nagyrészt elpusztult, csupán Gábor arkangyal, az Istenszülő és Fülöp apostol arcából maradtak meg nagyobb részletek. A fémfonalas ruhák sokkal jobb megtartásúak. Mind az *Örömhírvétel* jelenete, mind az apostolok figurái hűen követik a hagyományos, nyugati mintaképektől még alig érintett bizánci ikonográfiát és stílust, leginkább a növényi ornamentek, az áldó Krisztus oldalán feltűnő olasz korsók és a többi virágmotívum jelzi, hogy a tárgy a 17. századnál mégsem lehet korábbi. A figurák megformálását nézve azonban a korábbi emlékek között találunk párhuzamokat. Formailag, elrendezésében közel áll hozzá a belgrádi Szerb Ortodox Múzeum 1533-ból

származó darabja, amelyen vörös alapszöveten fémfonalakkal hímezték meg az álló apostolokat, akik oszlopos, háromkaréjos, számárhátíves fülkékben állnak, a széleken virágminták futnak (Милеуснић, 2001, 79–80). Hasonló felépítésű az athéni Benaki Múzeum egyik, 16. század közepére datált epitachelionja is, de az apostolok felett nem az *Örömhírvétel*, hanem a *Deészisz* kapott helyet – vö. Egger, Hanna (Hrsg.): *Ikonen – Bilder in Gold: Sakrale Kunst aus Griechenland*, Graz, 1993, 292–293, kat. 135. A Havasalföldön és Moldvában fennmaradt, részben konstantinápolyi eredetű, 16–17. századi epitachelionok is inkább formai és ikonográfiai előzményként foghatók fel, stílus és mesterazonosság nem áll fenn – vö. Durand, Jannic – Giovannoni, Dorota et al. (eds.): *Broderies de Tradition Byzantine en Roumanie du XVe au XVIIe Siècle: Autour de l'Étendard d'Étienne le Grand*, Paris, 2019, 38–49.

A tárgy alján futó felirat rekonstruálható értelmé: „Ezt az epitacheliont Milica adományozza a Szent Fővezér templomába”. Mind a „petrail” („epitrahilj” helyett), mind pedig a „haristratig” („arhistratig”) szó az egyházi szláv kifejezések

népnyelvi torzulását mutatja. A szerb szerkesztésű egyházi szláv nyelven írt feliratot vélhetően olyan hímző készítette, aki előtt a szavak értelme nem volt teljesen világos. A Milica női keresztnév szerb donátornőre utal. A felirat nyelvi jellegzetességei is megerősítik a tárgy 17. századi datálását. A görög feliratok és a rontott (?) szerb felirat alapján elképzelhető, hogy az Oszmán Birodalom valamelyik görög többségű monostorában készült, szerb megrendelésre. A Konstantinápolyból származó 17. századi textilekkel nem mutat szorosabb kapcsolatot – vö. Papastavrou, Elene – Filiou, Daphni: On

the beginnings of the Constantinopolitan school of embroidery, *Zograf*, 39(2015), 166–168.

Az epitacheliont 1889-ben az erdélyi Zalatna (Zlatna) László János görögkatolikus esperes-parókusa kínálta fel a Nemzeti Múzeumnak megvételre. Levelében így írt: „A zalatnai gör. kath. 1424-ben épült templom birtokában szakértők véleménye szerint – több régiségi tárgy talál-tatik. Egyházi gondnokságunk azok sorából mint kiváló régiségi műbeccsel bírót, a templom javára leendő értékesíthetés céljából, kettőt választott. A mely tárgyakat (egy 274 gramm súlyú régi ezüst aranyozott serleg és egy az apostolokat ábrázoló arany-ezüstszákkal kivart selyem stóla) ide mellékelve a nemz. múzeumnak alább írt feltételek mellett elhatározta.” Az ezüstitárgyért 200 forintot, a textilért 150 forintot szerettek volna kapni. Az epitachelion cirill feliratát s annak latin betűs átíratát is elkészítette az esperes, amelyet a Nemzeti Múzeumban gondosan átmásoltak a levél hátoldalára (a fordítással, értelmezéssel nem bajlódtak). Pulszky Ferenc igazgató ezeket továbbította Radisics Jenőnek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának. Az epitacheliont végül 100 Ft-ért vette meg a múzeum (IMM Adattár, 66/1889).

A zalatnai templom történetével már sokan foglalkoztak. A feltehetően még a 13. században szász telepések által épített templomot a 14. század végén vagy a következő század elején átvehették a román ortodoxok, s a környék tekintélyes egyháza lehetett. 1744-ben már biztosan a görögkatolikusok használták, mivel az ekkor megújított és kifestett épületet Inochentie Micu-Klein fogarasi püspök (1729–1751) szentelte fel (korábbi irodalommal: Petrov, Gheorghe: Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Zlatna, jud. Alba, in: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, II, Satu Mare, 2002, 123–135). A szakirodalomban egyelőre nem találni Milica donátor helyi kötődésére utaló adatot. A textil felirata egy „Szent Fővezér”, vagyis valamelyik arkangyal oltalmába ajánlott templomra utal, míg a zalatnait az Istenszülő elszenderülése tiszteletére szentelték. Nincs adatunk a templom címünnepének megváltoztatására, bár ez sem zárható ki teljesen, azonban a tárgy luxusmivolta, amelyhez hasonlók fejedelmi adományokként kerültek rendszerint a monostorokba, mégis inkább arra enged következtetni, hogy eredetileg máshová szánták. Hogy pontosan mikor és kinek a révén került Zalatnára, egyelőre nem lehet megállapítani. (G. X. – P. A. – T. Sz.)

Közöletlen

III.2.1. Kézi kereszt

Kat. III.7.

faragvány: Áthosz-hegy; fémfoglat: Neagoe mester, Havasalföld vagy Moldva, 1681
puszpángfa; aranyozott ezüst, kövek (türkiz);
öntött, vésett
hossz.: 22,5 cm, szél.: 13 cm, mag.: 2,5 cm
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 1999.13 (B 13).

Az áttört puszpángfaragvány latin kereszt formájú, mind a két oldalán négy képmezővel, amelyek közül a középső hosszabb, mint a szárak végén lévők. Az egyik oldalon a központi ábrázolás Jézus megkeresztelkedése, a másikon a keresztre feszítése. A függőleges szár alján és tetején mind a két oldalon az evangélisták ülő auctorportréi kaptak helyet, a vízszintes szárakon egy-egy félalakos ábrázolás kíséri a központi jelenetet: a keresztre feszítés mellett Szent Konstantin és Ilona, a keresztelés két oldalán pedig egy-egy letakart kezű angyal.

A faragványt fémfoglatba helyezték, amelyen a képmezőket számárhátívesen záró keretek övezik. A szárak végén levélmotívumból kis keresztek nőnek ki, illetve a közepén csomómotívummal osztott dekaéderforma gombban végződő nyél csatlakozik. A kereszt oldalaira négy, növényi motívumokkal kombinált sárkányt illesztettek, a két felsőt a kereszt arányaihoz igazítva csonkították. A kereszt szárainak találkozásánál mind a két oldalon – virágszirmokat idéző foglatba – felül két piros, alul pedig két kék követ helyeztek. A nyél *Keresztre feszítés* felőli oldalán a következő felirat olvasható: „ПОМЕНИ Г[ОСПОД]И / РАДУЛ Л[Е]Т #ЗРП”, s minden bizonnyal hozzá tartozik még a gomb felirat alatt lévő oldalon a „Θ” betű is. Vagyis: „Emlékezzél meg, Uram, Radulról, 7189-ik évben”. Az itt megadott, a teremtéstől számolt év a Krisztus születésétől számított 1681. évnek felel meg.

A gomb másik két oldalán további felirat: „кѹко / рѣ(?)кѹ”. A gomb alsó oldalán körirat: „МЕЩЕРУЛ НЪГОЕ” – vagyis „Neagoe Mesterul”, amely Neagoe mesterre, tehát a tárgy (fémrészeinek) készítőjére utal.

A tárgy eredetével kapcsolatos hagyományt már Borovszky is közölte: „A gör.-kath. egyháznak egy 20 cm. magas, remekművű, aranyozott ezüst-keresztje van, szentképet ábrázoló, művésziesen faragott fabetéttel. E nagybecsű kereszt 1628-ban [sic!] készült s egy orosz tábornok ajándékozta az egyháznak 1848-ban. Van még egy ezüstből vert régi kelyhe s egy ugyanilyen tányérja 1623-ból.” Feltehetően a keresztben lévő évszámot elírták, de minden bizonnyal erről a darabról van szó. Sajnos az utóbb említett liturgikus tárgyak nem maradtak fenn.

A kereszt történetéről a szájhagyomány őrizte meg a legtöbb információt, amely szerint a falu közössége 1849-ben egy sebesült orosz katonatisztet fogadott be a parókiára, ahol ápolták. Hálából ezt a keresztet adományozta a templomának. Hogy őhozzá milyen úton-módon került, nem ismert. Moldvával és Havasalfölddel az oroszoknak szoros kapcsolataik voltak, előbbi egy része, Bessarabia orosz fennhatóság alatt is volt 1812-től kezdve, így a tiszt akár az előző állomáshelyén is birtokába juthatott ennek a tárgynak. A parókia 1881. október 4-én felvett leltárában a keresztet ugyan leírják („aranyozott régi metszetű fabetéttel ezüst kézi kereszt”), de az eredettörténetét nem említik, ahogyan

az 1940-ben végzett kánoni látogatás jegyzőkönyvében sem, abban is csupán a leírása szerepel („Kézikereszt: 13 karátos ezüst, dúsan aranyozva”, közli: Majchricsné Ujteleki, 2014, 116).

A helyi közösségben a mai napig erősen ragaszkodnak ehhez a kereszthez, generációkon keresztül öröklődött a tisztelete. Eredettörténetének megőrzését segítette, hogy évente kétszer a tisztelet középpontjába állították. Feldíszítve a templom középső részére helyezték, Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén, szeptember 14-én és keresztthódoló vasárnap, a nagyböjt harmadik vasárnapján. Egyébként a parókián őrizték. Az 1970-es években restaurálás céljából vitték el az egyházközségből, amire a helyi közösség és a sárazsadányi filia hívei is adakoztak. Restaurálást követően a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe került.

A kereszt faragott része az ún. áthoszi faragványok csoportjába tartozik. Az Áthosz-hegyen a 16. század végén jelent meg a nagy türelmet igénylő puszpángfaragványok készítésének szokása, amelyeket a szerzetesek vagy ajándékként, vagy eladás céljából szállítottak az ortodox híveknek adománygyűjtő útjaik során. A díszes fémfoglalatok időnként még a szent hegyen, de gyakran már az új tulajdonosok megbízásából készültek különböző ötvös-műhelyekben. Magyarországi görögkatolikus templomokban is találunk néhány példányt, ezek eredete gyakran homályba vész; három darabot az Egyházművészeti Gyűjteményben őriznek. Kőszeghy Elemér 1941-ben felvett ingóságeltárából tudható, hogy az ungvári és a nagyváradi görögkatolikus székesegyháznak is volt egy-egy áthoszi keresztje, utóbbiról fotódokumentációt is készített (Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, Kőszeghy Elemér ingóságeltára). (K. T. A. – T. Sz.)

Irodalom

Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Zemplén vármegye*, Budapest, 1905, 28–29.
 Nagymihályi Géza: Régi és új a görögkatolikus magyarság egyházművészetében, in: Timkó Imre (szerk.): *A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye jubileumi emlékkönyve, 1912–1987*, Nyíregyháza, 1987, 89, 13. kép.
 Puskás, 1996b, 26.
 Pozbai Dezsőné: *Bodrogolaszi története*, [Bodrogolaszi], 2005, 469.

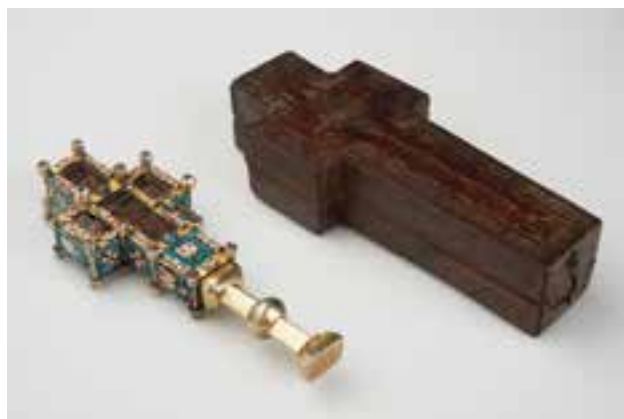
III.2.1. Áthoszi kereszt bőrtokban

Kat. III.8.

17–18. század: faragás: Áthosz-hegy;
fémfoglatat, bőrtok: Erdély (?)
puszpáng, aranyozott ezüst, festett zománc,
üveg; fa, bőr, textil
hossz.: 18 cm; szél.: 6 cm; vas.: 2 cm
Restaurálás: Szabóné Szilágyi Mária (puszpáng),
Szilágyi Veronika (fém, zománc), Tóth Hajnalka
(bőrtok), 2015–2016.
Szatmárnémeti (Satu Mare), Szent Miklós magyar
görögkatolikus parókia

Az egy darab puszpángfából faragott, áttört kereszt egyik oldalát Jézus megkeresztelkedése jelenet díszíti úgy, hogy a kompozíció középpontjában háromnegyedes beállításban Krisztus a Jordánban lépő mozdulatot tesz, jobbra felől az Előhírnök vizet önt a fejére, mögötte egy angyal áll, fölötte pedig az ívesen megjelenő mennyből egy sugár utal

az Atya szózatára. A kompozíció keretén görög felirat – amely a fémkerettől jelenleg nem látszik – olvasható: „H ΒΑΠΤ[IC]IC”. A kereszt két rövidebb, vízszintes szárában, számárhátíves fülkékben folytatódik a jelenet: két félalakos, profilból ábrázolt angyal fordul Krisztus felé, kezükben tartják a ruháját. A függőleges szár felső negyedében egy félalakos, kezébe könyvet fogó evangélista büszkje látható. A másik oldal hasonló szerkesztésű, a központi jelenet Jézus keresztre feszítését ábrázolja, görög felirata: „H CTABPO[C] C”. A megfeszített Üdvözítő keresztje alatt közvetlenül egy asszony (talán Mária Magdolna) és egy szakállas férfi – feltehetően a százados – áll, míg a bal oldali vízszintes szárban egy másik asszony – minden bizonnyal a fájdalmas Istenszülő – , a jobb oldaliban pedig a szeretett tanítvány szakáll nélküli félalakos ábrázolása jól azonosítható. A függőleges szár végén egy másik evangélista szerepel. A faragványt magába rejtő fémfoglatat aranyozott ezüst, amelyet áttört lemezekre festett színes (fehér, kék, sárga, rózsaszín), különféle virágokat, alapvetően tulipánokat ábrázoló zománcozott lapok díszítenek. A fémkeret lapjait ezüsthuzalokkal illesztették össze, amelyek végére foglalatatos, csiszolt üvegekőveket helyeztek. A kereszt függőleges szárának alsó negyedét mind a két oldalon zománcos elemekkel fedték el, noha alattuk a további két evangélista portréja szerepel. Ennek az lehetett az oka, hogy a faragvány alsó része már akkor sérült volt, amikor a jelenlegi fémkeret készült, ezzel a megoldással leplezték el a faragott rész hiányait. A kereszt nyele is aranyozott ezüst, diagonálisan fordított, négyzet metszetű hasáb, amelynek közepén egy lapított gömb formájú nódusz van, a tetején és az alján csonkolt gúlára emlékeztető végződéssel. Az alsó oldalait vésett levélmotívumokkal díszítették, talplemezén ugyancsak vésett, latin betűs Mária-monogram kapott helyet. A legutóbbi restaurálás

során a hiányzó zománcos oldallemezeket pótolták. A faragvány védelme érdekében mind a két oldalra csillámlapot is helyeztek. A puszpángfaragvány azon, áthoszinak mondott faragványok csoportjába tartozik, amelyeket a 16. század végétől kezdve valóban a szent hegyen élő szerzetesek faragtak s terjesztettek az ortodox világban. Stílusuk alapján nehéz őket datálni, mert erős formai konzervativizmus jellemző rájuk. Ez a példány a 17. század második felében vagy akár a következő század elején is készülhetett. A tulipános festett zománcokkal díszített fémkeret viszont inkább már a 18. században, annak is az első feléből származik, talán a közeli Erdélyből. Nem ortodox ötvösre, vagy inkább nem ortodox megrendelőre utalhat a latin betűs Mária-monogram a kereszt nyelének gombján. Az erdélyi anyagból eddig csak egy hasonló jellegű, finomabb mívű zománcos áthoszi faragványt rejtő talpas kereszt ismert, amelyet a Magyar Nemzeti Múzeumban őriznek (ltsz. 1849.11), felirata alapján 1735 körül készült Brassóban (Braşov). Ritka, hogy a tárgy szállítását biztosító eredeti, 18. századi bőrtok is fennmaradt, amely technikája, nyomott-aranyozott díszei alapján magyarországi vagy erdélyi mester munkájának tűnik.

A szatmárnémeti Szent Miklós-parókiát a 17. század második felében „görög” kereskedők alapították, akik a Rákóczi-szabadságharc alatt elszenvedett veszteségeik ellenére az 1720-as években is támogatták a közösség újjászervezését, az új templom építését. Hogy ez a kereszt mikor került a közösség tulajdonába, az egyelőre nem ismert. A templom 1843-ban felvett leltárában a következő bejegyzés is szerepel: „10. Egy cifra kereszt a’ csókoló képnél az Idősb Tánya Mihály ajándéka...” (a dokumentum a parókia irattárában). A leírás szűkszavúsága miatt nem lehet ezt az adatot egyértelműen erre a keresztre vonatkoztatni, s az is nehezen hihető, hogy a parókia legértékesebb keresztjét állandóan kint tartották volna a templomhajóban, igaz, egyértelműen kizárni sem lehet. Id. Tánya Mihály a leltár készítésének idején a helyi parókus volt. Valószínűbb, hogy ez a tárgy még az előző században, valamelyik gazdag „görög” kereskedőcsalád révén juthatott ide. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2014b, 114–115.
Terdik Szilveszter: Posztbizánci miniatűr faragványok a Magyar Nemzeti Múzeumban, *Folia Historica*, 32(2016), 87–88, 16. kép.

Kehely

Kat. III.9.

18. század első fele, ismeretlen ötvös aranyozott ezüst; kalapált, öntött, cizellált mag.: 27 cm, szájátm.: 6,6 cm, talpát.: 16,6 cm Makó, Az Istenszülő oltalma görögkatolikus templom

A hatkaréjos domború talpon szalag- és virágmotívumokból komponált díszítésbe Krisztus szenvedésének néhány eszköze van elhelyezve. Nódusza váza alakú, amelyre fehér ezüst áttört, szalag- és virágmotívumos kupakosár ül. Az ornamentelek között *vera icon*, azaz a Szent Arc domborműve van elhelyezve. A kupa pereme kihajló. A jelzés nélküli műtárgy korát stílusa alapján a 18. század első felére helyezi és magyarországi munkának tartja a szakirodalom. (T. Sz.)

Irodalom

P. Brestyánszky Ilona: Csongrád megye iparművészeti kincsei, *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*, 2(1970), 128.
Puskás–Tóth, 2004, 10.

III.2.1. Kehely

Kat. III.10.

1781, Szaczlauer Mátyás (?)
aranyozott ezüst; kalapált, öntött
mag.: 23 cm, szájátm.: 10 cm, talpátm.: 16 cm
restaurálás: Seremetyeff-Papp János, 2009.
Görömböly, Az Istenszülő oltalma görög-
katolikus templom
Talpa belső peremén felirat: Andr: Eppus Munkatsien.
Eccla G. R. C. Görömböli. donavit 1781.

A négy nagyobb és nyolc kisebb karéjból komponált domború talphoz egyszerű, váza alakú nódusz csatlakozik, amelyre kihajló peremű kupa ül. A talp külső, vízszintes peremén 13-as fémfínomságjel mellett „MS” monogram, amely talán Szaczlauer Mátyás nagyszombati mester jegyével azonosítható, akinek működése 1769 és 1800 között mutatható ki a városban (vö. Kőszeghy, 1936, 269). A latin feliratból tudható, hogy a kelyhet Bacsinszky András munkácsi püspök adományozta a templomnak 1781-ben. Bacsinszky nem csupán a közösség

lelki előjárója volt, hanem 1776-tól kezdve, amikor a mindenkori munkácsi püspök elnyerte a tapolcai apáti címet a hozzá tartozó jövedelemmel együtt, a falu kegyura is lett (Baán István: A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a 18. században, in: Uő: *Bizáncan innen és túl: Tanulmányok*, Nyíregyháza, 2018², 493; Puskás, 2014, 182). A kehely a kegyúri gondoskodás megnyilvánulásként került a közösséghez. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2014, 186, 257, 18. kép (restaurálás előtti állapot).

III.2.1. Kehely

Kat. III.11.

1796, Szakmáry Pál (1743–1816)
ezüst; kalapált, cizellált, egykor aranyozott
mag.: 24 cm, szájm.: 8,5 cm, talpm.: 14,5 cm
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2017.1.1.

Talpának belső oldalán körbefutó felirat: „Pro Ecclesia G. R. Búdensi. 1796. Sumptibus ejusd: Eccles: curavit Steph: Lupess”.

A kehely kerek talpának alsó peremén babérkoszorú fut körbe, a fokozatosan szűkülő paláston három, szalagra függesztett, ugyancsak babérból font koszorú domborodik, amelyeket mélyebbre engedett babérfüzérek kötnek össze, a talp palástjának maradék szabad felületein pedig virágok és szőlőfürtök váltakoznak. A nádusz gazdagon tagolt váza formájú, a kupakosáron a talp koszorú-, füzér- és szőlőmotívumai ismétlődnek. A kupa pereme kihajló.

A klasszicizáló késő barokk kehely talpának alsó peremén, de a kupakosáron is jól látható 12-es fémfínomságjel és egy nehezen kivehető alakos jegy

mellett a „PSz” monogramos mesterjegy, amely talán Szakmáry Pál (Paulus Szakmáry), 1772-től haláláig (1816) Eperjesen dolgozó mesteré lehet (vö. Kőszeghy, 1936, 105, 640). A talp belső peremére vésett latin feliratból kiderül, hogy a bűdi egyház számára Lupes István ugyanazon egyház költségén készítette. Búd a mai Tiszavasvárral egyező település, ahol Lupes István 1792-től 1804-ig szolgált. Innen a tímári parókiára került, ahol az 1814-ben másolt magyar nyelvű liturgikus kézírata okán vált ismertté a liturgiátörténettel foglalkozó szakemberek előtt (vö. Kat. IV.37.). (T. Sz.)

Közöletlen

III.2.1. Áldoztatókanál

Kat. III.12.

19. század

réz, aranyozott

Aranyosapáti, Szent Miklós görögkatolikus templom

A kanál nyele a fej irányába enyhén szélesedik, középtengelyében vájat fut, végén tobozra emlékeztető záródísz. Feltehetően eredetileg nem szakrális használatra készült. A templom 19. század elején épült falazott, de többször átalakított oltárából került elő. Jelentőségét fokozza, hogy a Munkácsi Egyházmegye területéről régi áldoztatókanalat nem ismerünk. (T. Sz.)

Gyertyatartópár

Kat. III.13.

*18. század, ismeretlen magyarországi műhely
ón; öntött, poncolt*

mag.: 51 cm, szél.: 11 cm

*Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 1999.36 (B 31.1–2).*

A gyertyatartók talpát alkotó saskarmok által szorított gombokon álló volutás elemek egymással 120 fokos szöget zárnak be. A talp oldalát durva megformálású levélmotívumok díszítik. A száruk csavart testű baluszterekre emlékeztetnek, közepükön nádusszal. A viaszfogó tányérok erősen deformálódtak. A 18. században számos görögkatolikus templomban használtak ilyen típusú ón gyertyatartókat, különösen az oltáron, bár sok parókián még ez is luxusnak számíthatott, hiszen leginkább fából készítették mindent, amit lehetett. Az ón sérülékenysége miatt mégis alig maradt fenn ilyen típusú emlék. (T. Sz.)

Közöletlen

III.2.1. Butykos

Kat. III.14.

1775 körül

ón; öntött, vésett

15 × 10 × 5,5 cm

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015.286. (B 60).

Álló hasáb formájú, felső rövidebb sarkain ívesen tagolt italtartó butykos, amelynek szűk szája csavarosan van kiképezve, de eredeti zárófedele mára elkallódott. Az egyik szélesebb oldalán egyházi szláv felirat: „МВРНИЦА СОБОРА САБЦОЛЧАНСКАГО 1775” – „A szabolcsi kerület műrótartója, 1775”. Ebből a feliratból egyértelmű, hogy az ungvári székesegyházban a nagy-csüttörtöki Szent Liturgiában megszentelt olajat (műrót) 1775-ben ebben az edényben küldték ki feltehetően a szabolcsi főesperesség számára, s az esperes gondoskodott arról, hogy minden parókiának jusson belőle. A szabolcsi főesperesség központja Hajdúdorog volt, ezért vélhetően ez az ónbutykos is ott maradhatott fenn.

A műrót, vagyis az illatos olajat (krizmát) a Munkácsi Egyházmegyében is csak a püspök szentelte meg. Az előírások szerint olívaolajhoz számos (helyi hagyományoktól függ, de akár 40-féle) fűszernövényt adva, a böjt folyamán főzték a püspöki központban. A műrót az áldozópapok a bérálás szentségének ünneplése során az olajkenéshez használják, a püspök azonban más, csak számára fenntartott szentelések (pl. oltár, templom) alkalmából is. A 18. századi vizitációk jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a parokiális templomok számára küldött kisebb mennyiséget edényekben az oltáron, gyakran a szentségházban (ha volt) vagy az ahhoz kapcsolódó fiókocskákban tartották. (T. Sz.)

Közöletlen

III.2.1. Szenteltvíztartó edény

Kat. III.15.

(1)

1778

vörösréz; kalapált

mag.: 63 cm, szájátm.: 36 cm, talpátm.: 21 cm

Miskolc-Görömböly, Az Istenszülő oltalma görög-katolikus templom

Egyszerű, lefelé szélesedő átmérőjű hengeres talpon kehelyforma, pálcatagokkal profilozott edény ül, amelyre hasonló módon, virágsziromra vagy tetőcserépre emlékeztető, kalapált díszítésű, profilozott, harangot idéző tető borul, csúcsán gombbal. A tetőn vésett díszítés látható: egy szív, amelynek a közepéből kettős kereszt nő ki, benne cirill betűk két sorban, „Ц” és „Г”, amelyek a „görömbölyi templom” szavak rövidítései, alattuk pedig betűkkel írt évszám – „ΑΨΟΗ” = 1778 –, olvasható. A kereszt mellett „IC XC” felirat.

A parókia 1877-es kánoni látogatása során felvett jegyzőkönyvben külön nem emlékeznek meg a szenteltvíztartó edényről. Meglétére csupán a 121. kérdésre adott válaszból következtethetünk, amelyben azt kérdezték, hogy a keresztelőkút kulcsát ki őrzi, s így válaszoltak: „Nincs kulcsa.” (AGKA Inv., č. 478, Sign. 16, Rok. 1877, Kan. viz. Másodpéldányból készült magyar fordítása: Gyulai Éva: A görömbölyi görögkatolikus egyház 1877.

(2)

évi canonica visitációja [1. rész], *Egyháztörténeti Szemle*, 1(2000), 1. szám, 110–134.)

Hasonló minőségű edény nagyon kevés helyen maradt fenn, mivel a vízszentelés rendszerint élő víznél zajlott, a templom számára eltett szenteltvizet pedig a legtöbb helyen fadézsákban szentelték, őrizték még a legutóbbi időkig is. A Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe Sajópetriből került be még hasonló méretű, de eltérő formájú, díszesebb vízszentelésre, -őrzésre alkalmas rézedény a 18. századból (mag.: 42 cm, talpátm.: 50 cm, ltsz. 1999.35 [B 35]). Felnyitható, lapos tetején kalapált „IHS” monogram, az edény köpenyén körbefutó, szintén kalapált növényi ornamentális díszítésben kialakított kartusban vésett egyházi szláv felirat olvasható évszámmal: „Семіѡнь Чирскыи / Парохъ дал спра/вити року #аѡо” (2. kép). Ebből kiderül, hogy 1770-ben Csírszky Simon parókus készítette. 1751-ben Olsavszky Mánuel munkácsi püspök látogatása idején már ő szolgált a településen (Véghseő–Terdik–Simon–Majchrics–Földvári–Lágler, 2015, 291). Kisebb méretű, igényesebb vörösréz edény található még a hejőkeresztúri és a tokaji templomban (utóbbit 2010-ben az Egyházművészeti Gyűjteménybe szállítottam), amelyek szintén 18. századiak lehetnek. (T. Sz.)

III.2.1. Talpas kereszt

Kat. III.16.

19. század első fele, Orosz Birodalom
bronz, réz; öntött, kalapált, aranyozott
mag.: 40 cm; talpátm.: 17 cm
Miskolci Egyházmegye

A talpas kereszt leírása az 1877-ben végzett kánoni látogatás jegyzőkönyvében:

„30. Pacificale altaris ex argento chinensi, in statu bono. Aliud antiquum cum fusa effigie, in statu usuabili. – Tertium supra mensam prothesis antiquissimum e materia auri. //

Ad Nr. 30. Pacificale, praetensive e materia auri est triplicatum, 41 centimetra amplum, in basi habet quatuor Evangelistarum effigies exsculptas, inter has effigies, trochleis firmatas, sunt aliae quatuor

figurae exsculptae, quarum duae uvas et duas spicas aequae uvae sculptae, infra tertium ramum crucis transversum habetur effigies mortis, supra effigiem mortis et infra pedes crucifixi Salvatoris sunt in duobus ordinibus cyrillicae literae, et quidem in primo ordine М. Л. in secundo Р. Б. – In secundo et tertio ramo est effigies ipsius Salvatoris, circa caput circulo et in circulo СОН гaudentis; supra caput Salvatoris est inscriptio: І.Н.Ц.І. in secundo seu medio ramo est inscriptio: Распятіе Господа Бога и Спаса Нашего Іисуса Христа Сына Божіа literis cyrillicis; in secundo ordine magnis literis: ІС ХС. In tertio ordine habetur: Кресту твоему поклоняемся Владыко, и святое воскресеніе твое славимъ. Infra hunc ordinem ad dexterum latus est: НИ ad sinistrum latus КА. Supra secundum seu medium ramum crucis sunt effigies duarum Angelorum, quorum figurae in superiori parte tertio ramos est effigies Spiritus Sancti in forma columbae, cum inscriptione: Святой Духъ. Ex utraque parte effigiei Spiritus Sancti sunt effigies angelorum capitibus duarum, quasi de coelo supra caput crucifixi Christi volantes, cum inscriptione: Ангела Гдни; et in infimo ordine est inscriptio maioribus literis: Цр Свята [sic!]. Supra tertium ramum in columnali ramo est effigies Dei Patris cum inscriptione Гдъ Саваотъ, et in sinistra parte Dei Patris effigiei est globus mundi, supra quem habetur signum triplicatae crucis. Inscriptiones omne literis cyrillicis in metallo praetensive sculptae; sed ex his omnibus inscriptionibus neque aetas, neque procurator aut donator tam pretiosi pacificalis cruci potest.” (AGKA Inv., č. 478, Rok. 1877, Sign. 18, Kan. viz., 36. o.)

Az oltáron álló kereszt trébelt, egykor aranyozott, ovális réztalpának alsó, domború peremén álló levélsor fut körbe; a felette lévő, szintén domború részt már négy, szőlőmotívumokkal díszített sáv tagolja mezőkre, amelyek közepére leszerelhető, ezüstözött, ovális formájú evangélistaportrékat illesztettek. A talpból szőlőlevelekkel díszített, váza alakú, öntött nádusz nő ki, a tetején trébelt akantuszlevelek rejtik el az öntött bronz, aranyozott, nyolcágú kereszt rögzítését. A hármaskereszt alsó szára ferde, középső szárán két hatszárnyú kerub is megjelenik. A kereszt előlapján, a vele egyező formájú, de kisebb méretű domború keresztben a megfeszített Üdvözítő, akinek dicsfényében is kereszt van, a megszokott három görög betűvel. A belső kereszt felső szárán a Pilátus parancsára készített magyarázó felirat szláv fordításának domború, rövidített változata olvasható („І.Н.Ц.І.”). Jézus

Krisztus görög nevének rövidített alakja („IC. XC.”) a kereszt hosszú szárának végénél jelenik meg, szintén domborítva, míg a hosszú szár alatt mélyítve a kereszt kitételekor – szeptember 14-re, és a nagyböjt harmadik, ún. keresztódoló vásárnapjára – előírt liturgikus ének („A te keresztet előírt leborulunk, Uralkodó, és a te szent feltámadásodat dicsőítjük”), a szár fölött pedig az esemény megnevezése („A mi Urunk, Istenünk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus, Isten Fia keresztre feszítése”) olvasható. A kereszt mellett, a lándzsa és a nádra tűzött szivacs felett a „NIKA” görög szó is szerepel, amely a Megváltó nevével együtt ezt jelenti: „Jézus Krisztus győz”.

A kereszt felső szárában két letakart kezű, síró angyal rendül meg a Megfeszített láttán (mélyített feliratuk: „Úr angyalai”). Alattuk a Krisztusra vonatkozó, „Dicsőség királya” titulus olvasható. Az angyalok között a Szentlelket szimbolizáló galamb lebeg, fölötte felhőkoszorúból a jobbával áldó, baljában glóbuszt tartó „Seregek Ura” teszi teljessé a Szentháromságot.

A ferde szárban, a lábtartó alatt a keresztfán négy cirill betű is szerepel („М.Л.Р.Б.”) még, jelenésük: „A vesztőhely Paradicsommá lett.” A kereszt tövében, egy kis barlangban Ádám koponyája látszik (a feliratokról: Давыдов, 2010, 105).

Hogy mikor és honnan került ez a kereszt a templomba, nem lehet tudni. 1877-ben már biztosan ott volt, mert az akkor kánoni látogatást végző Tóth Miklós eperjesi püspök a jegyzőkönyvben részletes, latin nyelvű műleírást készített róla, ami azt mutatja, hogy neki is megtetszett ez a különleges darab (lásd fentebb). Az orosz kutatók az ilyen típusú hármaskereszt-öntvényt a 18. század végére, a 19. század elejére datálják (vö. Давыдов, 2010, 75, 82). Ritka, hogy ebből talpas változatot készítsenek. A talp stílusa egészen különböző, talán más műhely munkája, stílusa alapján azonban ez is a 19. század elejére tehető. Szőlős díszítése mint eucharisztikus szimbólum arra utal, hogy az oltárra szánták. A kereszt talán a Hegyalján megforduló orosz kereskedőknél vagy katonákon keresztül került valamilyen úton-módon a templom birtokába még a 19. század első felében. 1877-ben is lakonikusan jegyzi meg a leíró, hogy a tárgyon lévő sok feliratról sem a kora, sem a készítő vagy adományozó neve nem derül ki, ami azt jelenti, hogy ekkor már nem emlékeztek a beszerzés módjára, idejére.

Különös, hogy ugyanebben a templomban egy ugyanilyen öntésű kézi keresztet is őriznek, amely állítólag csak a második világháború után került ide, egy hazatérő honvéd hozta magával a frontról. Jól látszik, hogy a nyele külön öntőformával készült, amelyet az *arma Christi*, vagyis Krisztus szenvedésének eszközei díszítenek. Egy ehhez nagyon hasonló darabot Moszkva környékéről eredeztetnek és a 19. századra datálnak (vö. Gnutova–Ruzsa–Zotova, 2005, 94, kat. 179.).

Mind a két kereszt hátoldalát egyházi szláv idézetek – himnuszok és apokrif imák – borítják. Az első a nyolchangú énektár szerdai és pénteki utrenyéjének fényéneke, amely a fa megdicsőülését oly kifejezően zengi: „Kereszt, te vagy az egész földkerekség őrzője; kereszt, te vagy az Egyház ékessége; kereszt, te vagy a királyok jogara; kereszt, te vagy a hívek erőssége; kereszt, te vagy az angyalok dicsősége és az ördögök rettegése!” (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: „Kereszt, te vagy a hívek erőssége”, *Görögkatolikus Szemle*, 28(2018), 4. szám, 16.

III.2.1. Erekyetartó ládika

Kat. III.17.

18. század második fele, 19. század eleje,
Palesztina (?)
fa, gyöngyház, textil, vas, ezüst, csont;
vésett, kalapált
mag.: 13,5 cm, hossz.: 23 cm, szél.: 13,5 cm
Restaurálás: Seres Tamás, Szabóné Szilágyi Mária
(gyöngyház), Szilágyi Veronika (fém), 2014/2015.
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2010.194 (B 25.2).

A hasáb formájú ládika faelemeit fémszegek
nélkül, csapolásokkal, faszegekkel illesztették
össze. Teteje csontgúlára emlékeztet, oldalai
trapéz formájúak. A belsejében egy kalapált, cizellált
ezüstlap hátoldalára különböző szentek csont-
ereklyéit rögzítették a ráforrasztott fémszalagok
segítségével. A szabálytalan formájú nyílások

szalagkeretére az adott szent görög nevét vésték.
A nyílások közötti felületet késő barokk, rokokó
jellegű virágok és ornamensek egybekomponá-
lásával töltötték ki. Az ezüstlapba balról jobbra
haladva a következő ereklyéket helyezték el: ismer-
etlen férfi szent („Ο ΑΓΙΟΣ”) – az ereklye elveszett,
ha volt egyáltalán –; Szent Marina („Η ΑΓΙΑ
ΜΑΡΙΝΑ”); Szent Jakab („Ο ΑΓΙΟΣ ΙΑΚΩΒΟΣ”);
Szent Anna („Η ΑΓΙΑ ΑΝΝΑ”); Szent Panteleimon
(„Ο ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΙΜΟΝΟΣ”); Szent Nikétasz
(„Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ”); Szent Paraszkéva („Η ΑΓΙΑ
ΠΑΡΑΣΚΕΒΗ”), és még egyszer Szent Panteleimon
(„Ο ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΙΜΟΝΟΣ”). A láda tetejének
belsejét vörös bársonnyal vonták be, amely csupán
a jobb oldali rövidebb elemen maradt fenn.

A ládika külső oldalait gyöngyház lemezekkel
borították, a négyzetes lapokból kirakott mezőkbe

III.2.1.

jeleneteket vésték, a vonalakat fekete pasztával hangsúlyozták. A mezőket ébenfa furnérral vagy formára vágott falapok és gyöngyház lemezek váltakozásával kialakított sávokkal választották el. A restaurálás előtt a teljes külső borítás – egy-két lapocskát leszámítva – hiányzott, lepotyogott. A gyöngyház lapok egy része el is kallódott, ami a külső borítás rekonstrukciója után is érzékelhető maradt: a jelenetes mezőkben a pótlásként bekerülő – eltérő árnyalatú – lemezekén csupán a keretvonalazást készítették újra, a figurális hiányokat nem egészítették ki. A fennmaradt lemezek eredeti helyének meghatározásában a ládán megfigyelhető ragasztásnyomok jelentettek segítséget. Összesen tizennégy, négy különböző méretű képmezőt lehetett rekonstruálni: *Jézus bevonulása Jeruzsálembe és megkeresztelkedése* (a két rövidebb oldalon, 6 × 9 cm-es mezők); *Örömhírvétel, Jézus születése, Szent Konstantin és Ilona, Krisztus egy gyógyító csodája* (négy darab, 5,7 × 8,8 cm-es mező a ládika hosszabb oldalain); *Az Istenszülő a Gyermekekkel (Axion esztin, azaz a „Valóban méltó” típus)*, két álló apostol, egyikük Szent Péter (két darab, 4,7 × 6,4 cm-es mező a ládika tetején); *Keresztre feszítés, Jézus siratása, Jézus színeváltozása és megjelenése Mária Magdolnának* (5 × 6,3 cm-es mezők a fedél hosszabb, ferde oldalain); *Jézus feltámadása* és egy azonosíthatatlan töredék (5 × 5 cm-es mezők a fedél rövidebb, ferde oldalán). Az ábrázolások azonosítását az ikonográfián túl görög felirataik is segítették. A ládika alján felfedezhető nyomok alapján kiderült, hogy eredetileg négy lába is volt, amelyeket a restaurálás során rekonstruáltak. A ládika vaselemeinek szakszerű restaurálása is megtörtént, hiányait pótolták, ahogyan azokat a karikákat is, amelyekbe a fedél nyitásának szögét szabályozó zsinórokat lehet fűzni.

Hasonló formájú ereklyetartó ládikákat közöltek az Áthosz-hegyi Hilandar monostorából is. Díszítésük gyöngyház berakású, de nem figurális, hanem csupán ornamentális, 17. századnak tartja őket a kutatás (vö. Милановић, 2008, 417, 421, kat. 296–297.). Azonban a nyíregyházi darab gyöngyház díszítésével egyező technikájú, de más funkciójú tárgyak is maradtak fenn ugyanott. Egy talpas keresztben mind a korpuszt, mind a talpat borító, Szent Konstantint és Ilonát ábrázoló képet vést, feketével modellált gyöngyház lapokból rakták össze. A tárgy – leírója szerint – a Szentföldön készült a 18. században (uott, 374, kat. 258.). Ugyancsak itt őriznek egy díszes ikonkeretet, amelyet fekete masszával kitöltött vésetű gyöngyház lapocskákkal borítottak. A keret felső részének középtengelyében

a Titkos vacsora, tőle jobbra pedig *Az Istenszülő elhunyt* a fő jelenet, míg a többi képmezőbe Krisztus szenvedéstörténetének epizódjai kerültek. Az egyes képeket görög feliratok kísérik, a képek közötti szabad felületeket kitöltő virágmotívumok és kerubfejek a szentföldi eredetű, gyöngyházzal borított zárandokemlékek motívumait követik (Petkovic, Sreten: *The Icons of Monastery Hilandar, Monastery Hilandar, The Holy Mountain Athos*, 1997, 180). A belgrádi Szerb Egyházi Múzeumban lévő, hasonló formájú ládikákat 18. századnak tartják, ezeket is csupán geometrikus díszekkel borították. Itt is őriznek azonban egy nagy talpas keresztet, amelyet vést, feketére színezett gyöngyház lemezek borítanak. A kereszt formája a szentföldi zárandokok által hozott darabokéhoz áll közel, talpán Szent Lázár szerb király képe arra utal, hogy az ott alkotó palesztin mesterek metszetelőkép után bármit el tudtak készíteni, amit a megrendelő kért (vö. Милеуснић, 2001, 89–91).

Feltételezhetően a nyíregyházi ereklyetartó is a Szentföldön vagy az Oszmán Birodalom valamelyik más ortodoxlakta vidékén készült, az ezüstlappal egy időben, de talán más műhelyben. Minden bizonnyal „görög”, vagyis balkáni keresztény kereskedők, vagy ortodox vándorszerzetesek hozhatták Magyarországra. Ismeretlen helyről, a 20. század második felében került a gyűjteménybe. (T. Sz.)

Közöletlen

III.2.1. Talpas kereszt

Kat. III.18.

19. század, Palesztina

fa, gyöngyház

mag.: 32 cm, szél.: 12 cm, mélys.: 7,5 cm

Restaurálás: Szabóné Szilágyi Mária, 2014–2015.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2010.194 (B 25.1).

A gyöngyház bizonyos puhatestűek (kagylók, csigák) héjának belső oldalán kialakuló kemény, színjátékos anyag, amelyet különböző mértékben megfaragva előszeretettel használtak díszítésre már az ókortól kezdve. A nyíregyházi kereszt magja fenyőfa, hátoldalán olajfa furnérlemezzel, oldal-lapjain és előlapján gyöngyházzal borítva. Az előlap több darabból összeillesztett gyöngyház részei faragottak: a kereszt alakú középmezőt a megfeszített Krisztus finoman megmunkált, domború ábrázolása tölti ki. Az Üdvözítő alakja eredetileg egy T alakú gyöngyház lapból készült, de a függőleges szár alsó harmada – tehát Krisztus lába térd alatt – letört és elveszett. A Názáreti Jézust a zsidók királyaként aposztrofáló, szláv betűs feliratot mutató tábla külön lapocskára készült, és ez meg is maradt.

A latin kereszt formájú famag karéjos végeit szintén faragványok díszítették: a bal oldalán egy siránkozó nő háromnegyedes alakja – feltehetően Mária Magdolna –, a kereszt tövében Ádám koponyája tűnik fel, a másik két szarat díszítő faragványok elvesztek. Megmaradt viszont a kereszt hosszanti szárán, tulajdonképpen a nyelén, a Fájdalmas Anya egész alakos ábrázolása. A két hiányzó elemet hasonló korú és stílusú analógiák alapján rekonstruálták: a kereszt fölötti karéjba az Atya és a Szentlélek, míg a jobb oldali karéjba a kereszt alatt szomorkodó Teológus Szent János, a szeretett tanítvány ábrázolása készült el. A kiegészítéseket Seres Tamás festő-restaurátor művész rajzolta meg, aminek alapján Szabóné Szilágyi Mária faszobrász-restaurátor művész faragta ki gyöngyházból. A keresztet valamikor később egy szépen faragott, gazdagon profilozott talpra illesztették.

A kereszt datálása nem egyszerű. A zárándokoknak szánt gyöngyház faragásokkal díszített keresztok, képek, szentsírmodellek készítése a 17. századtól kezdve egyre elterjedtebbé vált a Szentföldön. A Betlehemben és Jeruzsálemben élő, főképp helyi latin rítusú keresztény palesztin mesterek faragták ezeket a ferencesek biztatására a 16. század utolsó évtizedétől kezdve (vö. Bagatti, Bellarmino: *L'industria della Madreperla a Betlemme*, in: Piccirillo, Michele: *La Nuova Gerusalemme: Artigianato palestinese al servizio dei Luoghi Santi*, Bergamo, 2007, 225–233). A 19. századtól megélnéknélkül orosz politikai és zarándokjelenlétnek köszönhetően a szláv feliratú, gyakran ortodox ikonográfiájú tárgyak száma is növekedett, amelyekből jelentős gyűjtemény maradt fenn a sínai Szent Katalin-kolostorban és a szentpétervári Ermitázsban – lásd Piatnitsky, Y. – Baddeley, O. – Brunner, E. – Mango, M. M. (eds.): *Byzantium Russia, Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century*, St. Petersburg, 2000, 224–226, 453–456. Két, a nyíregyházihoz nagyon hasonló formájú kereszttről közöltek felvételt az Áthosz-hegyi Hilandar szerb monostor kincstárából is (Милановић, 2008, 51). A publikációkban hozzáférhető darabokat tanulmányozva megállapítható, hogy a nyíregyházi kereszt is vagy a 19. század végén, vagy a 20. század elején készülhetett a Szentföldön ortodox zarándokok számára. Ismeretlen helyről és ismeretlen időben került a gyűjteménybe. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: Gyöngyház faragással díszített kereszt, *Görögkatolikus Szemle*, 27(2016), 5. szám, 16.

III.2.1. Pad

Kat. III.19.

(1)

1833

fa, faragott

mag.: 136 cm, szél.: 71 cm, mélys.: 41,5 cm

Restaurálás: A Titkos vacsora kép töredéke: Sántha Nelli, Vihart Anna (Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem), 2018/2019.

Újfehértó, Az Istenszülő örömhírvétele görög-katolikus templom

Egyszemélyes ülőpad, feltehetően tölgyfa deszkákból. Háttámlája ívesen záródik, peremén faragott babérfüzérek futnak le, a középtengelyben ovális alakú mező, amelyet saját farkába harapó, fején ötágú koronát viselő kígyó keretez, benne a készítettőre és a készítés évére utaló felirat olvasható: „NS / MOSOL/LYGO JÁNOS / 1833”. Az oldallapok közül csupán az egyik, a bal oldali faragott: a csigában végződő könyöklő alatt két tárcsasor között levelekből komponált középdísz látható.

Újfehértó viszonylag új település, 1600 körül alakult három elpusztult falu határában. Az itteni

(2)

parókia alapítói a vármegye hajdúvárosaihoz hasonlóan „rácok” voltak, vagyis ortodox hajdúk, akik 1630-ban jórészt Hajdúböszörményből telepedtek át. Hajdúkiváltságukat a 18. századig őrizték, lakórészük árokkal és palánkkal volt kerítve, a települést ebben az időszakban Rácfejértónak is nevezték (Sipos, 2000, 190–206). 1687-ben Teodor nevű papjukat említik (Entz, 1987, 406). A 18. század első felében már két parókia létezett külön-külön fatemplommal, az egyiket az „orosz”, vagyis az egyházi szláv liturgikus nyelvű, a másikat a román közösség használta. 1738-ban a debreceni piaristák taxalistáinak (a jobbágyi járandóságukat készpénzben fizető személyek) összeírása során mind a két fatemplomot említik (PMKL, II.11, Debreceni Rendház Levéltára, Status Domus 1736–1770, fol. 8). Az „orosz” parókia ősiségére és tekintélyére utalhat, hogy az 1780-ban végzett kánoni látogatás idején felszerelési tárgyai között 1698-ból származó ezüstkelyhet is említenek diszkosszal, a kisebb létszámú román parókia

azonban fokozatosan elsovadt, ekkor már nem volt papja (GKPL, IV–1–a, fasc. 2, no. 16). A két parókia 1806-ban egyesült, a román fatemplomot a parókus 1822-ben éléskamraként használta (!), ikonosztázát már a kiskállói templomban említik ugyanekkor (Nyirán – Majchricsné Ujteleki, 2017, 97, 206). A jelenlegi templom 1832-ben épült, amiről a bejárati kapu klasszicista kőkere-tének szegmensívébe vésett évszám tanúskodik (Entz, 1987, 406). Egyértelmű tehát, hogy ez a pad már az új templom számára készült. A megrendelő azonosítása nem egyszerű. A halotti anyakönyvben ebben az időszakban ugyanis három Nemes Mosolygó János is szerepel: az első 1837. december 16-án, hetvenévesen; a második 1843. január 9-én, huszonhét évesen; a harmadik 1844. június 14-én, negyvenhat évesen hunyt el. (MNL SZSZBML, IV. 451/468, Újfehértó, Görögkatolikus anyakönyv másodpéldánya. Az adatokat Szemán László levéltárosnak köszönöm.) Feltehetően az első személy volt a pad megrendelője és használója, aki 1833-ban már tisztos korról és tekintéllyel rendelkezhetett ahhoz, hogy a templomban önálló, reprezentatívabb ülőhelye legyen. A faragott oldallap elhelyezkedését figyelembe véve úgy tűnik, hogy a pad eredetileg a hajóban, az északi oldalon állhatott, mert díszesebb részletei így válhattak jól láthatókká. Más görögkatolikus templomunkból nem ismerünk ilyen típusú padot, csupán Tokajban maradt fenn egy hasonló, amely azonban sokkal szerényebb kivitelű. Az újfehértóihoz hasonló díszítésű oldaltámlával bír, de nem szék, hanem lóca formájú pad maradt fenn még Aranyosapátiban, amely nem sokkal később, az 1840-es években készülhetett (2. kép).

A megye műemléki topográfiájában olvashatjuk, hogy: „A pad figurális, festett lappal van javítva, valószínűleg korábbi ikonosztáz táblájával, amelyen Krisztus és két mellékalak látható.” (Entz, 1987, 406.) Az itt említett töredéket 2019-ben választották le és restaurálták (3. kép). A pad szélességéhez igazított, legalább két oldalán erősen megcsonkított fatábla valóban egy ikon töredéke. Nem három, hanem jóval több figurát lehet rajta kivenni, akik egy kerek asztal körül ülnek. Nyilvánvaló, hogy a *Titkos vacsora* ábrázolásának töredéke, amelyen azonban éppen a központi szereplő, Jézus Krisztus nem maradt fenn. Az asztal meg van terítve, tányér, evőeszköz mindenkinek jut, a középpontban egy kehely és egy kenyér látható, illetve egy nagyobb tábla, amelyben a pászskabarány lehetett. A kompozíció jobb alsó negyede ép, négy apostol alakja

(3)

szinte teljesen megmaradt. Az egykori középtengelytől balra Júdás látható profilból, övén a pénzes erszénnyel, tőle jobbra két apostol egymás felé fordul, a mellettük ülő másik tanítvány Krisztusra nézhetett. Ezen az oldalon még három további tanítványnak kellett lennie, akikből töredékek maradtak: a Krisztus keblére hajló Jánosnak csupán az asztalra tett bal kézfeje látszik. A másik oldalon is hat tanítvány volt, közülük Júdás ép, egy másik, az asztaltól elforduló apostol fejének a felső fele maradt meg, illetve a fatábla csonkolt szélén egy további tanítvány arctöredéke kivehető. A festmény alól és az egykori keret helyén egy korábbi tervhez tartozó előrajz is előbukkant, amely szűkre mért árkádívekhez készült. A tábla jobb oldalán és alján az egykori, feltehetően vastag díszkeret rögzítésére szolgáló csapok helyei jól láthatók.

Honnan származhat ez a töredék? Minden bizonnyal a korábbi templomból. A mai épület berendezését 1913-ban a budapesti Rétaý és Benedek Műipari Intézet készítette – vö. *Egyházi Műipar*, 14(1913), 3. szám, 44. Az új berendezés elkészültéig valószínűleg az előző templom régi ikonjait, berendezését őrizték és használták, amelyek az új darabok elkészültével feleslegessé váltak. Valaki azonban ezt a jó vastag fatáblát a pad stabilitásának növelése céljából újrahasznosította: méretre vágta, a festett alakokkal lefelé fől szegelte az ülőke alatti részre. Szerencsére a festett oldal belülré esett, így a falhoz közel kerülve sem tudta a nedvesség végleg megsemmisíteni, bár jelentős felületek már az újrahasznosítás után pusztulhattak el.

A korábbi templomról elég sok információval rendelkezünk az 1780-ban végzett kánoni

látogatás jegyzőkönyvéből (GKPL, IV–1–a, fasc. 2, no. 16). Ekkor úgy tudták, hogy a templomot 1746-ban a közösség építette paticsból (sárral tapasztott vesszőfonat), nyilván a korábbi templom helyén. A templom falait Jézus szenvedésének epizódjaival díszítették, a férfiak temploma feletti faboltozat is színes volt. A tetőzetet javították 1771-ben, kívülről a falakat tapasztották és meszelték 1774-ben, hat évvel később az alapokat égetett téglával erősítették meg. Az oltár egy fatörzsre helyezett falapból állt, és a megfeszített Krisztus képe volt rajta. Az ikonosztáz részben gyűjtésből, részben Rácz Zsigmond úr adományából 1763-ban épült, 200 váltóforintért, vagyis dukátért, és 50 köből búzáért, elegáns, három ajtóval volt ellátva, és a fontosabb ünnepek képeivel felékesítve. A „női templomot” (a hajó nyugati fele) gerendákkal és régi alapképekkel választották el, a falaira a pokolbéli büntetések és a tékozló fiú történetének ábrázolásait festették. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy a *Titkos vacsora* kép nem az oltáron állt, hanem az ikonosztázhoz tartozhatott. A képfalnak legalább három sora volt: alapképek, ünnepek és apostolok, utóbbiak előtt vas gyertyatartók voltak elhelyezve. Rácz Zsigmond neve még egyszer szerepel a jegyzőkönyvben: 1766-ban ő vette a templom kisebbik, 75 font súlyú harangját. Talán őt vagy az apját említik már 1738-ban a taxalisták összeírásakor is. Tekintélyes régi családnak számíthattak a parókián, mert már 1648-ban is említene egy Rácz Zsigmondot (vö. Sipos, 2000, 199), ilyen ritka keresztnév pedig bizonyára csak egy családban öröklődött.

A jegyzőkönyv alapján az ikon készítése idejét 1763-ra tehetjük. Festője olyan nyugati metszet-előképekből indult ki, amelyek Albrecht Dürer *Az utolsó vacsora* kompozíciójára nyúlnak vissza. Az előkép elterjedtségét mutatja, hogy az 1780-as években a nyírparasznyai ikonosztáz festője is hasonló forrásból merített (vö. Terdik, 2014f, 228). (T. Sz.)

Irodalom

Entz, 1987, 406.

Szekrény forgatható könyvtartóval

Kat. III.20.

19. század második fele
mag.: 145 cm, hossz.: 72 cm, szél.: 58,5 cm
Restaurálás: Varga Ferenc, 2020.
Tokaj, Szent Miklós görögkatolikus templom

A négy lábacska álló hasábfalú szekrény egyik oldalán íves ajtó nyílik, belül egy könyvtartó polc. A szekrény fedlapjának középpontjában egy esztergált baluszter formájú nyakra ül a forgatható, háztető alakú könyvtartó, amely néhány centivel hosszabb és szélesebb a szekrénynél. A forgatható rész egyik végén fűrészelt, íves nyílás található.

A tokaji templom mindkét kloroszában állt kántorpad, mára csupán az egyiknek maradt meg a forgatható része is, a hozzájuk tartozó székek formáját nem ismerjük. A 20. század második felében már nem használták őket, s eredeti helyükről elmozdítva a templom karzatára kerültek. Az 1940-ben végzett kánoni látogatás idején felvett templomi leltárban még ott álltak (vö. Majchricsné Ujteleki, 2014, 59).

A Hajdúdorogi Metropólia területén ez az egyetlen, épségben fennmaradt, forgatható

könyvtartóval ellátott klirosz. A 18. és 19. századi egyházlátogatások során mindig rákérdeztek a kántorhelyek állapotára is, amelyeket vagy „chorus”-nak, vagy „klirosz”-nak neveztek (ez utóbbi torzult alakja, a „krilosz” is előfordul). A kántorok helye a bizánci hagyományban a szólea, vagyis a külső szentély két végén van. Fa- és kőtemplomainkban – ha nem volt külön épített félköríves klirosz – a hajó falával párhuzamosan elhelyezett padok jelezték a kántorok helyét, amelyek előtt forgatható résszel ellátott könyvtartó szekrények is állhattak. Ha nem volt ilyen, akkor a kántor egyszerűen az ülöpad mellvédjére tette a könyveit. A 20. század folyamán azonban a legtöbb helyen elvesztették eredeti szerepüket, mivel a kántorok egyre inkább a nyugati karzatra költöztek át, így a funkció nélkül maradt bútorzat az enteriőrből is kikerült. A kis méretű padok néha megőrződtek eredeti helyükön (pl. Makó, Csengerújfalú; Biriben az egykori fatemplom kétszemélyes kántorpadja a templom karzatán van). A tokajihoz hasonló forgatható szekrények azonban mára eltűntek. A közeli Bodrogolasziban is említik még 1940-ben a két kliroszt (vö. Majchricsné Ujteleki, 2014, 118), azonban 2010-ben már csupán az egyik könyvtartó töredékét, a forgatható részét és ajtáját vesztett szekrényét találtam meg másodlagos funkcióban a toronyaljban. A kliroszok készítésére a parókia számadáskönyvében is van adat: az 1870-es években állították be őket. Ehhez hasonló 19. századi, de még két ép darab van a nagykárolyi magyar görögkatolikus templomban. Ezeken a tokajitól eltérően a forgatható rész nemcsak két, hanem négy oldalán van megdöntve. A kántorok az utóbbi tíz évben kezdik újra megtalálni elveszett helyüket a templomban, így egyre több parókián lehet újra látni a forgatható elemekkel bíró könyvtartókat is (pl. Nyíregyháza, Debrecen, székesegyház). (T. Sz.)

Irmologion

Kat. III.21.

17–18. század

276 fol.

150 × 185 × 5 cm

papírkötés, a gerincen és a sarkokon barna bőrrel; sérült, hiányos

Nyíregyháza, SZAGKHF, ltsz. M–1040 (Ms10003).

Az irmologion (heirmologion) „irmoszok gyűjteménye”, azaz énekeskönyv. Az irmoszok az ódák hosszú, legnehezebben elsajátítható részei, ezért is kapták róluk a nevüket a bizánci rítusú kereszténység liturgikus zenéjét őrző kottás énekgyűjtemények. Az irmologionok a három fő istentiszteleti forma (Szent Liturgia, vecsernye, utrenye) vasár- és ünnepnapokon elhangzó legfontosabb állandó és változó énekeit tartalmazzák.

Az első nyomtatott irmologiont a keleti szláv területeken 1700-ban adták ki Lvivben, Bécsben pedig csak 1780-ban látott napvilágot Joseph Kurzböck „illír” nyomdájában ilyen, de kották nélküli énekeskönyv, mely nem is kifejezetten az unitus lakosság számára készült. A magyarországi görögkatolikusok a 18. században Lviv és Pocsajev nyomdáiban készült irmologionokat használták, illetve meglepően nagy számban és egészen későig (19. század vége) kéziratos másolatokat. A görögkatolikusok körében a 17. századtól fennmaradt kéziratos irmologionok

többsége csak a nehezen énekelhető dallamokat tartalmazza. Illusztrációik rendszerint a fejlécekre, iniciálékra korlátozódnak. A ritka, figurális kompozíciókkal is díszített kéziratos irmologionok közül a sajópálfalai érdemel figyelmet, melyet Kárpáti László írt le (Kárpáti, 1985, 171–177; Kárpáti 1986, 328–347). (Lásd még: Kat. III.23.)

A máriapócsi monostorból a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárába került egyházi szláv nyelvű, kéziratos, kottás irmologion a 17–18. században készülni lehetett. A nyolc hang dogmatikonjait tartalmazza: az Istenszülő Szűz Máriát köszöntő sztichirákat, amelyek az Ige megtestesülésével kapcsolatos hitigazságokat – dogmákat – éneklük meg.

Az egyes hangokhoz tartozó kották élén színes, ornamentális fejlécek és iniciálék találhatók. A fejléceken a késő reneszánsz virágos-indás motívumai köszönnek vissza erőteljesen népies ízléssel. Az iniciálékban egyszerűbb fonatdísz is megjelenik.

Az irmologionban több magyar nyelvű kéziratos bejegyzés is található: „Tótsik György Gebej [ma Nyírkáta] kántor”; „Deváhó János tanult... 1820”; a hátsó előzéklapon „Telepi Jánovics” (helyesen Telepjánovics). Az első előzéklap homlokoldalán a „Máriapócsi monostor könyvtárának pecsétje” tulajdonbélyegző látható. (G. X.)

Irodalom

Ojtozi, 1982, 128, Ms. kat. 16.
Baán–Damjanovics, 2018, 577.

Irmologion

Kat. III.22.

*Fetko (Fekete) János (?), 1755 előtt
papír, kézirat, illusztrált
203 fol.*

*barna egész bőr kötésben, nyomott mintákkal
mag.: 19,2 cm; szél.: 15,5 cm, vas.: 4,3 cm
Eger, Főegyházmegyei Könyvtár, T.XVI.12.*

Ez az irmologion nem pusztán kottáskönyv, amelynek tartalma nem különbözhet lényegesen a kötetben ismertetett többi példánytól, hanem egy gazdagon illusztrált kötet is (32 oldalán van valamilyen rajz). A rajzok többsége fejléc, de vannak egész oldalas ábrázolások és számos iniciálé. Úgy tűnik, hogy a kották és a hozzájuk tartozó szövegek, illetve a képi díszítések ugyanattól a személytől származnak. A figurális rajzok többsége esetében, különösen azoknál, amelyek közelebb állnak a bizánci tradíció képi megoldásaihoz, az előképek még 17. századi kiadású liturgikus könyvek címlapjai vagy szövegközi fametszetei lehettek, amelyeket meglehetősen rugalmasan kezelt az illuminátor. A barna tintával rajzolt figurákat gyakran okker és/vagy zöld színekkel tette hangsúlyosabbá. Az ábrázolások széles ikonográfiai skálán mozognak: az evangéliumokból, szentek életéből vett jelenetek, vagy egyszerűen csak egy-egy szent. A fejlécek nemegyszer csupán ornamentális elemek variálásából jöttek létre, akár a gazdagon megformált iniciálék (ezek ikonográfiai leírása:

Kárpáti, 1986, 346–347, 27. lábjegyzet). A bizánci hagyományú ábrázolások mellett római katolikus metszeteket is előképként használt a rajzoló (például Szent Család, Szent Ferenc vagy Páduai Szent Antal). A latin nyelv valamelyes ismeretére utal, hogy a könyv kötéstáblájának belső oldalán a sajpófalfalai Fetko (Fekete) családra vonatkozó feljegyzéseket ezen a nyelven vezették, és több illusztrációt latin nyelvű sorok kísérnek. Ebből a latin és más szláv nyelvű bejegyzésekből egyértelmű, hogy a kötetet a 18. század folyamán már a sajpófalfalai görögkatolikus templomban használták. A Fetko család évszázadokon keresztül kántori szolgálatot gyakorolt a közösségben. Kárpáti László feltételezi, hogy a könyv másolója az a János lehetett, akitől az első szláv nyelvű datált bejegyzés (1755) származik a könyvben.

A mai Magyarország területéről fennmaradt illusztrált irmologionokból kötetünk is bőséges változatást közöl. Van azonban két példány, amelyek a második világháború hajnalán kerülhettek a Munkácsi Egyházmegye központjába, Ungvárra, onnan pedig 1949 után az ottani egyetemi könyvtárba. Az egyik darab Gadnáról, a másik Hodászról származik, magyar nyelvű bejegyzéseik alapján egyértelmű, hogy az 1930-as években még az egyházközségeknél őrizték ezeket. Gazdagon illusztrált kötetek, az ornamentális fejlécek és a díszesen megformált betűk, valamint a figurális rajzok stílusa jobban követi a korábbi évszázadok hagyományait, ezért régebbinek tűnnek, bár a 18. századnál ezek sem lehetnek korábbiak (rövid ismertetésük 16. századi datálással: Štrepel, 2012, 171–174, 45D, 46D). (T. Sz.)

Irodalom

Балецкий, Э.: Эперский рукописный ирмологий, *Studia Slavica*, 4(1958), 293–322.
Kárpáti, 1985, 171–177.
Kárpáti, 1986, 328–347.

19. század (1857 előtt)
+74–251 fol.

20,5 × 23,8 × 3,5 cm

Restaurálás: Kovács Péter, 2020.

Nyíregyháza, SZAGKHF, Itsz. M–1054 (Ms20004).

Az egyházi szláv nyelvű, kottás irmologiont Juhos Ferenc jegyző ajándékozta a nyírcsászári görögkatolikus parókiának 1857-ben. A könyv hátsó előzéklapján elhelyezett hosszabb kézírásos bejegyzésében saját és családja életrajzi adatait is ránk hagyományozta:

„Én születtem 1803 esz[tendő]ben November 21ik napján el jegyeztem Vojdits András hajdon leányát Máriát 1831ik esz[tendő]ben Jánuius 11én, meg esküdtünk Januarius 31én 1831ik esz[tendő]ben. Mártha leányom született December 23an 1831 esz[tendő]ben meg kereszteltetett 24. Decembr. Gyuritza kis fiam született 1834ik esztendő Virág Vasárnapján mely ugyantsak nagy pénteken meghalt. Mihály kis fiam született 14ik szeptemberbe 835 eszt. János fiam született 9ik Juniusbba 1837d. évben, ez meg halt. Ismét született János fiam 9 Juliusba 843.

Olly feltétel ,s kérés mellett ajánlom ezen Irmologiomot a GKath. Annyaszent egyháznak hogy ezen levelet a' fellebbi iratok miatt senki ki ne tépje.-

Kelt Császáriba Aprilis 7n 1857 ajánló: Juhos Ferentz m.p. Kir. jegyző”

III.2.1. Templommodell (betlehem)

Kat. III.25.

20. század elő fele, Biri Imre bádogos horganyzott bádog; festett
mag.: 118 cm, hossz.: 60 cm, szél.: 40 cm
Makó, Az Istenszülő oltalma görögkatolikus templom

Fekvő hasábforma templomhajó, élszedett sarkokkal, nyeregtetővel, amelyre arányos torony ül. A főhomlokzatán nyitható, táblás szerkezetű faajtót imitáló lemezből készült ajtószárnyak, a bejárat fölött kagylómotívummal kitöltött lunetta, amely a torony felső szintjén a négy zsalugáteres ablak felett is megismétlődik. A templomnak van lábazata, arányos főpárkánya, a főhomlokzatán és a hajó hosszabb oldalain három-három ablak között dór fejezetes pilaszterek tagolják a falakat. A főhomlokzat párkánya tetején ovális rátétként a készítő mester névjegye olvasható: „Biri Imre Bádogos Makó”. A torony középső szintjére padlásbevilágítóként zsalugáteres kerek ablakot helyezett a mester, két oldalán volutás ívek zárják a homlokzatot. A torony sisakja szép arányú, hagymaidommal zárul. Az építmény falai és tetejének nagyobb felületei sárgára, a tagozatok, a toronysisak és az élszedett

rész feletti tetőelemek vörösrézre emlékeztető színezést kaptak, míg az ajtó, az ablakkeretek, a zsalugáterek és a hajóablakok alatti növényi díszek zöldek. Eredeti keresztjei elvesztek, a jelenlegiek rekonstrukciók. A hajó ablakaiban üveglapok is vannak. Ez is arra utal, hogy eredetileg betlehemnek szánták (s így is használták egészen napjainkig), amelyben egy szentkép és gyertyák teremthették meg a karácsonyi hangulatot.

A készítés pontos idejét nem ismerjük. Biri Imre 1900 után már gyakran szerepel a helyi sajtóban mint ismert bádogosmester. Az első világháborúból sérülésekkel térhetett haza, ugyanis hadirokkantnak számított. A városban élvezett tekintélyét mutatja, hogy a helyi sajtóban csak „parlamentnek” nevezett városi képviselő-testületnek is tagja volt. Országos ismertségre 1913-ban, a makó-újvárosi katolikus templom toronykeresztjének felhúzása kapcsán tett szert, ugyanis a *Maros* című helyi lapnak az ünnepségre felhívó cikkében az is szerepelt, hogy a mester a torony tetején legalább tizenhárom tősztot fog mondani, s mindegyik után ledobja a borospoharat vagy kisebb emléktárgyakat. A szöveg félreérthető megfogalmazásán élcelődve országos lapok is átvették a hírt, kommentárjukban többen antiklerikális, egyházellenes nézeteiknek is hangot adtak (pl. Hányadik már a pohár?: Áldomás a templom tetején, *Szeged és Vidéke*, 1913. április 7., 6; Templomszentelés, *Borsszem Jankó*, 1913. április 13., 13; Keresztföltétel műivással, *Népszava*, 1913. április 20., 9–10). 1928-ban Biri egy másik keresztfelhúzása is hírértékű lett a sajtóban: „Csanádpalotán, a római katolikus templom keresztzszenelésén, a csodával határos eset történt. Nagy közönség előtt a 40 m magas torony tetejéről Biri Imre makói iparos üvegpoharat dobott le, amelyet a magasban Nagymagyarország feltámadására kiűrtett. A gyenge pohár lezuhant a templom elé, a gránitkövezetre, de mégsem tört össze, hanem másfél méter magasra felugrott, aztán talpraesett és épségben megállt. A jelenvalók arra következtetnek, hogy ez a csoda-eset Nagymagyarország megtörhetetlen épségét példázza.” (Mi újság Vidéken?, *Kis Újság*, 41[1928], 127. szám, 6.)

Biri Imre Makón, a Lehel utca 2.-ben lakott, az önkéntestűzoltó-testület vezetőségének is tagja volt. 1936-ban, ötvenkilenc éves korában halt meg, gyászjelentésén a fronton szerzett betegségeit jelölték meg a halál okaként (lásd Makói hírek, *Délmagyarország*, 12[1936], 259. szám, 7). A római katolikus egyház szertartása szerint vettek tőle örök búcsút november 3-án (*Makói Újság*, 2[1936], 251. szám, 3). (T. Sz.)

III.2.3. Antependium Keresztelő Szent János életéből vett jelenetekkel

Kat. III.27.

18. század, magyarországi festő

vászon, olaj

78 × 134 cm

Restaurálás: Polyák Zsófia (Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem), 2016/2017.
Abaújszolnok, Keresztelő Szent János fejevétele
görögkatolikus templom

Ma: Miskolc, Nagyboldogasszony görög-
katolikus székesegyház

Téglalap alakú, vászonra festett, vakkeretre feszített kép – eredeti méretét a legutóbbi restaurálás során nyerte vissza –, amely az abaújszolnoki egykori fatemplomban a főoltár asztalának előlapjára volt rögzítve (vö. AGKA Inv., č. 480, Rok. 1877, Sign. 53; Kárpáti, 1999, 690). Az antependiumon arany alapra barna vonalakkal festett, a faragott kereteket idéző ornamensekkel határolt képmezőkben öt jelenet látható. A központi kompozíció a legnagyobb: sziklás háttér előtt, zöldellő tájban áll az Előhírnök, aki baljával az égre, jobbával az előtte álló Krisztusra mutat. A két főalak között egykor arannyal festve, egyházi szláv nyelven a következő szentírási részlet volt olvasható, amely mára erősen megkopott: „Íme az Isten báránya. Ő veszi el a világ bűnét!” (Vö. Jn 1,29 és Jn 1,36.)

A festmény rövidebb oldalainak szélén két-két további jelenet látható egymás fölé helyezve.

A bal felső sarokban: Zakariásnak megjelenik Gábor főangyal a jeruzsálemi templomban, az Előhírnök születésének hírüladása (Lk 1,5–25).

A jelenet párja már Szent János születését ábrázolja (Lk 1,57–66). A kompozíció háttérében a szülőanya ágya sejlik fel, az előtérben az újszülöttet fürdető bábákat és Zakariást látjuk, amint egy táblára felírja a gyermek nevét. A bal alsó sarokban a próféta már a törökös viseletben, trónon ülő Heródes előtt áll, akit minden bizonnyal törvénytelen kapcsolata miatt fedd meg (vö. Mk 6,18, Lk 3,19). Ritka megoldás és szellemes festői ötlet, hogy a király bűnös kapcsolatára a trónustól jobbra Heródiás ovális, rokokó portréja utal. A negyedik jelenetben már a feddés következményét, Szent János vértanúságát látjuk: egy bitófa alatt a levágott fejet Heródiás lányának – aki barokk kori viseletben, úrhölgyként van ábrázolva – nyújtja át a hóhér (Mk 6,19–28).

Az antependium feltehetően az egykori fatemplom építése idején, 1758 körül készült. Festőjére vonatkozó adat eddig nem került elő, talán ugyanaz a mester lehet, aki az oltárretabulum festményeit is megalkotta, de ennek a képnek a részletei finomabb kidolgozásúak. Az Előhírnök életéből vett jelenetek rokokó hangulatával

rokonítható emlékek – bár feltehetően semmilyen közvetlen kapcsolatot, csupán hasonló jellegű metszetelőképet sejtethetünk a háttérben – a lengyelországi Prądnik Czerwony-i Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt kápolna mennyezetén található medalionok, amelyekben az előhírnök életének jeleneteit ábrázolták 1761-ben. Alkotójuk a morva eredetű, 1756-tól egészen haláláig, 1776-ig Krakkóban dolgozó Jan Neinderffer festő (vö. Dettloff, Paweł: Jan Neinderffer – krakowski twórca rokokowych malowideł ściennych, *Biuletyn Historii Sztuki*, 78[2016], 62, ill. 11).

Az oltárok ilyen jellegű díszítése a mi gyakorlatunkban ritka, s feltehetően a latin egyház díszes barokk oltárai ihlették, amelyeken azonban nagyon gyakran alkalmazták. Levéltári adatok szerint Spalinszky Mihály az ungvári székesegyház számára is festett antependiumokat 1781-ben (Terdik, 2014a, 101). (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 1996b, 31, kat. 66, 17 (kép).

Terdik Szilveszter: Jelenetek Keresztelő Szent János életéből, *Görögkatolikus Szemle*, 29(2018), 1. szám, 16.

18. század második fele, magyarországi mester
fenyőfa, olaj

141 × 98 cm

Restaurálás: Jilg Enikő, Pecze Éva (Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem), 2008/2009.
Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz. 2020.62.1–11.

A tornahorváti (Chorváty) görögkatolikus templom egykori oltárának leírása 1877-ből: „Altare lapideum uno gradu circumdatum et secundo gradu in tribus partibus provisum et asseribus in anteriori seu occidentali item septemtrionali et meridionali lateribus obductum colore tinctum et ornamentosante centum annos inauratio decoratum, cum his 115 cm lat. 201 cm longum baldachinum destitutum, sed imagine assumptae BMV. 96 cm lata 136 cm alta margine, incirculis inaurata inclusa et inter duas sculptas inauratas intus vacuas columnas sita provisam; columnis in latere innituntur ciradae inauratae, quibus inclusae habentur effigies S. Joachim in dextera et Annae in sinistra parte. / Tabernaculum ligneum 33 cm lat. 44 cm altum portula inaurata et in lateribus inauratis ornamentis provisum, in portula est figura calicis supra quam splendet figura prosphorae

signo crucis insignatae et inauratis radiis ornatae, tabernaculum est sera et clavi provisum, clavis in portula conservatur.” (AGKA Inv., č. 478, Rok. 1877, Sign. 21, Kan. viz.)

Nyitott kőszarkofág felett Szűz Mária felhőn, angyalok segítségével emelkedik az égbe. Két nagy, egy kisebb angyal és öt kerub kíséri, utóbbiak a felhő, illetve a Szűz szélben lobbanó köntöse alól kukucskálnak. Mária rózsaszínbe hajló tunikát visel, köntöse kék színű, fehér fátyla a vállára csúszott, barna haja fedetlen. Tekintetét az égre emeli, karját kitárja, kézfejét ellentétes irányba fordítja, ami kecsességet kölcsönöz a figurának. Az angyalok megformálása plasztikus, lendületes, finom festői megoldásokat mutat. A szarkofág fedele az oldalához van támasztva, a síron átvett fehér halotti leplen piros rózsafekék láthatóak elszórva. A kép háttérében vésett, aranyozott rokokó motívumok vannak.

Ez a kép a tornahorváti Istenszülő elszenderülése templom főoltárán, díszes keretben állt. Az oltár viszonylag részletes leírását a parókia 1877-es kánoni látogatása során felvett jegyzőkönyvben találjuk. Ebből kiderül, hogy maga az oltárasztal kőből épült, három oldala fával volt borítva, ornamentális festéssel, aranyozással. Az oltárt a mennybe fölvet Boldogságos Szűz képe díszítette, két áttört faragású, aranyozott oszlop közé helyezve, az oromzati díszben az Atyát, míg a két oldalra illesztett, díszes keretű mezőben Szent Annát és Joakimot, a Szent Szűz szüleit ábrázolták. A tabernákulum pontos méretét is közölték, a leírásából kiderül, hogy az ajtaját egy kehely díszítette, amely fölött az Eucharisziára utaló, kereszttel jelölt proszfora (Bárány) ragyogott.

Az oltárt a Magyar Nemzeti Múzeum vásárolta meg a templom ikonosztáziójával együtt a 20. század elején. A ma a Néprajzi Múzeumban található felépítmény darabjainak azonosítása 2019-ben történt meg. Az egykori főoltár legtöbb eleme töredékesen ugyan, de ma is megvan. Formailag az abaújszolnoki főoltárhoz állt a legközelebb, bár oromzatán és az oldalszárnyakon más képformákat alkalmaztak. A retabulum lábazati zónája a szentségházzal együtt szinte teljesen egyforma mind a két emléken. A töredékes horváti és az egész abaújszolnoki oltár faragott részei között fönnálló szoros stílus, illetve szerkezeti kapcsolatot látva kézenfekvőnek tűnik, hogy egy mester/műhely munkáinak tartsuk őket. Az oltárképek festői is hasonló stílust és hagyományt követnek, ügyes kezű, valószínűleg városi,

a nyugati ikonográfiát jobban ismerő mesterek voltak, akik közül a tornahorváti oltárkép festője tehetségesebbnek látszik. Az oltár készítése feltehetően a templom berendezésének 1774-es átalakításához kapcsolódik, amikor ez a mester nem csupán a főoltár, hanem a kibővített ikonosztázió négy új alapképét is megfestette. A képfalon a címünnepet ábrázoló alapképen az Istenszülő elszenderülésének a bizánci ikonográfiához közelebb álló változatát, az apostolok között békésen elhunyt Szűzet s a lelkét magához vevő Szent Fiát megjelenítő típust követte. A hajóban ábrázolt esemény folytatását mutatja az oltárkép Szűz Mária testének mennybe való átköltözésével, megdicsőülésével. (T. Sz.)

Irodalom

Megmentett műkincsek, 2009, 10, kat. 5.
Terdik, 2011b, 14–17.

III.2.3. Két oldalán festett körmeneti ikon:

Istenszülő a Gyermekekkel – Keresztre feszítés

Kat. III.29.

18. század vége, magyarországi festő
fa, olaj; faragott, festett, aranyozott
fatábla kerettel: 74 × 50 cm, baldachin:
146 × 70 × 34 cm

Restaurálás: Polyák Zsófia, Pacsika Mária Lilla,
Pálmai Nóra (Budapest, Magyar Képzőművészeti
Egyetem), 2017/2018.

Abaújszolnok, Keresztelő Szent János fejevétele
görögkatolikus templom

Ma: Miskolc, Nagyboldogasszony-székesegyház

Fekvő hasábforma talapzaton, amelyen egy fiók (feltehetően eredetileg persely) és négy szögletes nyílás található a hordozórudak számára, négy, hullámos oldalú, faragott lizéna baldachint tart. A fabojtokkal díszített mennyezet egy szegmensívesen záródó, faragott babérsorral díszített keretű, mindkét oldalán festett fatábla fölé borul. A baldachin külső oldala kék, oldalain és szélén faragást imitáló festett motívumok. A lizénák okkerszínűek, faragott szélük ezüstözött. A kép tetejére és oldalára további áttört, szőlőfürtöket és növényi ornamensekből komponált faragványokat

illesztettek, a középtengelyben egy fordított szívvel, amelyek ezüstözöttek, lüszterezettek. Utóbbiról a restaurálás során kiderült, hogy eredetileg a baldachin tetején, a későbbi aranyozott latin kereszt helyén állhatott. A fatábla egyik oldalán a félalakosan ábrázolt Istenszülőt látjuk, balján tartja isteni gyermekét, jobbával rámutat. Tunikája kék, maforionja vörös, zöld béléssel, ezüstszínű, fekete festett mintájú paszománnyal, fején még áttetsző fátyla is előtűnik, nyakában fekete gyöngysor. A gyermek Jézus feje anyja arcához ér, jobbával áld, baljában egy rózsát szorongat. Inge fehér, fekete festett szélmintával, köntöse okker. Az ikon háttere ezüst, amelyen megszokott rövidítések olvashatók. A fatábla másik oldalán a *Keresztre feszítés* jelenete látható: a megfeszített Üdvözítő két oldalán az Istenszülő és János apostol állnak megrendülten, kezükben fehér kendőt szorongatva, a kereszt tövében Ádám koponyája. A keresztre szegezett felirat cirill betűs. A háttér ezüst, alul a távolban Jeruzsálem sziluettje sejlik fel.

Az abaújszolnoki fatemplom 1877-ben készült leírásában, az 59. kérdésre adott válasz szerint

az északi falon egy, az *Utolsó ítéletet* ábrázoló ikon és a pócsi kép másolata függött, de itt említik a hordozható képet is: „effigies portatilis BMV”, vagyis a Boldogságos Szűz Mária hordozható képe (AGKA Inv., č. 480, Rok. 1977, Sign. 53, Kan. viz.). A leírás idején a Szűz Máriát ábrázoló oldalát lehetett látni, valószínűleg csupán ezért említik ezt.

Az abaújszolnoki körmeneti ikon festő-jéhez nagyon hasonló stílusban dolgozó mester több művét a történeti Sáros vármegye fatemplomaiból ismerjük: ilyenek Rózsadombon (Bodruzsál/Bodružal') az ikonosztáz és a főoltár képei, ez utóbbin szintén a *Keresztre feszítés* képpel (vö. Pavlovský, 2007, 12–18); Sósfüreden (Scsavník / Šarišský Štiavnik) a főoltár képei, amelyek ugyancsak a *Keresztre feszítést* ábrázolják (vö. Rešovska, Margita: *Jaroslav Rešovský [1953–2008] maliar a reštaurátor*, Prešov, 2013, 23). Ugyanez a mester dolgozhatott a kozsányi (Kožany) fatemplom falképein 1793–1797 között (vö. Puskás, 2008, 161). Egyelőre nem tudjuk, hogy ki volt ez az időnként meglehetősen egyszerű festői megoldásokat alkalmazó mester, de az itt felsorolt emlékek a 18. század utolsó évtizedeiben készültek. Arra sem derült fény, hogy milyen úton-módon került ez a körmeneti ikon Abaújszolnokra. Műfajának köszönhetően akár messzebről is könnyen beszerezheték, talán valamelyik felső-zempléni zárandokhely búcsúján vásárolhatták az ott megforduló hívek.

Ilyen típusú körmeneti ikonok a felsőbb vármegyék görögkatolikus falvaiból ismertek: például Oroszsebesen (Orosz-Bisztrá / Ruská Bystrá) a fatemplomban, bár a baldachinos építmény szerkezete különbözik (vö. Pavlovský, 2008, 94), vagy Ciglán (Cigla) a barokk temetőkápolna oltárán, ahol az ikon keretépítménye és baldachinja hasonló az abaújszolnokihoz (vö. <http://www.grkatpo.sk/?fotogalerie&id=225>, letöltés: 2020. február 24.), s ugyanez mondható el a sztaskóci (Staškovce) templom körmeneti képéről is (vö. <http://www.grkatpo.sk/?fotogalerie&id=214>, letöltés: 2020. február 24.). (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2008, 186, 152. kép.
Zsámbéki, 2018, 9, kat. 6.

Jézus Krisztus mennybemenetele

Kat. III.30.

1779, Stefan Tenecki műhelye (?)

fa, olaj

32,2 × 24,5 × 2,8 cm

Restaurálás: Fekete Dóra, 2020.

Makó, Az Istenszülő oltalma görögkatolikus templom

A képmező felső felét az égbe emelkedő, két kézzel áldást osztó Krisztus uralja. A felemelkedő Istenember aranyozott nimbusza mögül fehér sugarak ragyogják be a megnyíló felhők által határolt rózsaszínű mennyböltöt. A Krisztus alatti sziklán lábnyoma is látszik, amelyet a Szentföldön ősi idők óta tiszteltek, s a barokk kortól kezdve a nyugati előképeket követő posztbizánci ábrázolások része lett. Jézus válla fölött görög nevének megszokott rövidítése, míg a tábla felső széléhez közel a jelenet egyházi szláv megnevezése olvasható: „Bo[3]несеніе Господне” – *Az Úr mennybemenetele*. Az itt maradók két csoportra oszlanak. A Krisztus jobbján lévők élén az Istenszülő áll, akit két, fehér ruhás, latin módra átkötött zöld orárt (vagy inkább stólat) viselő angyal fog közre. Szűz Mária fölött görög megnevezésének szokásos rövidítése szerepel. A mögöttük álló apostolok közül csupán egynek látszik az arca. A tanítványok másik csoportjának élén álló apostol lendületes beállításban szemléli a történeteket, mögötte még három apostol arca

kivehető, egyikük profilban van ábrázolva. Az ikon hátoldalán a tisztítás után az 1779-es bekarcolt évszám tűnt elő.

A máig fennmaradt makói görögkatolikus templomot 1776 és 1778 között építették, ekkortól használták is, bár csak 1786-ban szentelte fel Drágossy Mózes nagyváradi püspök (Puskás–Tóth, 2004, 5). Az ikonok az új templom használatbavételével egy időben készültek. Nagyon ritkán engedhetette meg magának egy görögkatolikus közösség, hogy csókolóképeket rendeljen. Makón kívül az ungvári székesegyházból ismerünk arra vonatkozó adatot, hogy a 18. század végén volt tizenhárom, ünnepi csókolóikonja, de aztán ezek is elkallódtak (Terdik, 2014a, 263). A makói ikonok közül mára csupán három darab maradt meg – az itt bemutatottnon kívül *Az Istenszülő oltalma* és *Jézus születése*, román feliratokkal és erős 19. század végi átfestéssel –, mivel a sekrestyében őrzött többi képet 1991 után ellopták (Puskás–Tóth, 2004, 20). A nem oly régen előkerült *Mennybemenetel*-ikon jelentőségét növeli, hogy a többi csókolóképet érintő átdolgozást elkerülte, ugyanis nem festették át, csak a hátoldalát védő kék réteg lehet későbbi. Az ünnepikonok beszerzését motiválhatta, hogy magán az ikonosztázon, amely az ikonokkal egy időben vagy nem sokkal később

készülhetett, az apostol- és a prófétasor a hangsúlyos, az ünnepsor azonban nem hiánytalan, bár egyelőre nem lehet eldönteni, hogy az 1887-ben teljes átfestéssel járó felújítás során milyen mértékben változtattak az eredeti képi programon (vö. Puskás–Tóth, 2004, 14–19).

A makói ikonhoz ikonográfiailag közel álló, műfajilag egyező tábla maradt fenn a békési ortodox templomban is (jelenleg a gyulai Román Ortodox Egyház Gyűjteményében: 30 × 23 cm, ltsz. 91.79.1; Csobai, Elena – Martin, Emilia: *Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria – A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei*, Giula, 2013², 65, 24. kép). A békési tizenkét csókolóikon közül a *Három szent főpapot* ábrázoló tábla jobb alsó sarkában 1773-as évszám és cirill betűs „C. T.” monogram olvasható, ami alapján Stefan Tenecki, az aradi ortodox püspök udvari festőjeként tevékenykedő mester munkájának tartják az összes ünnepikont. A békési ortodox parókiát 1781-ben alapították, a templom építése az évtized végére fejeződött be, a festői feladatok (ikonosztáz, falképek) szintén Tenecki végezte, a munkálatok végét a karzat fölötti Istenszülő-kompozíción olvasható 1791-es évszám jelzi. A templom oltára felett négykaréjos stukkómezőben a *Mennybemenetel* is megfestette (vö. Nagy Márta: *Ortodox falképek Magyarországon*, Budapest, 1994, 67–69), amely a makói ikonnal egyező kompozíciós előképet követ. Hasonló módon jártak el a szentesi ortodox templomban, ahol néhány ünnepi csókolóikon is fennmaradt, amelyeket 1786-ra datálnak és Tenecki műhelyéből eredeztetnek (Nagy Márta: *A görög diaszpóra egyházművészeti emlékei*, I, *Ikonok, ikonosztázionok*, Debrecen, 1998, 132–135). Sem Békésen, sem Szentesen nincs ünnepsora az ikonosztázoknak, amelyeket szintén Tenecki festett (uott, 161–168). A makói ikon festői stílusa eltér a Teneckiétől, a figurák megformálását egyrészt plasztikusabb, másrészt elnagyoltabb festői megoldások jellemzik. Talán nem járunk messze az igazságtól, hogyha az ikon mesterét mégis Tenecki önállósuló (szerb, román) tanítványai között keressük. (T. Sz.)

III.2.3. Krisztus, a nagy főpap

Kat. III.31.

1783, Spalinszky Mihály

vászon, olaj, fatábla (fakéret 20. század
második fele)

108 × 68 cm

Restaurálás: Hutóczki Vivien (vászonfestmény);

Cseke Róbert (fatábla) (Budapest, Magyar
Képzőművészeti Egyetem), 2013/2014.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015. 207 (A 95).

Az aranyozott háttérű kompozíción Jézus Krisztus teljes főpapi ornátusban, háttámlás, karfás barokk trónon ül. Püspöki ornátusa teljes: sztyichárja fehér, arany csipkével, epitachelionja, szakkosza, kézelői rózsaszínek, arany paszományokkal, csipkével szegve, omoforja fehér, vörös görögkesztyűvel díszítve. Nyakában arany mellkereszt, fején két szeráffal díszített püspöki mitra, s ugyancsak szeráf díszíti az oldalán függő hüponationt. Krisztus jobbával áld, baljában nyitott könyvet tart, benne egyházi szláv evangéliumi idézet olvasható: „Прійдѣте бл҃гословеннїи Цѣа моего наслѣдѣ те оуготованѣе вам цр҃ствіе Цѣ сложенїа мїра Ев҃ѣ. Маѣ. за҃ѣ: р҃с” – „Jertek, Atyám áldottai, vegyétek örökölt a világ kezdetétől nektek készített országot. Mt ev. 106. rész” (Mt 25, 34 – Dobos András átírata). A trónszék lábain töredékes évszám látszik, sajnos épp az utolsó számjegyből maradt nagyon kevés, 1783 vagy 1785 lehet. Az ikon egykor a máriapócsi kegytemplom ikonosztázionja apostolsorának középtengelyében állt.

A kép vászna az évszázadok folyamán szinte teljesen elvált a hordozó fatáblától, meggyűrődött, a festés több helyen lepergett, ezért a restaurálás folyamán le kellett választani, mert a két hordozó külön helyreállításra szorult. Nagy meglepetést okozott, hogy a fatáblán egy korábbi, szintén Krisztust, a nagy főpapot ábrázoló ikon nagyon halvány lenyomata vált láthatóvá a szürke alapozórétegen. Ennek a korábbi festménynek az eredeti rétegeiből szinte semmi nem maradt az arany háttér egy-két apró töredékétől eltekintve, a kompozíció kontúrjai mégis kirajzolódtak a fatáblán, mert a lekapart festékek beleivódtak annak anyagába. Forrai Kornélia festő-restaurátor művész figyelte meg, hogy az elveszett kép kompozíciója a szentendrei Urunk színeváltozása ortodox templom ikonosztázán, az apostolsor közepén található *Krisztus főpap* ikonnal mutat rokonságot, amelyet ismeretlen festő munkájának tart a kutatás (1745/1746). Úgy tűnik tehát, hogy az 1750-es években Pócson dolgozó, szintén

ismeretlen festő a szentendrei művészhez hasonló előképeket használt.

A vászonra festett *Krisztus főpap* művészt Puskás Bernadett már korábban azonosította Spalinszky Mihállyal. A bazilita levéltárban ugyanis fennmaradt egy Spalinszkyval kötött szerződés, amelyben a pócsi templom ikonosztázionjának képeiről állapodtak meg vele 1783-ban (vagy 1785-ben, a szerződés cirill betűs évszámának olvasata nem egyértelmű). A levéltári adatot alátámasztja a képnek a festő egyéb, szignált munkáival megegyező stílusa is. 1777-ben ő festette meg az ungvári székesegyház képfalának ikonjait is. Sajnos sem a levéltári források, sem a restaurálás nem adott választ arra, hogy az 1780-as években miért dönthettek a máriapócsi ikonosztáz képeinek cseréje, illetve átfestése mellett.

A máriapócsi ikonosztáz képeit 1896-ban újra kicserélték. A kicserélt ikonokból mára csupán öt maradt fenn, ezen a képen kívül még négy apostol (Kat. 33–36.). A kegytemplom 1900-ban felvett leltára szerint akkor még egy „belső kápolnában”

Őrizték a „4 régi fő képet”, vagyis a régi alapképeket (DAZO, fond 64, opisz 4, no 423, fol. 23r), de a ma ismert darabokat nem említik. Szerencsére ezeknek a baziliták a 20. század első felében még találtak újabb funkciót, így megőrződhettek. Erről tanúskodik, hogy szláv felirataikat göröggel helyettesítették, ez utóbbit a Krisztus-ikonon a restaurálás során nem őrizték meg. A görög feliratok a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása után válhattak aktuálissá, hiszen 1912-ben még az ógörögöt jelölték meg liturgikus nyelvként a magyar görögkatolikusok számára. A vászonképet a restaurálás után újra a fatábla elé illesztették. Az ikon kerete modern, a restaurálás során a festményhez illő márványozást kapott. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2008, 188–189, 156. kép.

Terdik, 2014a, 16, 65–66, 65. kép.

Terdik, 2014e, 22, 28–29.

Terdik Szilveszter: Krisztus, a Nagy Főpap ikonja Máriapócsról, *Görögkatolikus Szemle*, 27(2016), 6. szám, 16.

1783 (?), Spalinszky Mihály és Tádé (?)

fenyőfa, alávásznazás, olaj

106,5 × 55,5 cm

Restaurálás: Nemessányi Klára, 1993–1994.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 1999.61 (A 17).

Az ikont Máriapócsról gyűjtötték be a három evangélista ikonjával együtt 1982-ben. Egykor a zárándokhely görögkatolikus temploma ikonosztázionjának egyik ábrázolásaként szolgált, az apostolsorban. A félköríves lezárású fatábla alapozását alávásznaszták, a táblát hátul heveder erősíti.

III.2.3. Útmutató Istenszülő

Kat. III.38.

1791, Széchény (Szécsényi) József
fa, olaj, aranyozott, vésett háttér, egykorú
faragott keretben

51× 42 cm

Érseki Líceumi Múzeum letétje, Dobó István
Vármúzeum, ltsz. 55.546.1.

A kép hátoldalán a következő, kézzel írt feliratok olvashatók: „EXCELL. ILL. ac REVER. D C MI Nris / ANDREAS BACSINSZKI / Episcopus Munkatsiensis / Iconem hanc Ecclesiae Oppidi Szántó in Reo Camer. / Dominio Regécz neo erectae donavit anno 1791. die 7. 8bris”.

Ez után következik három elmosódott, olvashatatlan, megfakult fekete tintával írt sor. Az ikon keresztmerekítője alatt a következő felirat szerepel még: „Pinxit Josephus Széchény Anno 1791 die [...] may / Magnó Károlyini”.

A háromnegyedes beállításban ábrázolt Istenszülő baljában tartja Szent Fiát, jobbával rámutat. Szűz Mária sötétkék tunikát, azon kék bélésű, arany paszománnyal szegett vörös köntöst visel, amely alól még egy áttetsző csipkefátyol is felsejlik a homlokán. A gyermek Jézus fehér khitont (inget) hord, derekán masnira kötött kék övvel, himationja okker, rózsaszín béléssel. Jobbjával áld, baljában könyvet tart. Arcuk piros-pozsgás, barokkosan pufók, ujjak is teltek, barna szemükkel szelíden a távolba néznek. Az ikon

hátterén a krétaalapozásba vésett akantusz és egyéb növényi minták között az Istenszülő és Jézus Krisztus görög nevének megszokott rövidítése tűnik fel, ahogyan Jézus nimbuszából sem hiányzik „a Létező” görög felirat. Nem az egész háttér, hanem csupán a nimbuszok, a betűk és az ornamensek vannak aranyozva. A fatábla művesen faragott, sarkain rozettával díszítették, s feltehetően a képpel egykorú, részben aranyozott fakeretbe helyezték.

Ritka, hogy egy ikonnak nem csupán az adományozóját, hanem a festője nevét, sőt napra pontosan még a készítési idejét is feljegyezzék. Mindez a fatábla hátoldalán olvasható; a különböző kezek által, különböző időpontokban készített emlékfeliratokból világosan kiderül: ezt az ikont Bacsinszky András munkácsi püspök a királyi kamara regéci uradalmának Szántó mezővárosában újonnan emelt templom számára adományozta 1791. október 7-én – mondja az első szöveg. A másik feliratból tudható, hogy a képet Szécsényi József ugyanazon év májusában, Nagykárolyban festette.

Abaújszántó városában a görögkatolikusok többszöri próbálkozás után csupán uralkodói támogatással tudtak templomot emelni 1788 és 1791 között, megáldása a következő évben mennybemenetel ünnepén történt meg (Beszkid Sándor: Paróchiáink története, Abaújszántó, Görög

Katholikus Hírlap, 3[1905], 7. szám, 4–5; Terdik, 2011a, 24, 87–89). A jelek szerint Bacsinszky püspök fontosnak tartotta, hogy személyesen is hozzájáruljon ehhez a nagy munkához, amely a korabeli források tanúsága szerint a közösség anyagi erejét teljesen kimerítette. A festő Szécsényi József életéről csupán elszórt adatokkal rendelkezünk (Garas, 1955, 255), egyelőre ez az egyetlen, biztosan neki tulajdonítható mű, amelyet ismerünk, bár 1790. szeptember 16-án kelt, Bacsinszky püspöknek címzett leveléből több más görögkatolikus templomban készített munkáját is felsorolja. A levélből kiderül, hogy Kozák Bazil szatmári esperes éppen akkor tiltotta el a kismajtényi (Moftinu Mic) fatemplom oltárának és királyi ajtajának az elkészítésétől. Szécsényi a tiltás okát nem értette, mivel indoklást nem kapott, ezért a püspökhöz fellebbezett, elősorolva az egyházmegye területén addig végzett munkáit: Mezőteremen festett egy ikonosztázt; leveléhez csatolt még két szláv nyelvű parókusi elismervényt is, amelyekből úgy tűnik, hogy Salánkon (Шаланки) is dolgozott. Festett volna még többet is, de a Károlyi gróftól is kapott megbízások miatt nem jutott rá ideje (DAZO, fond 151, opisz 5, no. 230, fol. 21–25). A levélben említett munkái mára elenyésztek, csupán Salánkon maradtak fenn egy barokk ikonosztáz töredékei, amelyek részben akár az ő alkotásai is lehetnek. Elképzelhető, hogy éppen ennek a levélnek a hatására figyelt fel Szécsényi tevékenységére Bacsinszky püspök, s a következő évben nála rendelte meg ezt az Istenszülő-ikont, amelyet a szántói új templomnak adományozott. Szécsényi későbbi munkáira egyelőre nincs adat, pontos halálozási dátumát sem ismerjük, 1797-ben már biztosan nem élt, mert ekkor Nagykárolyban maradt özvegyét említik (Kemény Lajos: Wurczinger Mihály, *Művészet*, 14[1912], 323). Az abaújszántói ikon 1941-ben, Tóth Zoltán dévaványai plébános hagyatékából került az egri Líceum gyűjteményébe (Eger, Főegyházmegyei Levéltár, 427–428/1941; ezt az adatot Kárai-Köves Petrának köszönöm). (T. Sz.)

Közöletlen

1791, ismeretlen magyarországi festő
fa, olaj

75 × 42 cm

Restaurálás: Csanda Fruzsina, 2020.

Abaújszántó, Jézus mennybemenetele görög-katolikus templom

Hátoldalon a kereszt alsó szárára festve:
S. K. T. P. / 1791.

Profílozott talpba illesztett, több darabból összerakott latin kereszt, szárvégei háromkaréjosak. Csupán a fő nézete festett: kék háttér előtt a megfeszített, tövissel koronázott Üdvözítő függ, fölötte a Pilátus által rendelt írás szláv fordításának kezdőbetűi („ІІІЦІ”) olvashatók, majd a Szentlelket szimbolizáló galamb lebeg, a karéjos szárvégen pedig az Atya háromszög alakú nimbuszt viselő alakja tűnik fel, aki a felhők közül kezét széttárva fiára tekint. Krisztus jobbán anyja, balján a szeretett tanítvány félalakja tölti ki a karéjos részeket. A kereszt tövében Mária Magdolna szemléli a történeteket, kezében olajos tégelyt tartva. A kereszt talpa is festett, a többi figurális elemhez mértén aránytalanul nagy Ádám-koponya és lábszárcsontok töltik ki. A kereszt flóderozott hátoldalán a festés idejére utaló évszám; a felette lévő betűk jelentésére egyelőre nem sikerült megnyugtató magyarázatot találni.

Mivel ez a kereszt a rajta szereplő évszám szerint már az abaújszántói templom építésének utolsó évében elkészült, feltételezhetjük, hogy eredetileg az oltáron állhatott, s csupán a jelenlegi berendezés elkészülte után került a hajóba, ahol a szentsír tartozékeként a húsvéti időszakban kap kiemelkedőbb szerepet. (T. Sz.)

III.2.3. Körmeneti kereszt

Kat. III.40.

1791 (?), ismeretlen magyarországi festő
fa, festett
mag.: 158 cm, szél.: 32 cm
Abaújszántó, Jézus mennybemenetele görög-
katolikus templom

Kettős kereszt, melynek szárvégei háromkaréjosak. A Kárpát-vidéken már a 17. századtól kezdve elterjedt szokásnak számít, hogy a körmeneti keresztek egyik oldalán a keresztre feszítést, a másikon Jézus megkeresztelkedését ábrázolják, úgy, ahogy teszik ezt az oltárra szánt talpas, illetve kézi keresztek túlnyomó többségén is. A keresztre feszített Üdvözítő, a felirat, az Atya, a Fájdalmas Istenszülő és János evangélista nagyon hasonló módon jelenik meg, mint a talpas kereszten. A Szentlélekre utaló galamb azonban hangsúlyosabb lett, a felső szár középpontjában, dicsfénytől övezve ragyog, a szárazon kétszárnyú kerubok kísérik. A kereszt hosszabb függőleges száráról hiányzik Mária Magdolna, megjelenik azonban a Jézus ruhájára sorsot vető katonák három kockája, még lejjebb pedig

Ádám koponyája. A másik oldal felső részei szinte azonosak az előzőével, bár itt feltűnik a galamb két oldalán a Szentlélek egyházi szláv elnevezése is: „Σ Δ[Υ]ΧΨ”. Jézus a Jordánban áll, kezét keresztbe teszi a mellén. Jobbján a kereszt szárának végén a Keresztelő, balján egy fehér kendőt tartó angyal kíséri. Krisztus válla felett görög nevének rövidítése: „IC XC”. Az Üdvözítő alatt, a függőleges hosszú száron két kerubfej felhőkkel, alul pedig egy fatörzsre helyezett fejsze és egy szikla képe rajzolódik ki. Előbbi utalás az Előhírnök intésére: „A fejsze már a fák gyökerén fekszik...” (Lk 3,9).

Ezt a keresztet stílusa és formája alapján minden bizonnyal ugyanaz a mester készítette, aki a talpas keresztet 1791-ben, talán ugyanakkor, vagy időben nagyon közel. (T. Sz.)

vízszintes tengelyébe került Krisztus teste, a két szimmetrikusan ábrázolt angyal háromszöget alkotva hajol fölé. A fordított perspektíva szabályai szerint megfestett szarkofág jelzi, hogy a jelenet fókusza a szemlélőre irányul. A környezet és a háttér ikonikusan van ábrázolva: az előtér és a háttér között a jeruzsálemi fal síkja húzódik, előtte a Golgota stilizált sziklás ormai, hátul egy-egy épület motívuma, a jobb oldali centrális formájú a jeruzsálemi Szent Sír-templomot idézi meg. A kompozíció négy sarkában, egy-egy négyzetes képmezőben, az antimenzionok évszázadok óta hagyományos további szereplői láthatók, az evangélisták, akik itt mellképesen vannak ábrázolva, egyénített vonásokkal: Szent Máté, Márk, Lukács és János, kezükben írástekerccsel, illetve könyvvvel. Az eredeti színes terv a nyomdai nyomtatnál pasztellesebb hatású volt. A négy sarokmező és a jelenet háttere mély kékesszürke, amelyen jól érvényesülnek a finom tónusú, tört rózsaszínek, visszafogott okkerek és a vöröses égetett sziéna meleg árnyalatai, melyeket a szarkofág, a sírlepel és a környezet letompított, kékeszöld tónusozással modellált szürkéi ellenpontosznak. Az ikonfestő jellegzetes, egyedi festésmódjában az ikonos-grafikus felfogás és a térbeliségre finoman utaló tónusozás kapcsolódik össze. A jelenet alatt az antimenzionok hagyományos feliratának magyar nyelvű nyomtatott változata olvasható: „A LEGSZENTEBB ÉS ELEVENÍTŐ LÉLEK KEGYELMÉBŐL MEGSZENTELTETETT EZ AZ ANTIMENZION, VAGYIS SZENT OLTÁR, HOGY A SZENT LITURGIÁN BEMUTASSÁK RAJTA AZ ÚR TESTÉNEK ÉS VÉRÉNEK SZENT ÁLDOZATÁT, [kézírással kiegészítve] CSENGERÚJFALUBAN. MEGSZENTELTE KOCSIS FÜLÖP ISTEN KEGYELMÉBŐL HAJDÚDOROGI PÜSPÖK A KRISZTUS SZÜLETÉSÉTŐL SZÁMÍTOTT 2011. ÉVBEN, ÁPRILIS HÓNAP 21. NAPJÁN.” A képmezőt feliratsáv keretezi, a sarkokban bizánci keresztekkel, melynek szövege a húsvéti sírlepleken is olvasható. Az antimenzion eredeti akvarell mintáját 2012-ben Kocsis Fülöp püspök a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának centenáriuma alkalmából tartott római záródoklata során XVI. Benedek pápának ajándékozta (vö. Zadubenszki–Szabó, 2012, 102). (P. B.)

(1)

18. század vége

vászon, olaj

98,5 × 150 cm

Nyíregyháza, Görögkatolikus

Egyházművészeti Gyűjtemény

Fehérre festett vászon, közepén a kiterített halott Krisztus fekszik. Fején, homlokán a töviskoszorú viselésétől, térdén és vállán a kereszt hordozása közben keletkezett, míg kéz- és lábfején a szegek, oldalán a lándzsa által ütött sebek véres nyoma látszik. Életlenségét nem csupán az Üdvözítő lehunytt szeme, hanem a test kihűlését jelző kékes árnyalata is megerősíti. Krisztus aranyos nimbuszában keresztszárakba írva a megszokott görög betűk („Ο ΩΝ”), vállá fölétt nevének rövidítése („ΙΣ ΧΣ”) arany betűkkel írva. A lepel szélén fekete betűkkel a nagypénteki sírba tételi vecsernye végén, a plascsenyicával végzett körmenet alatt folyamatosan énekelt 2. hangú tropár egyházi szláv szövege olvasható:

(2)

„Az istenfélő József levevén a fáról a te legtisztább testedet, tiszta gyolcsba göngyölé, és illatos szerekkel ellátva új sírba helyezé.” A négy sarkon egyszerű ornamentális motívum, szintén feketével festve. Ismeretlen helyről és időben jutott a gyűjteménybe.

Egyházunk ősi hagyománya, hogy a szentsírban nagyszombat misztériumát a Krisztus siratását vagy a síri nyugalomban fekvő Üdvözítő halott testét ábrázoló, szőtt, hímzett vagy festett lepellel (epitaphiosz, plascsenyica) jeleníti meg, amelyet nagypéntektől a feltámadásig a szentsírra, húsvétól a mennybemenetel ünnepéig azonban az oltárra terítenek. A bizánci hagyományban a legszebb epitaphioszok a 14. századtól kezdve maradtak fenn, igen változatos ikonográfiával (halott Krisztus, siratás stb., ezekből válogatás: Woodfin, Warren: *Liturgical Textiles*, in: *Byzantium: Faith and Power [1261–1557]*, New York, 2004, 312–318). A Kárpát-vidék ruszinlakta területein, amelybe kulturálisan a Munkácsi Egyházmegye is tartozott, a legkorábbi fennmaradt darabokat a 17. század közepére datálják.

Ezek egyedül a halott Krisztust ábrázolják, néha sirató angyalok, azok közül is leginkább a kétszárnyú, barokk kerubok társaságában (vö. Marcinowska, Maria [ed.]: *Unter Deinen Schutz...: Ikonen von 15. bis 18. Jahrhundert aus den Polischen Karpaten/Under Your Protection... 15th–18th century icons from the Polish Carpathians* [NowySącz, 2005/06], 54, 108, kat. 5, Giemza, 2017, 486–487).

A Munkácsi Egyházmegye területén 18. századinál korábbi darabról nincs tudomásunk. Levéltári forrásokból tudható, hogy Spalinszky Mihály festőnek 1781-ben az ungvári székesegyház pénztárából egy plascsenyicáért is fizettek, néhány év múlva talán erről a darabról emlékeznek meg a templom leltárában (Terdik, 2014a, 107, 269). A Nyíregyházán őrzött sírlepelhez nagyon hasonló, minden bizonnyal ugyanettől a mestertől származó plascsenyicát őriznek az ungvári püspöki palotában is, amely állítólag a beregi Bilkéről (Билки) származik (2. kép). A két Krisztus nagyon hasonló, a bilkei darab elegánsabb kivitelű, nemesebb anyagra készült, ezért nincs az egész háttér fehérre festve, hanem a megmaradt eredeti szövet veszi körül a festett alakot. A körbefutó liturgikus szöveg pedig nem feketével, hanem arannyal van festve, a négy sarkon még hatszárnyú kerubok is megjelennek. A készítés ideje a Krisztus lába alatti szöveg külső arany keretvonalára feketével írva olvasható: 1783. A festmények stílusa határozottan emlékeztet Spalinszky Mihályéra, így az is elképzelhető, hogy ez a két darab az ő munkája, de ha mégsem, akkor valamelyik – egyelőre pontosan nem azonosítható – követőjére gondolhatunk. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 1996b, 31, kat. 74.

III.2.5. Feltámadt Krisztus

Kat. III.48.

18. század vége

fa, olaj

mag.: 71,5 cm, szél.: 36 cm (zászlórúd nélkül)

Restaurálás: Varga Ferenc, 2019.

Sárospatak, Szent Péter és Pál görögkatolikus templom

A feltámadt Krisztus fehér ágyékkendőben, széltől fútt vörös palástban áll, felemelt jobbával áld, baljában győzelmi zászlót tart. Háromnegyedes profilban ábrázolt arca körül arany dicsfény. A kép érdekessége, hogy a figura körül van vágva. A fatábla hátoldalára fatámasztékot illesztettek.

Az ilyen típusú *Feltámadt Krisztus*-ábrázolások minden bizonnyal azokat az egyező témájú szobrokat imitálják, amelyeket a római katolikusok használnak a feltámadási körmeneteken, s helyeznek el az oltáron egészen a mennybemenetel ünnepéig. A szoborkompozíció kétdimenzióssá alakításával a bizánci rítus hagyományainak kívántak megfelelni. A sárospataki példány a mai magyar anyagban egyedülálló, bár más településekről is van adatunk ilyen típusú képek használatára, de azok jóval későbbiek. Ez a képtípus a Kárpátok túloldaláról, a lengyel fennhatóság alatt élő görögkatolikusoktól szivároghatott be, az ottani muzeális gyűjteményekben sokkal több ilyen, 18. századra datálható emléket őriznek (pl. Sanok, Muzeum Historyczne). Akár még az itt bemutatott példány is származhat importból. (T. Sz.)

III.2.5. Sírlepel (plascsenyica)

Kat. III.49.

1858

vászon, olaj

79 × 125 cm

Restaurálás: Seres Tamás (Erdős Alexandra, Márk Zsófia, Mogyoróssy Fanni, Szabó Tamás, Szalai Veronika közreműködésével), 2016.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 1999.113.

A sírlepel festett oldalán sötétbarna háttér előtt, felhajtott szélű fehér leplen a halott Krisztus teste nyugszik: végtagjai rendezettek, sebei a kéz- és lábfején, oldalán, illetve térdén megtisztítva jól láthatók, hosszú barna haja vállára omlik, sárga dicsfényén a keresztförmába írt görög betűk („a Létező”) olvashatók, ágyékkendője okker és sárga, jobb lábánál a véres töviskoszorút és a három vasszeget is elhelyezték. A lepel peremén a jól ismert tropár („Az istenfélő

József...”) egyházi szláv, sárga betűkkel írt szövege fut körbe. A képdalt eredetileg egy fémfonalas szalag is keretezte.

A lepel hátsó, fehér bélésvásznán tintával írt felirat olvasható: „E Sz: Kép /Plascsenicza/ Vevődött álól írott által 1858. évben Aprilis 14. egy szentség takaróval együtt saját pénzén. Ily[kó] György akkori Lelkész Madán.” Ez alapján egyértelmű, hogy a sírleplet a nyírmadai parókia akkori adminisztrátora, Ilykó György adományozta a templomnak, egy szentségtakaróval együtt (amely talán cibóriumtakaró lehetett). A nyírmadai parókiát 1753-ban alapították, első fatemploma is ekkor épült a hívek költségén. A jelenleg is fennálló – igaz, később többször átalakított –, Szent Miklós püspök tiszteletére szentelt téglatemplom építése az 1840-es években kezdődött, a munka sokáig elhúzódott, jelentős állami támogatással csak 1858-ra készült el. Feltehetően az épület befejezése vagy ahhoz közeli állapota sarkallta arra a helyi lelkipásztort, hogy ő is hozzájáruljon a kész épület liturgikus felszereléséhez. Ilykó György a Munkácsi Egyházmegye sematizmusaiból kigyújtható adatok szerint 1845-ben már Nagymada mezővárosban – ahogyan akkoriban hívták a települést –, a parókia adminisztrátoraként szolgált. A plascsenyica adományozása után alig másfél évvel, 1859. november 15-én, negyvenegy éves korában, papságának tizenhetedik évében gutaütésben (apoplexia) itt hunyt el.

Az adományozási feliratból nem derül ki, hogy mennyiért, hol és melyik festőtől vette meg a leplet. Feltételezhető, hogy valamelyik közeli városban tudta a festményt megrendelni. Ebben az időben Szatmárnémeti számított a környék jelentős gazdasági központjának, ahonnan több festő működésére is vannak adataink. Egyébként éppen a szatmárnémeti Szent Miklós-templomban is fennmaradt egy viszonylag korai, 1876-ból származó sírlepel, amely stílusában nagyon szoros kapcsolatot mutat a nyírmadaival, bár az fehér selyemre készült, és a test alá festett lepel másképp is van komponálva, felirata sem szláv, hanem magyar nyelvű (Terdik, 2014b, 116), de a két lepel festője feltehetően azonos lehetett, noha egyelőre nem tudjuk pontosan, ki volt. (T. Sz.)

Irodalom

Seres Tamás – Terdik Szilveszter: Egy régi plascsenyica Nyírmadáról, *Görögkatolikus Szemle*, 29(2018), 5. szám, 16.

III.2.5. Sírlepel

Kat. III.50.

20. század eleje
vászon, olaj, aranyozott
109,5 × 90 cm

Restaurálás: Fekete Dóra, 2020.

Sajószöged, Az Istenszülő születése görög-katolikus templom

A szokásostól eltérő kompozíció: egy üres kőszarkofágba fehér lepedőn Nikodémus és Arimateai József engedi le a halott Krisztus testét. A háttérben a keresztfá, hozzátámasztva a keresztbe tett lándzsa és a nádszálat tartó szivacs. A négy sarokban az evangélisták háromnegyedes beállítású álló alakja. A keretsávokban a szenvedéshez kapcsolódó különböző eszközök láthatók még.

Ilyen típusú plascsenyicát a 20. század elején a budapesti Réta és Benedek Műipari Intézet kínált az egyházközségeknek, feltehetően Sajószögeden is tőlük szereztek be. A cég termékkatalógusában három kivitelezési módban, ennek megfelelően különböző árkategóriákban kínálták, s fametszetes képét is közölték. Ez a példány a középső típusnak felel meg: „Vászonra, olajfestéssel művészileg festve, aranyalpra festve, a szélek négyszeresen aranyozott paszománttal szegve – K 110-től K 120-ig.” (A Réta és Benedek Műintézet katalógusa, 1915 körül, töredékes példány, 58, 509. számú tétel; Magángyűjtemény). A festmény stílusa már eltér a Műintézet által forgalmazott késő nazarénus stílusú szentképektől; úgy tűnik, hogy ennek festőjét jobban megérintették a 19. század realistább felfogású művészeti irányzatai. (T. Sz.)

Sírlepel (plascsenyica)

Kat. III.51.

1991, Puskás László

kazeines olajtempera, vászon

80 × 125 cm

Felsőzsolca, Az Istenszülő elhunyt görög-katolikus templom

A képmező két egyező méretű sávból áll. Az alsó a ravatalon fekvő halott Krisztus-testet ábrázolja, szinte felülnézetben. A felső sávot a *Sírba tétel* kompozíciók szokásos történeti figurái töltik ki, félalakosan, mintegy a ravatal mögött állva: baloldalt az Istenszülő Mária és a sirató asszonyok, középen – a háttérrel felelő üres kereszt előtt – János evangélista, jobbra Arimateai József, egy tanítvány és Nikodémus a létrával. A festett kereten a nagypénteken énekelt tropár magyar szövege olvasható.

A kompozíció belső rendjét a színfoltok kiegyensúlyozottsága erősíti: János cinóber palástja a középpontban, kétoldalt két sötétebb, bordó folt, hátul a cinóber és a sötét olajzöld kontrasztja. Az arcok, a kezek az aranyokker háttér tónusába illeszkednek. A legvilágosabb folt, a fehér vászon Krisztus alakját emeli ki. A nézőpontok különbsége, az eltérő síkok a ravatal oltár mivoltára utalnak. A festésmód síkszerű, grafikus módon kifejezett forma- és térhatásokkal a lényegi formák ábrázolására törekszik.

A nagypénteki sírlepel Vatamány Albert parókus rendelte meg a felsőzsolcai görögkatolikus templom belső festéséhez kapcsolódóan, amelynek boltozati figurális falképeit, a falak és tagozatok eredeti színterveit szintén Puskás László készítette 1991-ben.

Puskás László több hasonló kompozíciójú plascsenyicát festett az 1990-es években, hazai és külföldi görögkatolikus templomok számára magyar és ukrán nyelvű felirattal. (P. B.)

Irodalom

Puskás, 2020, kat. 245.

III.2.5. Sírlepel (plascsenyica)

Kat. III.52.

20. század vége

szöveg: Lázár Edit, rajzvázlat: Puskás László
gyapjú, selyem; szőtt

80 × 115 cm

Tihany, bencés apátság

Sokalakos kompozíció, az előtérben a képmező felét kitöltő halott Krisztus ábrázolása, fölötté a középtengelyben az őt sirató Mária és két asszony, a középtengelyben elhelyezett kereszt előtt János apostol, majd Arimateai József és Nikodémus, illetve egy létrát tartó szakállas férfi tűnik még fel. A kereten a megszokott tropár szövege fut körbe, a sarkokban az „IC / XC / NI / KA” („Jézus Krisztus győz”) felirat van elhelyezve.

A kompozíció Puskás László rajzvázlata alapján készült. Legközebbi változata egy 1994-ben festett, Puskás László monogramjával ellátott, ma nem beazonosított helyen lappangó festett plascsenyica (Puskás, 2020, kat. 247.). A szövött technikával készült síri lepel kékeken alapuló hideg színpalettája, a sötét-világos hatások Puskás Lászlóétól eltérő alkalmazása, a figurák tekintetének fehérrel történő kiemelése arra utal, hogy a színes kartont a kárpit

készítője dolgozta ki, vagy Puskás László művét ismerve nagymértékben átalakította, azaz csak előképként használta.

Kiss Domonkos OSB megrendelésére a budapesti Bencés Tanulmányi Ház Szent Szabina-kápolnája számára készült, majd innen került Bakonybélén át Tihanyba. Ez a lepel kivitelezésének, valódi szőtt kárpit mivoltának köszönhetően egyedülálló a hazai anyagban. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2012, 6, 21.

III.2.5. Sírlepel (plascsenyica)

Kat. III.53.

2014, Szekeres Erzsébet
vászon, pamut-, gyapjú- és fémfonalak;
hímzett, varrott
105 × 147 cm
Gödöllő, Szent Kereszt felmagasztalása
görögkatolikus templom

Krisztus siratása sokalakos kompozícióban:
a sziklára, fehér lepelre fektetett halott Üdvözítőt
édesanyja magához szorítva siratja, arcuk
összeér. József és Nikodémus azonban Jézus
karját és a lábát igyekszik csókkal illetni,
a háttérben János apostol és öt asszony szemléli
a drámát. A középtengelyben a kereszt magasodik
a szenvedés eszközei közül a lándzsával és
a nádszállal, a Nap és a Hold, illetve egy-egy
két szárnyú kerub lebeg a két oldalán, a kompo-
zíció előterében pedig két angyal tart egy fehér
leplet. A négy sarokban a négy evangélista meda-
lionportréja, a körirat a megszokott tropár szövege.

A gödöllői új templomot 2011-ben kezdték
építeni, ünnepélyes felszentelését Kocsis Fülöp
hajdúdorogi püspök végezte 2014. szeptember

14-én. A sírleplet az alkotó, Szekeres Erzsébet
textilművész ajánlotta fel a templom számára.

A sírlepel képét a Magyar Posta 2017.
március 6-án a húsvét alkalmából kibocsátott
első napi bélyegére tette, a díszborítékon a lepel
fényképét is reprodukálták, hátoldalán a műleírást
is közölték. (T. Sz.)

III.2.6. Diszkosz

Kat. III.57.

2017, Sallai Géza

bronz

10,5 × 14,5 × 14,5 cm

Magántulajdon.

A bronzszobor a Szent Liturgia előkészítő részében, az ún. proskomidiában felvágott, és a talpas diszkoszra helyezett proszforarészecskéket ábrázolja úgy, ahogyan az elő van írva a liturgikus könyvekben. A legnagyobb rész a Bárány, amelyen a görögkereszt száraiba írt „IC XC NIKA” szöveg olvasható. A háromszög alakú részecske az Istenszülőre emlékeztet, a kisebb, sorba rendezett darabok az apostolokra és más szentekre utalnak. (T. Sz.)

Lítiaskészlet

Kat. III.58.

20. század eleje

fémötvözet, festett zománc

Hejőkeresztúr, Jézus mennybemenetele görög-katolikus templom

A magas talp széles, kihajló peremű tálcat tart, melynek közepén keskeny száron egy jóval kisebb átmérőjű másik tálca emelkedik. A nagy tálcán a középső köré, egymástól egyenlő távolságra három, levehető tetejű, kereszttel koronázott urna formájú edénykét, míg a kis tálca mögött egy magasabb száron két gyertya közé keresztet rögzítettek, a feszületen festett zománc keresztre feszített Krisztus. A tálkákat és a talp köpenyét domborított növényi ornamensek díszítik.

Ezt a készletet a lítia során teszik ki a templom hajójának közepén, egy kis asztalra (ún. tetrapod). A lítiát rendszerint a nagy ünnepeket megelőző virrasztáson végzik, a szertartás végén pedig a pap megáldja a tálcákra helyezett öt kenyeret (proszfora). Az öt kenyér közül egyet helyeznek a középsőre, amellyel a pap megáldja a nagy tálcán lévő négyet, és ezt a kenyeret meg is csókolja, a három edénykében pedig szemes búza, olaj és bor van. A megáldott kenyeret felvágva, olajkenéssel (miroválás) összekapcsolva szokták kiosztani a híveknek.

A 16–17. század előtt nem létezett ehhez a szertartáshoz kapcsolódó külön tárgytípus: a kenyereket és a többi áldanivalót saját edényükben, tálcákon egyszerűen elhelyezték a tetrapodon, ahogyan ez a görögöknél ma is szokás, illetve így látjuk a 17. században kiadott liturgikus könyvek szertartást kísérő illusztrációin is (vö. Стасенко, 2003, 100, fig. 175–176). Az itt bemutatott darabhoz hasonló szerkezetű, de ezüstből készült mívés példányok a 17. századtól kezdve a Balkán ortodox monostoraiban kezdtek megjelenni (pl. Sztudenica, Kincstár; Belgrád, a Szerb Ortodox Egyház Múzeumában, 1609-ből: Милеуснић, 2001, 56–57). Ahol nem futotta fémkészletre, a 19. században elkészítették akár kerámiából, mint a niši ortodox püspökség területén fennmaradt darab mutatja (Дрча, Слободан: *Хришћанство у Нишукрозвекове*, Ниш, 2013, 56, 165, kat. 61.), vagy akár fából is (például Utcás/Ulics/Ulič görögkatolikus templomában). A Munkácsi Egyházmegyében a 19. század végétől kezdett általánossá válni a használatuk, amikor az egyházi felszerelési és liturgikus tárgyak ipari méretű előállítására szakosodott ún. műipari intézetek kínálatában is megjelentek. Feltehetően a hejő-keresztúri darabot is valamelyik kegyesgyártótól rendelték és vették meg. A Rétyai és Benedek Műipari Intézet 1915 körül kiadott termékkatalógusában hasonló, de nem teljesen egyező darabokat reklámoztak (117. o.). A katalógusban a tárgy nevei: „pricholebnica, artoklasia, lythia”, amelyek közül a két utolsó a szertartás neve, de a görögöknél ez egyben a lítiáskészlet neve is. A szerbeknél петохлебница, az oroszoknál Литийныйприбор, литийноеблюдо vagy литийница az elnevezése, a legkorábbi darab állítólag a sínai Szent Katalin-monostorban maradt fenn (lásd Ткаченко, А. А.: Благословение хлебов; <http://www.pravenc.ru/text/149327.html>; letöltés: 2020. március 1.). (T. Sz.)

Antidorosztó tál

Kat. III.59.

1776, magyarországi mester,
őn; öntött, vésett, cizellált
átmérő: 34,50 cm
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 2015.293 (B 67).

Nagy átmérőjű tányérforma tál, széles, homorú peremmel, amelynek belső oldalán váltakozó stilizált levelekből és virágokból komponált vésett minta fut körbe, a két ág közé helyezett monogramoktól és évszámtól kiindulva. A görög monogramokat („ΘΝ ΘΔ”) csillag választja el, alattuk az 1776-os évszám. A tál mélyített részének felső felét a *Keresztre feszítés* jelenet tölti ki, alatta kisebb arányú, egymással szembe helyezett katonaszentek lóháton: Szent Demeter és Szent György, előbbi a bolgár Kalojánt, utóbbi a sárkányt dőfi le lándzsájával. A kereszt fölötti mondatszalagban „INRI”, vagy talán görögösen „INBI” rövidítés, az Istenszülő és Szent János glóriájában nevük görög betűi olvashatók, utóbbi erősen megkopott. A katonaszentek válla fölött görög nevük szerepel: „ΟΑΓΙΟΣ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ” és „ΟΑΓΙΟΣ / ΓΕОРΓΕОС [sic!]”. A tál alsó része lyukas, pereméből egy darab valamikor kitört, de javították. A figurák stílusa meglehetősen egyszerű.

Feltehetően a Tokajban élő görög kereskedők ajándéka lehet, akik a 18. század közepén állami nyomásra ugyan unitusnak vallották magukat, de közben titokban megmaradtak ortodoxnak. A tokaji görögkatolikus templom – ahonnan a tál 2010-ben Nyíregyházára került – 1940-ben végzett kánoni látogatása során nem említik (Majchricsné Ujteleki, 2014, 58–60). (T. Sz.)

Közöletlen

IV.1.2. A pócsi kegykép

Kat. IV.3.

1697(?), Peter Schenk

papír, mezzotinto

251 × 183 mm, metszetszél: 245 × 178 mm

Jelzés a lap bal alsó sarkában: Pet: Schenk fec:

et exc: Amstelod: cum Privil:

Szilárdffy Zoltán gyűjteménye (korábban a Magyar

Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában,

ltsz. 58.3736), Székesfehérvári Egyházmegyei

Múzeum, ltsz. SzGy127.

A pócsi kegykép egyik legkorábbi ismert kisgrafikai ábrázolása, amely minden bizonnyal már Bécsbe érkezése után készült, noha a kép alatti német nyelvű felirat csupán a felső-magyarországi Pócon (Bööz), 1696. november 4-én történt könnyezéséről emlékezik meg. Ez az ábrázolás az eredeti képnek az ikonokra jellemző absztrakt stílusával szinte teljesen szakít, a figurák realista módon jelennek meg, csupán a hodigitria típusra jellemző beállítás és az eredeti kompozíció néhány sajátos eleme (Jézus kezében a virág, a Szűz köntösének formája) marad meg. A metsző arra sem figyelt, hogy a nyomat készítése során ne változzon meg az eredeti beállítás (ti. a Szűz itt a jobbján, s nem a balján tartja gyermekét). A nyomat készítője id. Peter Schenk (1660–1711) német metsző lehetett, aki 1675-től élt Amszterdamban, és ott tanulta ki a mezzotinto készítésének fortélyait, majd alapított műhelyt és üzletet. A kép feltehetően bécsi megrendelésre készült. (T. Sz.)

Irodalom

Szilárdfy Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből, III, Alkalmazott szentképek (16–21. század) – Kleine Andachtsbilder aus der Sammlung des Verfassers, III, Angewandte Andachtsbilder (16–21. Jahrhundert)*, (Devotio Hungarorum, 12.), Szeged–Budapest, 2008, 276–277, kat. 195.

Tüskés, 2014, 168, kat. 4.

IV.1.2. Szentképalbum

Kat. IV.4.

(1)

Imagines Sacrae B. M. V. et Sanctorum Hungariae
17–19. század

papír, 24 darab metszet beragasztva,

a nagy méretűek összehajtva

papírkötés, bőrgerinccel

35 × 28 cm

OSZK, App. M. 1227.

Ahogy a kötet kézzel írott címe is elárulja, a Boldogságos Szűz Mária és a magyar szentek képeit őrző gyűjteményről van szó. Különböző kegyhelyek, kegyképek ábrázolásai mellett a magyar szentek ritka, különleges ikonográfiájának is tárháza ez az album. A metszeteken kívül egy tollrajz is van benne.

Az album metszeteire először Szilárdfy Zoltán hívta fel a figyelmet, majd publikált több darabot, a máriapócsi vonatkozásúak közül is ő tette közzé a legfontosabbakat – Szilárdfy Zoltán: *Magyar barokk szentképek, Művészettörténeti Értesítő*, 30 (1981), 118, 119, 125, 129. o., 8., 20. kép; Szilárdfy, 1984, 18–20. kép. Ezek közül Johann Andreas Pfeffel (1674–1750) mester kitűnő rézmet-szete külön figyelemre méltó, amely a zentai diadal (1797. szeptember 11.) látképe fölött az égbolton, különböző allegorikus alakoktól vezetett diadal-kocsin a győzelmi pálmákkal koszorúzott pócsi kegyképet ábrázolja a birodalmi kétfejű sas hátán, utóbbi csőreiből a béke olajágait nyújtja

Szűz Mária felé. A kép alsó részén az előtérben fegyverek és a legyőzöttekre utaló török fogoly, középen Károly főherceg, a későbbi III. Károly magyar király lovas portréja tűnik fel. A metszet gróf Batthyány Boldizsár 1698-as grazi disputájának tézislapján maradt fenn, az erről szóló szöveges részt levágva is az albumba ragasztották (1. kép).

Az albumban szereplő nyolc darab pócsi vonatkozású metszet részletesebb leírásai is elkészültek több ütemben (Vö. Szilárdfy–Tüskés–Knapp, 1987, 112–113; Tüskés, 2010, 274, 275, 277, 279–282; Tüskés, 2014, 168–170, 172–175). Az érintett metszetek jó minőségű reprodukcióit 2009-ben közzétették (Gáncz Tamás – Legeza László – Terdik Szilveszter: *Nemzeti szentélyünk, Máriapócs*, Budapest, 2009, 24, 52–54).

A kötetben a könyvtár alapító Széchényi Ferenc ex libris bélyegzője is szerepel, ezért gyakran Széchényi-szentképalbumnak is szokták nevezni, bár ezt a bélyegzőt még a gróf halála után, az 1840-es években is használták, ezért egyelőre nem dönthető el, hogy a kötet valóban Széchényi tulajdona volt-e, vagy valaki mástól került a könyvtár gyűjteményébe (vö. Knapp Éva: *Szent Imre? Szent László? II. Lajos? IV. Ferdinánd?: Egy „befejezetlen” tézislap ikonográfiai meghatározásához, Művészettörténeti Értesítő*, 56[2007], 289, 3. lábjegyzet). (T. Sz.)

IV.1.2. A pócsi Istenszülő mint

Rosa Mystica

Kat. IV.6.

1700 körül

papír, rézkarc

31× 40,7 cm, metszetszél: 26,2 × 33,5 cm

Restaurált.

Szilárdfy Zoltán gyűjteménye, Székesfehérvári
Egyházmegyei Múzeum, ltsz. 2019.427.1.Ké.

Felirata: Rosa Mystica.

Wahre Abbildung unser Lieben Frauen so 1696. /
den 4. Novemr zu Boës in ober Ungarn zum ersten
mahl auß / beeden augen und underschidlrehen
Mahlen geweinet ist / auch auß befelch Ihro Kaysl:
Mayt: alhier gebracht wor: / den, und den 7 Jul 1697
mit der ganzen Cleri sey na: / cher St Stephan in
die Thumkirchen bekleidet / worden und alda mit
grosser Andacht vererht / wirdt.
zufinden in Küssen Pfenning bey Matthias Pfeffer

Leterítetett asztalon (oltáron?) két angyal stilizált virágszirmokra emlékeztető szélű, szabályos kör alakú pajzsot tart, amelynek középső tondóját a pócsi kegykép ábrázolása tölti be. A pajzs pereme három sor, a szél felé haladva nagyobbodó karéjokból áll, melyek mindegyikének közepén foglalatos drágakő ragyog, az egyes karéjok szélét pedig foglalatos gyöngysor díszíti. A kompozíció felett mondaszalagon a *Lorettói litániából* származó titulus olvasható: „Titkos értelmű rózsa”. Az asztal előlapját borító terítőn a kép magyarországi könnyezését ismertető, majd a bécsi Stefansdomban való elhelyezéséről szóló német nyelvű felirat. A kisebb méretű betűkkel írt utolsó mondatból kiderül, hogy a metszetet Matthias Pfeffer adta ki.

A pócsi Istenszülőt Eleonóra császárné illette először a „*Rosa Mystica*” megnevezéssel, amelyet a kegyképnek a Szent István-dómban való végleges elhelyezése után készült, gazdag virágfüzért idéző ezüst díszkerete még hangsúlyosabbá tett. Ezen a metszeten a titulus stilizálódik a kép palladium-, vagyis védőpajzsszerepét hangsúlyozva. (T. Sz.)

Közöletlen

IV.1.2. Magyarország térképe a pócsi Istenszülő ábrázolásával

Kat. IV.7.

1710

papír, rézmetszet

43,1 × 27,7 cm, metszetszél: 36,4 × 23,8 cm

Szilárdfy Zoltán gyűjteménye, Székesfehérvári
Egyházmegyei Múzeum

A királyi Magyarország földrajzi térképe fölött a jobb felső sarokban két kis angyal tartja egy kartusban a címfeliratot. Attól jobbra virágfüzerekkel díszített posztamensen áll a pócsi ikon, előtte egy nemes ifjú hódol. A magyarázó címfelirat szerint a pócsi képet háromszor látták könnyezni, ami Magyarország iránti kegyességének a jele. A kompozíció a *Regnum Marianum* eszméjére utal, amely a barokk kori magyar katolikus identitás egyik alappillére lett. A korszakban a pócsi kegykép időnként a kolozsvári kegyképpel együtt is megjelent allegorikus képeken, az előbbi mint Magyarország, az utóbbi mint az Erdélyi Fejedelemség védőpajzsa (vö. Szilárdfy–Tüskés–Knapp, 1987, 183–185). Ez a térkép Henricus Scherer *Atlas novus, exhibens orbem terraqueum* című műve (Augsburg, 1710) számára készült. (T. Sz.)

Irodalom

Bálint–Barna, 1994, 116.

Szilárdfy, 1996, 164, 6. kép.

Szilárdfy, 2003, 125, 262–263. kép.

Tüskés, 2010, 276, kat. 13.

Tüskés, 2014, 169, kat. 15.

IV.1.2. Sekrestyeszekrény ajtaja a pócsi kegyképpel

Kat. IV.8.

18. század eleje
papír, rézmetszet (?), tinta, textil, gyöngy,
fémfonál; színezett, kollázs, hímzett
egykorú tölgyfa keret, faragott, áttört, Mária-
monogramot formáló oromzattal, benne
egykorú üveggel
mag.: 68 cm (+ felső keretdész: 18 cm), szél.: 50 cm
Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény,
Itsz: 2016.71.1.1.

Az eredeti pócsi kegyképpel szinte egyező nagyságú metszetből csupán az arcokat és a kezeket, valamint a felső sarkok ívmezőibe helyezett kerubokat őrizték meg teljes mértékben, a többit jórészt kivágták. A keret és a figurák kontúrjai is megmaradtak, a hátteret pedig úgy vágták ki, hogy a meghagyott sávok két oldalra vont függönyre emlékeztessenek. A metszet megmaradt részein több vonalat festéssel erősítettek fel (például az arcok kontúrjait, a szemöldököket feketével, az ajkakát, némely ruhaszegőt és a kerubok szárnyait, valamint a Jézus kezében tartott virágot vörössel), a kivágott részeket azonban kartonra applikált, különböző színű (fehér, vörös, zöld, okker) textillekkel töltötték ki. A gyermek Jézus ruházatát szinte teljesen, Szűz Mária köntösét csak néhány helyen, arany és ezüst fémfonalas hímzésekkel, paszományokkal tették még változatosabbá. A metszet készítési helye és ideje ismeretlen, s egyelőre a pócsi kegyképnek ilyen nagy méretű, sokszorosító eljárással készült másolata sem bukkant fel máshonnan.

Sárospatakon Báthory Zsófia hívására 1663-ban telepedtek meg a jezsuita szerzetesek. Száztíz éven keresztül működtek a városban, és a Szerencstől Királyhelmeig (Kráľovský Chlmec) terjedő száz kilométeres körzetben újjászervezték a katolikus hitéletet. A katolikus megújulás és misszió fontos eszköze volt a Mária-tisztelet terjesztése, a Mária-ünnepek látványos, körmenetekkel kísért megülvése. Augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén Sátoraljaúj helyre, szeptember 8-án, Kisasszony napján pedig Tolcsvára vezettek keresztel és templomi zászlókkal kísért körmenetet.

A pócsi kegykép tisztelete 1697-től adatolhatóan jelen van a jezsuita rend életében. A Bécsbe szállított könnyező kegykép első másolatai közé tartozik a kassai jezsuiták által Bárcán készítettett, ma a kassai dómban látható kép. A kegykép könnyeivel átitatott kendő először az egri jezsuitákhoz került.

A pócsi kegykép sárospataki tiszteletének első nyoma igen korán, a könnyezést követő második évben, 1698-ban megjelent a jezsuita rendház *historia domus*ában: „Hogy pedig Magyarország Királynéjának és Nagyasszonyának a szeretete és tisztelete az ő alattvalói szívében minél jobban növekedjék, a hozzánk igen közeli Szent Pócsról az ő ismételt és bőségesebben könnyező és most megfestett képét, amelyen Magyarország állapotát siratta, elhatároztuk,

hogy templomunkban elhelyezzük. Ezért ennek a szentképnek örök emlékezetére kétfejű sas formában egy kis oltár készült el, amelynek a mellén ez a kép a hívek szívét kezdte megmozgatni Magyarország nagy Pártfogójának, Isten Szülőanyjának az áhítatos tiszteletére. Ez a tisztelet a Kőrös György nemes úr nagylelkűségéből, tiszta ezüstsől készült feszület felajánlásával kezdődött.” (*Historia Residentiae Patakiensis, Annuae Litterae*, 1663–1753, Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 95/1; *Jézus Társasága Pataki Rendházának Története*, 1663–1769, fordította: Fábián István, Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény Könyvtára, Kézirat, 126.) A forrás festett képet említ. Mivel a kassai és pataki rendház között szoros kapcsolat volt – a szerzetesek, tanárok cserélődtek a két ház között –, akár az is feltételezhető, hogy az első könnyező képről készült másolat kerülhetett Sárospatakra. A külön oltárra helyezett pócsi Mária képét 1699-ben két ezüstkoronával ékesítették. (Uott, 128.) 1702-ben pedig a templom számára vettek „...egy hatalmas damasztzászlót, amelynek egyik oldalán jótevőnk védőszentje, Szent György, a másik oldalán pedig a könnyező Pócsi Mária képe látható.” (Uott, 131.)

Az itt bemutatott kép a sárospataki plébánia-templomban található, jezsuita időből származó sekrestyeszekrény felső részének középső ajtaja. A *historia domus* 1721-es feljegyzése szerint „a sekrestyében egy jól képzett asztalos munkájával elkészült az öltöztetőszekrény, mely teljes hosszában szekrénykékre és fiókokra osztva nemcsak a miséző papok teljes kényelmét szolgálja, hanem a miseruhák és egyéb templomi textíliák jobb megőrzését is”. (Uott, 155.) A szekrény ajtaját díszítő képet viszont sem itt, sem később nem említik – azonban ez a dátum hozzávetőlegesen a készítési idejét is jelölheti.

A korszakban a metszetek kollázssá alakítása nem volt ritka, bár ilyen nagy méretű darab hazai gyűjteményben nem ismert. Azonban a kolozsvári kegyképről is fennmaradt egy hasonló technikával átdolgozott, színezett metszet a Néprajzi Múzeum gyűjteményében, amelyhez Josef Ernst Mansfeld rézmetszetét használták fel a 18. században (Itsz. 68.181.1, közölve: Dumitran, 2011, 74, 80, fig. 4). (Sz. I. – T. Sz.)

Közöletlen

A pócsi kegykép másolata

Kat. IV.9.

18. század

vörösréz lemez, olaj; faragott, festett, aranyozott fakeretben, üveg alatt
festmény: 78 × 55 cm, keret: magasság: 114 cm (oromzati dísszel: 137 cm), szélesség: 49 cm, mélység kb. 7 cm

Restaurálás: festmény és keret – Makói Juhász István, Boldizsár Dóra; fogadalmi tárgyak – Szilágyi Veronika, 2016.

Tata, Szent Kereszt plébániatemplom (Öregtemplom)

A vörösréz lemezre festett kép meglehetősen pontosan követi az eredeti ikont, ami arra utal, hogy festője minden bizonnyal személyesen is látta a mintaképet, vagy legalábbis egy arról készült pontos másolatot. Egyetlen dolgot tett hozzá csupán: a szemekből bőségesen folyó könnyeket. A kegyképmásolat kerete is igényesen megformált, gazdagon profilozott és faragott, nyitható, üvegezett. A keret alapszíne zöld, a domború ornamentális faragványok aranyozottak, a nyitható szárny keretén a szalagmotívumok közé illesztett

ötszirmú virágok vörös lüszterezést kaptak. Az áttört oromzati dísz középtengelyébe helyezett kartuson festett Mária-monogram olvasható. A képet koronák, votív tárgyak és ékszerek díszítették, illetve díszítik ma is, amelyek nagyrészt a 19. századból származnak. Rögzítésük okán a képet több helyen átlukasztották.

A kép eredetéről semmit sem tudunk.

A tatai katolikus templomok történetét feldolgozó Mohl Adolf plébános egyáltalán nem említi az Öregtemplom ismertetése során. Csupán az Esterházy család által a vincés nővérek számára 1875-ben alapított kápolna kapcsán jegyzi meg, hogy az oltárát eredetileg egy „nagybecsű” Mária-kép díszítette, amelyet azonban később szoborral helyettesítettek, de a kép további sorsát nem ismerteti. (Mohl Adolf: *Tata plébánia története*, Győr, 1903, 178.) Különös, hogy amikor 1951-ben a *Mária-enciklopédia* számára gyűjtöttek adatokat az egyes plébániákról, a tatai templomokban található Szűz Mária-ábrázolások felsorolása során Németh Kálmán sem utalt erre a képre. Ugyan két öregtemplombeli ikont is említett („A hajó jobb oldali elülső részén egy ikon, mely Nyári Lajos és neje ajándéka. Az evangélium oldali hátsó mellékoltáron egy nagyobb ikon orosz felírással.” Perger Gyula: „*Oltalmad alá futunk*”: *Mária-enciklopédia*, 1950, Győr, 2010, 176), de a szűkszavú leírások alapján mégsem azonosíthatjuk egyértelműen egyiket sem az itt bemutatott képpel. Érthetetlen, hogy a pócsi másolatra helyezett koronák, fogadalmi ajándékok sokasága, amelyek az ikon tiszteletének egyértelmű jelei, miért nem keltették fel az adatgyűjtő figyelmét. A kép ide vagy esetleg a környékre kerülésében talán az Esterházy családnak is lehetett szerepe – bár a tatai kastélyuk kápolnájában sem mutatható ki a jelenléte –, ugyanis bécsi palotájuk egyik bejárata felett a pócsi kép másolatát helyezték el – vö. Galavics Géza: A soproni „Esterházy-Madonna”, in: Környei Attila – G. Szende Katalin (szerk.): *Tanulmányok Csatkai Endre tiszteletére*, Sopron, 1996, 196–197, 5. kép. (T. Sz.)

Irodalom

Szilárdfy, 2003, 125, 37. kép.
Tüskés, 2014, 155, 179, fig. 3.

1760 körül (?)

vászon, olaj, aranyozott fémapplikációkkal;
műmárványozott fakeret, elülső oldalán aranyozott
rézszerelékkel, üvegezve

festmény: 74,5 × 92,5 cm; keret: 92,5 × 110,5 cm

Restaurálás: festmény – Vihart Anna;

a keret és a fémtárgyak tisztítása –

Szabó János, 2019.

Budapest, Piarista Múzeum,

Festménygyűjtemény, 2011.158.1.P.

Az Istenanyát ábrázoló kegyképek iránti áhítatos tisztelet már a piarista rend (eredeti nevén *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* – Kegyes Iskolák Isten Anyjáról Nevezett Szegény Szabályozott Papjainak Rendje) alapítójának, Kalazanci Szent Józsefnek (1557–1648) az életét is végigkísérte. Halála előtt néhány nappal például egy látomásban meg-elevenedett előtte az általa korábban szívesen látogatott római *Madonna dei Monti* kegykép, és reménnyel töltötte el őt a piarista rend jövőjével kapcsolatban.

IV.1.2. A pócsi Istenszülő virágkoszorúban

Kat. IV.11.

(1)

18. század

fa, olaj

114,5 × 76 cm

Szentendre, Szent Mihály (Pozsarevacska)
szerb ortodox templom

(2)

Sötét háttér előtt pompás virágkoszorú övezi a pócsi kegyképet, amelynek világosokker háttére ragyogni látszik. A kegyképmásolat részleteiben elég pontosan követi az eredetit, amely egyszerűségében izgalmas kontrasztot alkot a szinte naturalista módon megfestett virágokkal. A képet felül valamikor megcsönkítették. A festmény eredete egyelőre nem ismert, s azt sem tudni, hogy mikor került a Pozsarevacska szentélyébe, ahol jelenleg őrzik. A templom 19. századi leltáraiban nem szerepel, pedig 1890-ben a szentélyben négy Istenszülő-ikont is említene, de egyik sem azonos ezzel. Ugyanitt található egy nagyon hasonló, azonban jóval gyengébb minőségű pócsi másolat is. Ezt a vászonra festett kompozíciót fekete keretbe helyezték (kerettel: 104 × 83 cm), s úgy tűnik, hogy alkotója a fatáblára festett ikon egy variánsát hozta létre. Erre a festményre vonatkozhat a leltár „szentélyben található ikonok” részének egyik leírása: nagy méretű vászonkép egyszerű fekete keretben, az Istenszülőt ábrázolja (Szentendre, Szerb Ortodox Egyházmegyei Levéltár, Inventáriumok,

(3)

1787–1890). Elképzelhető, hogy a fára festett pócsi kép egy, a 20. században megszünt másik templomból került ide.

Szerb környezetben a pócsi kép jelenléte nem tipikus, de nem is egészen szokatlan. A szerbek a Habsburg Birodalom kiváltságos ortodox népeként biztosan ismerték a bécsi Stephansdomban elhelyezett ikont, s megérintette őket a kép kultuszának törökellenes aspektusa is, amely a 18. században a bécsi tisztelet egyik fő motívuma volt.

A virágkoszorúval övezett pócsi másolatok azonban katolikus közegben is ritkák, bár metszeken szerényebb formában többször feltűnik ez a motívum, amelyet talán a bécsi kép első, Eleonóra császárné által adományozott, a „*Rosa Mystica*” titulust hangsúlyozó ezüstkerete ihletett. Bajorországból ismert két olyan festmény is, amelyeken a szentendreihez hasonló virágkoszorú látható. Az egyik Vornbach am Inn bencés monostora számára készült. A hátoldalán olvasható felirat szerint Franz Werner Tamm (1658–1724) német festő alkotta 1700-ban. A kegyképet körülfonó virágkoszorút

három angyal tartja. Nem sokkal később ugyanő ezt a kompozíciót készítette el Passauban, a Szent Pál-plébániatemplom főoltárának oromzatára is: az ovális képmezőhöz igazodva egy angyalt elhagyott, de az ikon okker hátterét számos monokróm angyalfejjel elevenítette meg (Vö. Schäffer, Gottfried: *Zwei bisher unbekannte „Maria-Pötsch“-Kopien in Ostbayern*, *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, 1970/71, 188–189. Lásd még: <https://www.badfuessing-erleben.de/home/kulturelles-aus-der-region/das-gnadenbild-maria-pocs-im-schloss-vornbach> [letöltve: 2020. március 10.]) (2. kép). A virágkoszorúba helyezett Mária-képek ekkor már közel százéves múltra tekintettek vissza. A barokkban egyre népszerűbbé váló csendéletek „lelki” alfaját képviselik, amely a németalföldi katolikus festők invenciójának tekinthető. Id. Jan Brueghel a reformkatolicizmus egyik kiemelkedő alakja, Federico Borromeo milánói érsek számára 1608-ban festette meg az egyik első ilyen kompozíciót, amely a kor szimbolizmusra fogékony gondolkodását tükrözi (Prohaska, Wolfgang: *Das Geistliche Stilleben*, in: *Das Flämische Stilleben, 1550–1680*, Ausstellungskatalog, Kunsthistorisches Museum, Wien, 2002, 321–325). Tamm minden bizonnyal németalföldi tanulmányai során ismerkedett meg ezzel a képformával, s Bécsben udvari festőként is kamatoztatta a tudását.

A szakrális elemekkel bővített csendéletek távoli reminiscenciája Medveczky Jenőnek (1902–1969) a budai Szent Flórián görögkatolikus templom számára 1938-ban festett pócsi másolata, amelyen a kegykép gazdag és színpompás virágcsokor felett, illetve előtt lebeg (vö. Legeza 2011, 27). Amikor ezt a ritka képtípust felelevenítette, Medveczkyt talán a templom barokk stílusa ihlette meg, és annak a lehetősége sarkallta, hogy saját festői sokoldalúságát felvilanthassa (3. kép). (T. Sz.)

Irodalom

Szilárdfy, 1996, 157.
Szilárdfy, 2003, 125–126.

IV.1.2. A pócsi kegykép Bécs látképével, szorongatottak csoportjával

Kat. IV.12.

(1)

1800 körül, Josef Pichler
fémlemez, olaj, aranyozott fakeret (19. század)
mag.: 40 cm, szél.: 32 cm, vas.: 6,5 cm
Sznignált, a bal alsó sarokban a fatörzsön
olvasható: J: Pichler f.
Néprajzi Múzeum, ltsz. 120037.

Óvális formátumban, díszes keretben és baldachin alatt tűnik fel a pócsi kegykép, amelynek keretére a béke szimbólumaként olajágakat helyeztek, alatta felségjelvényeket viselő birodalmi sas lebeg. Ezek és a baldachin mögött két csoportba rendezett hadi zászlók utalnak arra, hogy a Habsburg Birodalom békéjét fenyegető török elleni küzdelemben kinek az oltalmában bízott/ bízik a császár és udvara, illetve országainak hívó népe. A kegyképet jobbról egy angyal tartja, balról egy másik kíséri, utóbbi kezében korona és jogar, Szűz Máriának a mennyek királyné asszonya méltóságára utalva. Kis angyalok és kerubok repkednek, bujkálnak a baldachin szövete előtt-alatt, némelyikük a bojtokkal játszik. A képmező felső részét uraló ábrázolás alatt öt galamb egy mondatszalogot tart, amelyen a legősibb, közsismert Szűz Máriához szóló

(2)

imádság első fele olvasható latinul: „Sub tuum praesidium confugimus Dei Genitrix, nostras Deprecationes ne despicias” – Oltalmad alá sietünk, Istenszülő Szűz, könyörgésünket meg ne vesd...” A háttérben Bécs látképe bontakozik ki, az előtérben szorongatottak csoportja, járványban, éhségben sínylődők, betegek, árvák, foglyok, anyák stb. emelik könyörgő tekintetüket, kezüket a kegykép irányába.

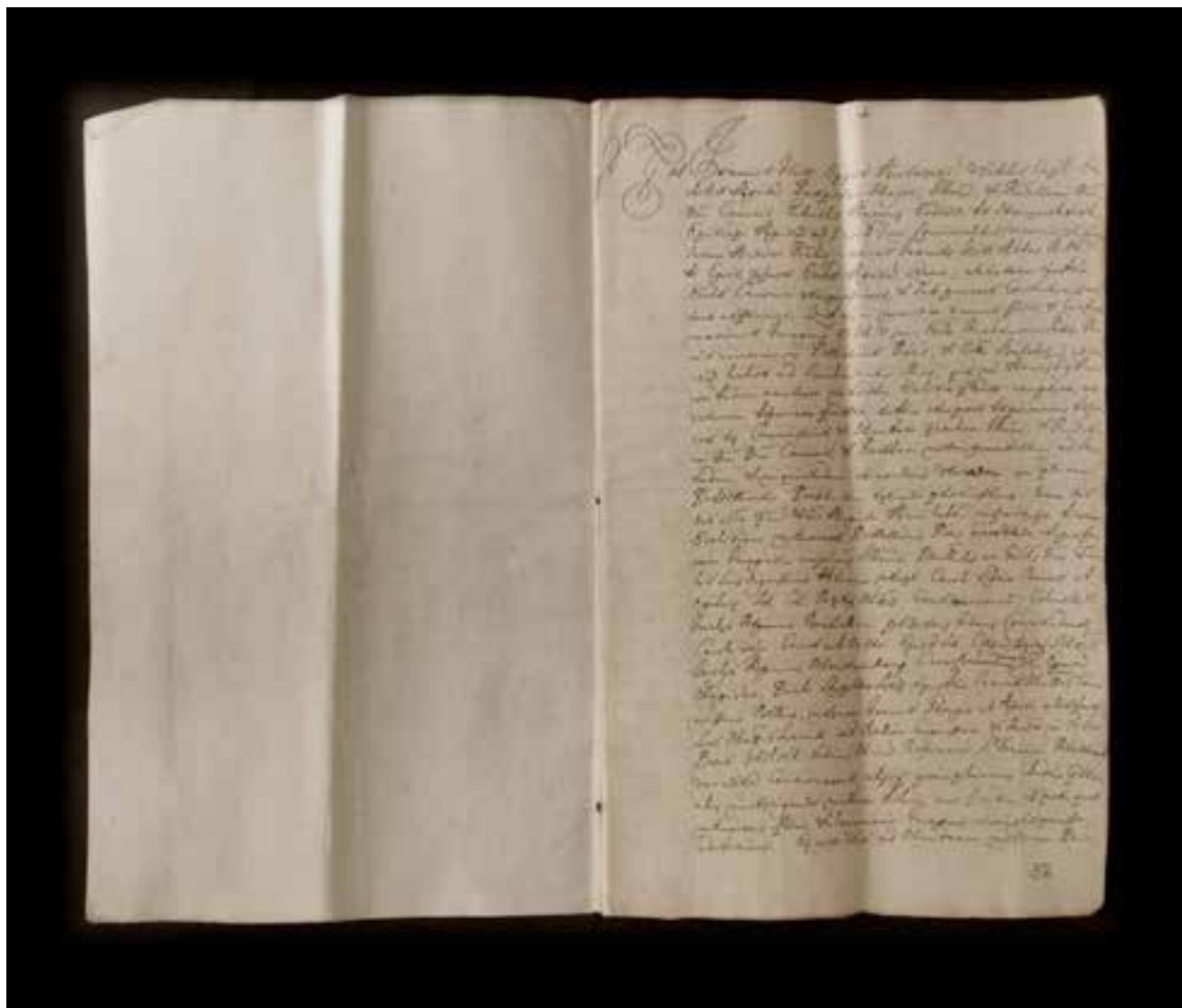
Szilárdy Zoltán figyelte meg, hogy a festmény szorosan követi Franz Leopold Schmittner (1703–1761) bécsi mester metszetét, amely 1740 körül készülhetett (OSZK App. M. 1227, 2. kép). A festő azzal a Josef Pichlerrel (1730–1808) lehet azonos, aki a bécsi Művészeti Akadémián tanult, és több magyarországi helyszínen is dolgozott (vö. Buzási, 2016, 215–216). (T. Sz.)

Irodalom

Szilárdy, 1984, 20. kép.

IV.1.2. A második pócsi könnyezés kihallgatási jegyzőkönyve

Kat. IV.14.

*Fassiones super lacrymatione Imaginis Beatae
Mariae Virginis in Póts habitae Anno 1715.*

Die 25. Augusti

24 oldal

31,7 × 18,9 cm

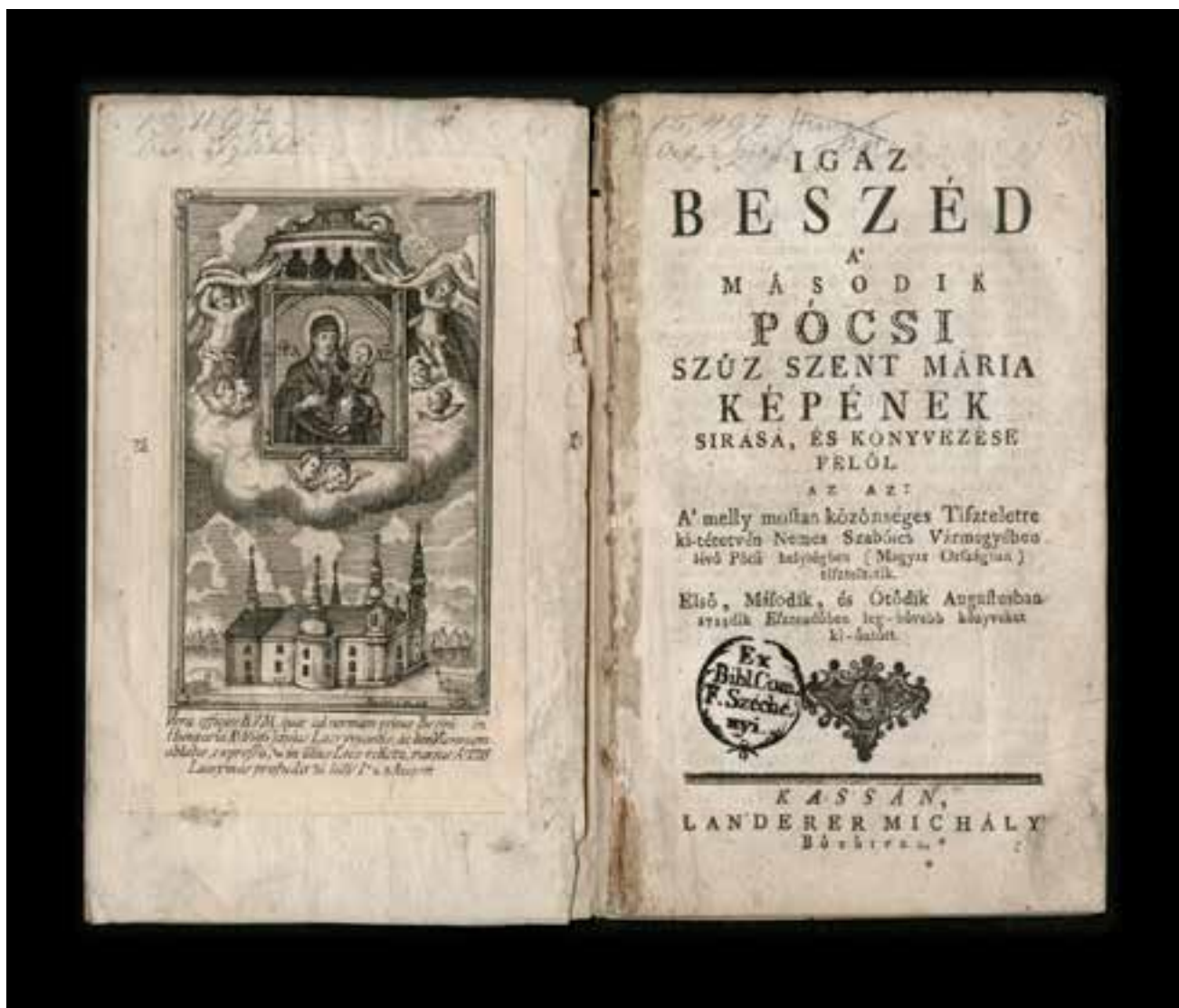
*A kivizsgálást vezető két kanonok viaszpecsétjével
ellátott, hiteles példány.*

*Eger, Főegyházmegyei Levéltár,
Archivum Vetus 1800.*

1715 augusztusának első felében a pócsi fatemplomban az első, Bécsbe szállított kegyképről készített másolatot is könnyezni látták. A helybeliek először a közeli Nagykállóban élő Bizánczy Gennadius helynököt értesítették, aki éppen nem volt otthon. A csodás eseményeket végül a hónap második felében az egri püspök megbízásából Kiss János prépost, ansariai címzetes püspök és

Kiss János Antal kanonokok hivatalosan kivizgálták: egyszer tizenegy, másszor hat tanút hallgattak ki, akik közül néhányan protestánsok voltak. A jegyzőkönyvet 1715. augusztus 25-i keltezéssel zárták le, majd csatolták hozzá a helyi parókus és kántor ruszin nyelvű vallomásait is. A második könnyezés hitelességét Erdődy Gábor Antal egri püspök (1715–1744) szeptember 19-én ismerte el, s a Bizánczy helynökhöz írt levelében Pócsot Szűz Mária kegyhelyének nyilvánította. A második könnyezés jegyzőkönyvét először 1776-ban jelentették meg nyomtatásban Kassán, három különböző nyelven (latin, német és magyar), amelyek szövegét a későbbi hitbuzgalmi, illetve tudományosabb jellegű kiadások is átvették. (Vö. következő katalógustétel, és a Máriapócsról szóló tanulmányomat ebben a kötetben, 14. lábjegyzet.) (T. Sz.)

IV.1.2. Beszámoló a második
pócsi könnyezésről
Kat. IV.15.

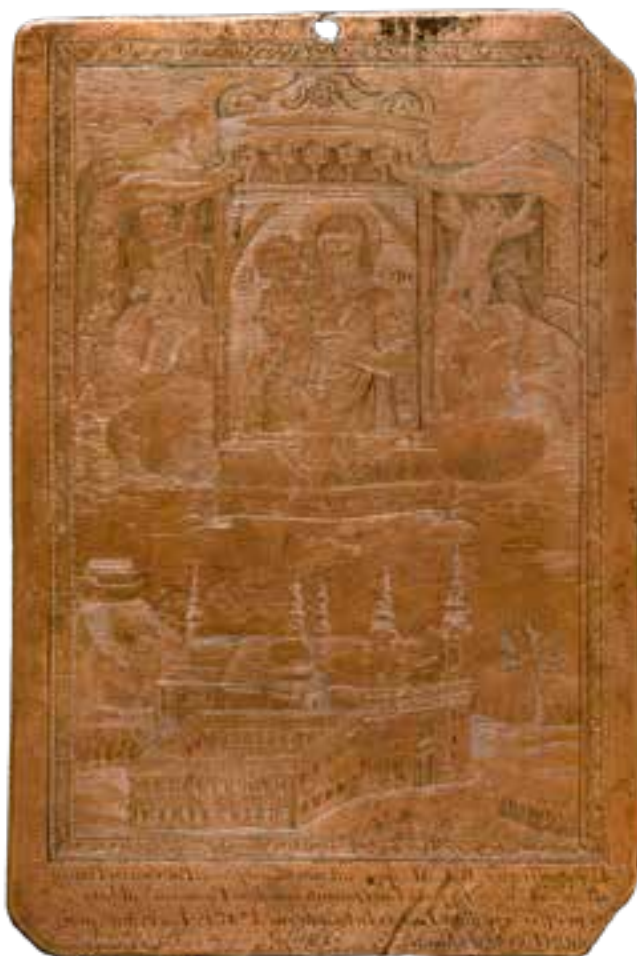
Igaz beszéd a' második pócsi Szűz Szent Mária képének sírása, és könnyezése felől az az: a' melly mostan közönséges tiszteletre ki-tétetvén nemes Szabólc vármegyében lévő pócsi helységben (Magyarországban) tiszteltetik, első, második, és ötödik augusztusban 1715dik esztendőben leg-bővebb könyveket ki-öntött
Kassán, Landerer Michály' bötiüivel [1776]
36 oldal, 8°
Széchényi Ferenc tulajdonbélyegzőjével ellátva.
OSZK, 833.975.

Ahogy a kis méretű kiadvány terjedős címéből is kitűnik, az 1715-ös második pócsi könnyezésről szól. Rövid bevezető után, amelyben a könnyezés időpontjával kapcsolatos félreértéseket tisztázzák, a könnyezés kivizsgálásának

dokumentumait közlik, „melynek eredetije most is tartatik a Püspöki Levéltárban Egerben”. A két kanonok bevezetőjét Papp Mihály parókus és Molnár János iskolamester tanúságtétele követi, majd a nekik feltett kérdések és az azokra adott válaszok. Azután még további kilenc tanú vallomását közlik; az ezt követő, újabb hat tanú rövid kihallgatásának jegyzőkönyvét 1715. augusztus 18-án Lőrinczy György mádi és Francz Mátyás tállyai plébános vették fel Pócson. A kötetet imádság, egy hosszú ének és a könnyezésről szóló, öt pontba szedett „sommázat” zárja. A címlapelőzék Binder János Fülöp metszete, a pócsi zárandoktemplom felett baldachinnal megjelenő kegykép ábrázolásával (ebbe a kötetbe utólag beragasztva). A latinul és németül is megjelentetett műben nem említik, hogy ki volt a kiadás hátterében. (T. Sz.)

IV.1.2. Nyomódúc a máriapócsi kegyképpel és kegytemplommal

Kat. IV.17.

18. század második fele,
Binder János Fülöp (1736 k. – 1811)
vörösréz

18 × 12 cm

Jelzés jobbra lent: Binder sc.

*Felirata: Vera Effigies B.V.M., quae ad normam
primae Pocsini in Hung- / aria A: 1696. saepius
Lacrimantis, ac dein Viennam ablatae / expressa et
in illius Loco relictā rursus A° 1715. Lacrymas pro- /
[fu]dit 31 Iuly 1^a et 3 Augsti (!)*

Nagy Szent Bazil-rend gyűjteménye,
Máriapócs, 2017.73.14.

A Budán alkotó Binder János Fülöp több alkalommal is készített metszetet a második máriapócsi kegyképről és a zarándoktemplomról, amelyek azonban több ponton eltérnek az itt bemutatott kompozíciótól (vö. Kat. IV.15., Tüskés, 2014, kat. 32, 34.). Binder alapvetően Franz Feninger 1750 körül készült metszetéből indult ki (OSZK, App. M. 1227, IV. recto, 1. kép) – akárcsak a korábbi verziók esetében –, megtartva a kegykép alatti mondatszalagon futó, latin nyelvű szentírási idézetet („Portans ramum Olivae virentibus foliis in ore suo. Gen. 8. v. 11.” – Ter 8,11), amely a templom két oldalán látható olajfa- és Noé bárkája ábrázolást, valamint az épület felett repülő, csőrében olajágat tartó galambot értelmezi. A bárka és a galamb talán az egyház helyreállított egységére utal (vö. Szilárdfy, 1984, 18. kép). A zarándoktemplomot azonban nem az északi, hanem a déli oldalról, már az elkészült (1753) bazilita kolostorral együtt ábrázolta Binder. A lemezt minden bizonnyal a máriapócsi szerzetesek rendelték meg tőle, és csodával határos, hogy a bazilita rend 1950-től kezdődő, negyven évig tartó szétszórátása ellenére is fennmaradt. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 1995a, 173, 187, 5. kép.

Puskás, 2008, 212–213, 204. kép (modern lenyomatának fotóival).

Penitenciaimádság a máriapócsi kegyképpel és a templom látképével Kat. IV.18.

19. század közepe

papír, fametszet, nyomtatvány

lap mérete: 20,4 × 17,5 cm,

metszet mérete: 11 × 7,3 cm

Felirata: A' Penitencia Tartó Bűnnösnek Poócsot Könyvező Boldogságos Szűz Máriához Nagy Aszszonyunkhoz Áltatos Imádsága.

MNM TK, ltsz. 61.321.

Az egyszerű kvalitású imalap a bűneit megbánó és a pócsi Szűzanya közbenjárását kérő zarándokok számára készült. A provinciális fametszeten alul a máriapócsi templom látképe van, ahová három irányból zászlós zarándokmenetek érkeznek. Fölötte felhőkön lévő puttók tartják a baldachin alatt lévő kegyképet, amely a valósághoz képest tükrözve mutatja az Istenszülő-ikont. A kompozíció előképe Franz Feninger rézmetszetű szentképe az 1750-es évekből, vagy annak valamelyik későbbi másolata. (G. M.)

Irodalom

Tüskés, 2010, kat. 57.

Tüskés, 2014, 175, kat. 63.

Kartonok a máriapócsi kegytemplom két színes ólomüveg ablakához Kat. IV.19.a–b.

1947, Petrasovszky Manó

papír, akvarell

59 × 33,5 cm (kerettel)

Máriapócs, Nagy Szent Bazil-rend gyűjteménye, ltsz. 2017.138.2–3.

Az egyik vázlat a csoda első könnyezésének tanút ábrázolja: a pócsiak közül Eöry Mihály földműves a hangsúlyos, aki először vette észre az Istenszülő-ikon könnyezését (felirata: „A Kegykép első csodás könnyezése 1696. Nov. 4. – Dec. 8.”). A másikon a császári csapatok főkapitányának, Corbellinek a tanúságtétele látható (felirata: „Gróf Corbelli tábornok tanúságot tesz a csodálatos könnyezésről 1696”).

A kegytemplomnak a második világháború alatt zajló felújítását a nagy méretű hajó- és szentélyablakok számára készített színes ólomüvegek megrendelése zárta. 1946-ban először a szentély két ablaka lett kész, egy évvel később már a hajó északi apszisában az újonnan kialakított kegyoltár két oldalán pedig ezeket a kompozíciókat helyezték el.

A máriapócsi kegytemplom modellje

Kat. IV.20.

A megvalósult művek néhány részletben eltérnek a vázlatoktól. A hajó többi ablakába az utolsó színes üvegek (a nyugati karzat fölötti kivéve) 1953-ig készültek el. A terveket, színvázlatokat ezekhez is Petrasovszky Manó rajzolta, festette, először a bazilitákkal, majd a rend 1950-es feloszlása után Bodnár Sándor parókussal és Dudás Miklós megyéspüspökkel egyeztetve a témákról, a kompozíciók részleteiről. Némelyik ablak ikonográfiai programja többször is módosult. A kivitelezés Budapesten, Palka József Baross utcai műhelyében zajlott, még az államosítás után is. Petrasovszky személyesen instruálta a mestert, néha fel is utazott hozzá. A kegytemplom hajóját díszítő ablakok sokszor a művész valóban kreatív formaérzékéről és szellemes ikonográfiai ötleteiről tanúskodnak, üde színfoltot jelentenek a korszakra már meglehetősen ellaposodó, gyakran sablonossá váló ólomüvegműfajban. (T. Sz.)

Irodalom

Olbert, 2010, 64–65.

Majchricsné Ujteleki – Nyírán, 2019, 229, 256.

20. század vége, Skinta László

fa, fém, papír; faragott, festett

h.: 82,5 cm, szél.: 62,50 cm, mag.: 107 cm

Nagy Szent Bazil-rend gyűjteménye, Máriapócs

A máriapócsi kegytemplom modellje arányosan, hűen követi az épület eredeti méreteit, részleteit. Különlegessége, hogy a hajója az alaplapban 90 fokkal elforgatható, amit ha megteszünk, feltárul a templom belseje, melynek berendezési tárgyait részben modellekkel, részben festéssel, fényképekkel jelenítette meg az alkotó. A modell kék színezése arra utal, hogy készítője az 1991 előtti állapotokból indult ki.

A templommodell az 1956-ban az Egyesült Államokba menekülő, és idővel a New Jersey államban található Matawanban letelepedett magyar bazilita atyák múzeuma számára készült. Az utolsó ottani, ma már Máriapócsra élő bazilita atya, Erdei József szerint a modellt boldog emlékére rendtársa, Skinta István testvére, Skinta László készítette másfél év alatt. Matawanban elevenen ápolják a pócsi könnyező Szűz kultuszát, templomukat is az ikon tiszteletére szentelték (vö. Dudás Bertalan – Legeza László – Szacsvay Péter: *Baziliták*, Budapest 1993, 24). A monostor ugyan néhány éve megszűnt, de a pócsi könnyező Szűz tisztelete az Egyesült Államok más településein is eleven él a görögkatolikus és az ortodox közösségekben egyaránt (vö. Papp Faber Erika: *Égi Édesanyánk könnyei: Tizenkét könnyező Mária-kép a Kárpát-medencében*, Budapest, 2008, 48). (M. U. Zs. – T. Sz.)

hagyományból, amit a megrendelő időnként kevesell, az építésszakma inkább már sokall. Nem látszik még igazán, hogy hol húzódik (húzódhat) az a finom mezsgye a tradíció és a modernség között, amely a szakmai elveikhez hű építészeket, valamint az őket megbízó közösségeket nem elválasztaná, hanem inkább összekötné.

Képjegyzék

1. Mankovits Mihály: *Pócsi Elek munkácsi püspök portréja*. Ungvár, Kárpátalja Megyei Boksay József Szépművészeti Múzeum
2. Roskovics Ignác: *Szent Cirill és Metód*, 1876. Ungvár, Kárpátalja Megyei Boksay József Szépművészeti Múzeum
3. A budapesti Rózsák terei templom ikonosztázának terve, 1905. Budapest Főváros Levéltára
4. A budapesti Rózsák terei templom ikonosztáza
5. A debreceni Istenszülő oltalma görögkatolikus főszékesegyház
6. A debreceni főszékesegyház kupolája, Lohr Ferenc falképeivel, 1910
7. A miskolci Istenszülő elhunyt görögkatolikus székesegyház ikonosztáza
8. Petrasovszky Manó: *Szent Péter és Pál főapostolok vértanúsága*. Sárospatak, görögkatolikus templom
9. Petrasovszky Manó: *Keresztre feszítés*. Nyíregyháza, püspöki székház
10. B. Bélaváry Alice: *Ikonosztázion*, 1965. A nyíregyházi szeminárium belső kápolnája
11. Szilágyi János: *Uralkodó Krisztus*, falkép. Mátészalka, Az Istenszülő oltalma görögkatolikus templom
12. Maklár Teréz: *Istenszülő a Gyermekkel*. Nyíregyháza-Örökösöld, Szentháromság görögkatolikus templom
13. Maklár Teréz: *Tanító Krisztus*. Nyíregyháza-Örökösöld, Szentháromság görögkatolikus templom
14. Maklár Zsolt: *Pantokrátor*. Tiszaújváros, görögkatolikus templom
15. Maklár Zsolt: *Ikonosztázion*, 2011. Debrecen, főszékesegyház
16. Sallai Géza: *Bronzkapu*, 2012. Hajdúdorog, első székesegyház
17. Seres Tamás: *Istenszülő a Gyermekkel*. Nyíregyháza, Az Istenszülő oltalma szemináriumi kápolna ikonosztáza
18. Seres Tamás: *Tanító Krisztus*. Nyíregyháza, Az Istenszülő oltalma szemináriumi kápolna ikonosztáza

Istenszülő a gyermek Jézussal

Kat. IV.21.

19. század első fele, Hittner Mátyás (?)
fatábla, olaj
133 × 70 cm, kiegészítve: 154,5 × 70 cm
Restaurálás: Erdős Alexandra,
Szabó Tamás Sándor (Magyar Képzőművészeti
Egyetem), 2015/2016.
Nyírpazony, Az Istenszülő oltalma görög-
katolikus templom

A barna háttér előtt, perspektivikusan rövidülő világos színű altalajon áll az Istenszülő, aki baljában gyermekét, jobbában egy áttetsző glóbuszt tart, amelyet Jézus a baljával mintha megtámasztana, a jobbával pedig megáldana. Szűz Mária ruházata gazdagon redőzött, meglepően színes: alsó ruhái fehér és kék színűek, köntöse halvány és sötétebb rózsaszín, zöld béléssel, vastag, okker szegővel. A képen feliratok nincsenek, Szűz Mária és Jézus feje körül aranyszínű glória ragyog.

A nyírpazonyi parókiát a 17. század végén alapították, az első fatemplom helyett a közösség 1760 körül kezdett építeni egy másikat vályogból, amelyet 1766. május 7-én (ónaptár szerint) Bacsinszky András szabolcsi főesperes és dorogi parókus áldott meg. A 18. és 19. századi vizitációk jegyzőkönyveiből tudható, hogy a templomnak volt ikonosztáza (1781, GKPL, IV–1–a, fasc. 2, no. 16). 1822 körül a képfalat megújították, hogy pontosan miként, az nem világos, de a parókiát vizitáló esperes nem volt elégedett az eredménnyel (Nyírán – Majchricsné Ujteleki, 2017, 313). Oltárképet egyik látogatás során sem említettek. Máthé Miklós helybéli parókus 1895-ben ismertette részletesebben az ikonosztázt: leírása szerint a négy alapkép fára, a többi sor vászonra volt festve – *Kelet*, 8(1895), február 7. A 19. század végi leltárak egy Mária-képet említenek az oltáron. 1881-ben ezt írják: „Az oltár téglából építve, elől egy lépcsővel, az oltárkép deszkára festve ábrázolja a Boldogságos Szület, baljában tartva a kisdéd Jézust.” (DAZO, fond 151, opisz 14, no. 16, fol. 10r.)

1929-ben a helyi parókus engedélyt kért Miklósy István püspöktől, hogy megvizsgáltathassanak egy régi, az egyházközség tulajdonában lévő Mária-képet, s hogyha értékes, megvételre ajánlhassák az esztergomi Prímási Képtárnak (ma Keresztény Múzeum), az így nyert pénzösszeget pedig az új templom építésére fordíthassák. A püspök engedélyezte a vizsgálatot, de arról nincs adatunk, hogy ez meg is történt-e. A parókus szerint a szóban forgó mű régen oltárkép volt (GKPL, I–1–a, 1929/940). 1930–1935 között a rossz állapotú régi templom helyett újat építettek. Ekkor, vagy talán még korábban, a régi ikonosztázion is elpusztult, csupán a királyi ajtaja maradt fenn, lásd 178. o., 4. kép. Egyelőre nem lehet eldönteni, hogy az itt bemutatott ikon az 1929-ben említett oltárképpel vagy a régi ikonosztáz Istenszülő-alapképeivel azonos-e, inkább az előbbi tűnik valószínűbbnek, különösen az idézett 1881-es leltár fényében.

Az Istenszülő-ikont valamikor alul-felül megcsonkították, a restaurálásakor végzett alaposabb vizsgálata során az is kiderült, hogy eredetileg ívesen záródott, mivel a sötét háttér festésén az íves keret lenyomatát meg lehetett figyelni. A kép festőjére vonatkozó adatot nem ismerünk. Stíluskritikai alapon Hittner Mátyás bajai születésű festő művei közé soroltuk. Levéltári források alapján a hajdúdorogi ikonosztázion Istenszülő-alapképe biztosan az ő műve. A dorogi és a pazonyi képek olyan hasonló festői megoldásokat mutatnak, amelyek alapján ez utóbbit is a 19. század első évtizedére datáljuk, s feltételezsen Hittner művének tekintjük. A restaurálás során a pazonyi kép íves záródását és a levágott alsó szakaszt is helyreállították, Mária hiányzó lábfejét a dorogi alapkép mintájára festették meg. A pazonyi ikont valamikor nagy tisztelet övezhette a közösségben, Szűz Mária vállán ugyanis még láthatóak azok a szegnyomok, amelyekre egykor ékszereket, fogadalmi ajándékokat függeszthettek. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2011a, 64, 180, 76. kép.

Terdik Szilveszter: Istenszülő a gyermek Jézussal: A nyírpazonyi görögkatolikus templom ikonja, *Görögkatolikus Szemle*, 27(2016), 10. szám, 16. *Megmentett műkincsek*, 2016, 7, kat. 4.

Erdei T. Lilla: Megmentett műkincsek, *BBC History*, 6(2016), 9. szám, 15.

IV.2.2. Csodatévő

Szent Miklós püspök

Kat. IV.22.

1849, Melczer István

vászon, olaj; egykorú aranyozott fakeret,
öntött rátétdíszekkel

festmény: 74,5 × 61 cm, keret: 88 × 73,5 cm

Restaurálás: Cseke Róbert (Magyar Képzőművészeti
Egyetem), 2012/2013.

Csegöld, Az Istenszülő születése görög-
katolikus templom

Hátoldalon felirat: A csegöldi templomnak / adta /
B. Vécsey Miklós. / Festette Melczer István /
kir. Táblai Előadó / 1849 esztendőben Pesten.

Kék háttér előtt, teljes püspöki díszben, frontális beállításban Szent Miklós püspök áll (cirill betűs, egyházi szláv neve föl is tűnik a háttérben), jobbájjal áld, baljában nyitott könyvet tart, amelyen ünnepnapja evangéliumi szakaszának kezdete olvasható egyházi szláv nyelven: „Majd lement velük és megállt egy sík helyen...” (Lk 6,17). Mögötte a tenger vagy egy folyó látható, különféle típusú hajókkal.

Csegöld 14. században emelt, azután a következő század végén átépített gótikus téglatemplomát 1780-ban a Vécsey család, a falu kegyura vette el a reformátusoktól és adta át a frissen betelepített római katolikus jobbágynak, öt év múlva pedig a nagyobb létszámú görög-katolikus közösségnek engedte át. Noha az épület a 19. század végén és a 20. század első felében

nagyobb léptékű átalakításokat szenvedett, még ma is számos középkori részletet őriz (vö. Terdik, 2014h, 179–180).

A Szent Miklós-kép jelentőségét növeli, hogy templomainkban meglehetősen ritka a kegyúr személyes törődésére utaló emlék. Vécsey Miklós báró (1789–1854) azonban nemcsak görög-katolikus jobbágynak kívánt örömet szerezni, hanem saját patrónusa iránt is kifejezte tiszteletét. Egyébként Vécsey sokat foglalkozott az ország vízügyeivel, különösen a Tisza szabályozásának kérdésével, ami szintén arra sarkallhatta, hogy a hajózók védőszentjét, Miklós püspököt ilyen formában is megtszjelje. A kép festője, Melczer István (1810–1896) nem volt hivatásos művész, csak műkedvelő jogász, aki minden bizonnyal – talán az országos politika kapcsán – szoros kapcsolatban állhatott Vécseyvel. Jó értelemben vett dilettáns munka ez a kép, alkotója feltehetően szerb vagy görög metszetekből, ikonokból indult ki, amelyekhez Pesten is könnyen hozzájuthatott, hiszen ennek a két ortodox közösségnek volt temploma a városban.

Egy év múlva – talán épp a kegyúri ajándékon felbuzdulva – a közösség önerőből fogott hozzá az ikonosztáz építéséhez. A famunkákra, a festésre, az aranyozásra Stéfány József Szatmár városában élő és dolgozó festővel szerződtek, aki vállalta, hogy 1851. július 26-ig el is készül a művel, amelyért négy részletben 500 forintot és 8 köböl búzát kapott (NYEL, II–4–a). Az ikonosztáz az átépítések során teljesen elenyészett, csupán egy 1900 körül készült fénykép alapján alkothatunk róla fogalmat: nagyon egyszerű, kevés faragott dísz ékesítette, szinte az egész diadalívet betöltő deszkafal volt. A festményekből szinte semmi sem látszik a fotón, csupán annyi bizonyos, hogy a Vécsey-féle Szent Miklós-festményt alapképként beillesztették az együttesbe. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: Csodatevő Szent Miklós képe Csegöldön, *Görögkatolikus Szemle*, 21(2010), 12. szám, 4.

Terdik, 2011a, 75–76, 185, 88. kép.

IV.2.2. Krisztus levétele a keresztről

Kat. IV.23.

19. század második fele

cinklemez, olaj

64 × 95 cm

Restaurálás: Bajzik Anna (Magyar Képzőművészeti Egyetem), 2015/2016.

Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény, ltsz. 2012.197 (A 85).

A meghalt Krisztus testét három, létrán álló férfi engedi le fehér lepel segítségével, az előtérben János apostol, Szűz Mária, Mária Magdolna és egy harmadik asszony segít. A kompozíció P. P. Rubens azonos témájú, 17. századi antwerpeni oltárképének távoli variánsa, alkotója minden bizonnyal metszet alapján ismerte a híres előképet vagy annak valamelyik későbbi változatát.

A nyíradonyi templom 1860-as években készült ikonosztázionját 1952-ben bontották le, megmaradt festményeinek többsége 1983-ban került a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteménybe. A Néprajzi Múzeum Fotótárában maradt fenn róla egy felvétel az 1930-as évekből, amelyen jól látszik, hogy mindössze kétsoros volt, tizenhárom kép díszítette (publikálva: Terdik, 2011a, 187, 96. kép). A Szent Mihály-alapképet Gyulai Ernő szignálta 1865-ben (Sz. Kürti Katalin: *Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban*, Debrecen, 1977, 26–27, VII. kép).

A *Levétele a keresztről* festmény az egyik diakónusi ajtó felett függött. A restaurálás során kiderült, hogy az ábrázolás jelentős mértékben át van festve, amit az ikonosztáz többi képének vizsgálata is megerősített: legalább két vagy három festő dolgozott rajtuk. A *Levétele a keresztről* kép festékrétegeiből vett keresztmetszetek tanúsága szerint a festményt a befejezése után nagyon hamar átdolgozták. Ugyanígy tettek a Krisztust

és a Szent Mihályt ábrázoló alapképekkel is, míg az apostolsor képein nem láthatóak átdolgozásra utaló nyomok. A másik diakónusi kapu fölötti képet (*Titkos vacsora*) – mely stílusában a legközelebbi rokona ennek a festménynek – hasonló módon festették át. Ezek alapján feltételezhető, hogy az alsó sor festményei hamarabb készültek, mint az apostolok, ezért az utóbbiak festőjének „egységesítenie” kellett, összhangba kellett hoznia a már meglévő képeket a saját munkáival. Az átdolgozás során az összes festmény háttere jellegzetes, lilás, felhős égbolttá változott. Szignatúra (Gyulai Ernő) csak a Szent Mihály-ikonon található, annak felső, átfestett, stílusában különböző rétegén, ami alapján még nem lehet egyértelműen meghatározni a *Levétele a keresztről* kép festőjét. Sz. Kürti Katalin kutatásaiból tudjuk, hogy Gyulai neve 1863-ban tűnik föl egy másik debreceni művészével, Burszky Istvánéval együtt, s a korabeli sajtó szerint többször együtt is dolgoztak. Gyulaira 1865 után, az adonyi munkáját követően nincs adat, úgy tűnik, végleg elhagyta Debrecent, Burszky 1877-ben halt meg – vö. Sz. Kürti Katalin: *Régi debreceni családi képek* (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 48), Debrecen, 1987, 22, 24. A nyíradonyi képeken az egymást szorosan követő festői beavatkozások alapján feltételezhető, hogy itt is együtt dolgoztak, s talán Gyulai fejezte be, illetve egységesítette a festményeket. A festők más munkája nem vagy alig ismert. (T. Sz.)

Irodalom

Megmentett műkincsek, 2016, 5, kat. 2.

Bajzik Anna – Terdik Szilveszter: Krisztus levétele a keresztről – Nyíradonyból, *Görögkatolikus Szemle*, 27(2016), 9. szám, 16.

IV.2.2. Titkos vacsora

Kat. IV.24.

Révész György, 1857

vászon, olajfestmény, egykorú keretben

kerettel együtt: 87 × 178 cm

Restaurálás: Varga Ferenc, 2020.

A bal alsó részén szignálva van:

festette Révész 857.

*Hajdúdorog, Az Istenszülő templomba vezetése
görögkatolikus első székesegyház*

Hosszú fehér abrosszal leterített asztal mögött ül a tanítványok többsége, a középpontban Krisztus a kezében tartott kenyeret jobbjával megáldja, minden bizonnyal éppen az Eucharisztia alapítási ígéit mondja. Az Üdvözítő alakját a háttér vakító világossága emeli ki, amely a terem drapériákkal övezett két oszlopa mögül ragyog föl, hogy aztán fokozatosan elhalványuljon. A mennyezetről kétkarú mécsek függ. Krisztus balján öt tanítvány foglal helyet, egyikük az asztal végénél áll, az előtérben ülő, eltorzult tekintetű Júdás merőn nézi Krisztust, enyhén előrehajol, combjára támaszkodó baljában az erszényét szorongatja. A Jézus jobbán elhelyezkedő hét tanítvány közül a szakáll nélküli János ül a Mesterhez legközelebb, az asztal végén lévő kettő közül az egyik áll, de alig vehető ki a homályban. Az előtérben ülő, teljes alakban ábrázolt apostol homloka elé emeli a jobb tenyerét, mintha a Mester mögül ragyogó fény elvakítaná, az előrenyújtott bal lábánál elhelyezett vizeskorsó pedig a lábmossásra utalhat.

A kép megrendelésének részletei egyelőre nem ismertek. Az 1950-es évekig, amíg Petrasovszky Manó nagy méretű vászonképe (lásd Kat. IV.47.) fel nem váltotta, a hajdúdorogi székesegyház főoltárképe volt. Festője, Révész György az 1840-es években Bécsben, majd az 1848-as szabadságharc után, amelyben ő is részt vett, Münchenben is tanult festészetet. A forradalom előtt szeretett volna a Munkácsi Egyházmegye hivatalos festőjévé válni, de a főpásztor végül nem nevezte ki. Több templomban festett ikonosztázt, szószéket. Hajdúdorogon tíz évvel az oltárkép elkészülte után, 1868-ban kapott nagyobb megbízást, amikor a nyugati karzat fölötti boltozatra megfesthette a *Szent István megtéríti a magyarokat* témájú kompozícióját. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: Révész György festőművész (1821–1875), *Görögkatolikus Szemlélet*, 4(2017), 1. szám, 70–73, 5. kép.

IV.2.2. Kehely

Kat. IV.25.

1880-as évek, B mesterjegy, Diana-fejes
finomságjegy
ezüst, aranyozott; kalapált, öntött
mag.: 24 cm, talpátm.: 16,5 cm, szájátm.: 9,8 cm
Restaurálás: Szilágyi Veronika, 2017.
Nyíregyháza, Görögkatolikus Egyházművészeti
Gyűjtemény, ltsz. 1999.8 (B 8).

A kehely talpa profilozott peremű, palástja kúp formájú, amelyet két sorban különböző átmérőjű medalionokba helyezett, sugárkoszorús háttér előtt ragyogó, görögkeresztet ábrázoló öntött ezüsrátétek díszítenek. A váza alakú nóduszon Krisztus passiójára utaló eszközök domborművei láthatók. A kupakosár növényi ornamensei közé 1839–1848 között vert ezüst húszkrajcárosokat illesztettek, mindegyiknek a *Patrona Hungariae*t ábrázoló oldala látható. Talpperemén kívül vésett felirat fut körbe: „Gavora József. Budapest Pásztory Árkád 1883 november 20-án.”

Gavora József 1880-tól kezdve Zambach Józseffel együtt egyházi kegyzerekkel kereskedő céget működtetett Budapesten – vö. *Központi Értesítő*, 5(1880), 125. szám. Pásztory Árkád (1844–1916) pedig bazilita szerzetes volt, a felirat készítésének időpontjában éppen Máriapócsra szolgált, de egyelőre nem tudni, hogy milyen esemény emlékét őrzi ez a kehely. Elképzelhető, hogy üzleti természetű volt, mivel a kegytárakkal kereskedő cégek a pócsi búcsúban is megfordultak. Pásztory kapcsolata azonban a rendjével megromlott, 1902-től kezdve a bazilitától független papi munkát folytatott. Vagyonát, birtokait az 1912-ben megalapított Hajdúdorogi Egyházmegyére hagyta, amelynek ideiglenes székházában hunyt el Nyíregyházán az első világháború alatt. A hagyatékából jutott a püspökség birtokába ez a kehely, amely készítesteknikájával a 16–17. században népszerű ún. pénzes ötvös-tárgyak emlékét idézi. (T. Sz.)

Irodalom

Puskás, 2012, 9 (fotó, leírás nélkül).

a célból, hogy a magyar görögkatolikusok fázisait „ne csupán szájról szájra terjedő hagyomány alapján, hanem egy apáról fiúra öröklendő díszes emlékkönyvből ismerhessék meg az unokák, és az egész keresztény Magyarország”. A kötet a zarándoklat szervezője, Szabó Jenő által írt előszóból, a római zarándoklatról készült harmincöt oldalas beszámolókból és dokumentumokból összeállított függelékekből épül fel. Az első függelék annak a latin és magyar beszédnek a tervezete, amelyet Vályi János eperjesi püspök kívánt elmondani XIII. Leó pápának. A második név szerint felsorolja a zarándoklaton részt vett személyeket. A harmadik függelék a Szentatya átnyújtott emlékirat szövegét tartalmazza. Ez utóbbi történelmi, liturgikus és egyházi szempontok alapján érvel a magyar egyházmegye felállításá mellett, és megcáfolja az ellenvetéseket. Ehhez a harmadik függelékhez nyolc melléklet kapcsolódik. Az első az országos bizottság programját tartalmazza, a második az országos bizottság elnökségének és választmányának névsorát örökíti meg, a harmadik pedig Szabó Jenő elnök beszédét közli, melyet a megalakuláskor mondott el. A negyedik melléklet a görögkatolikus hívekhez intézett csatlakozási felhívást ismerteti, amelyet ötödik mellékletként az azt elfogadók aláírt nyilatkozata követ. A hatodik egyházmegyéenként mutatja ki az Országos Bizottsághoz csatlakozott egyházközségeket. A hetedik melléklet térképe a magyarországi, a nyolcadik pedig az erdélyi görögkatolikus magyarok által lakott településeket tünteti fel.

Az *Emlékkönyvet* a zarándoklat centenáriuma alkalmából reprint kiadásban a Honismereti és Városvédő Kör kezdeményezésére a Hajdúdorogi Mészáros Károly Városi Könyvtár jelentette meg újra, 2000-ben. (J. Gy.)

1905, Roskovics Ignác
vászon, olajfestmény, egykorú díszkeretben
kerettel: 2,40 × 1,60 cm
szignált

Restaurálás: Boromissza Péter, 1999.
Budapest, Az Istenszülő oltalma (Magyarok Nagyasszonya) görögkatolikus templom

Ragyogó sugarú aranymandorla előtt Szűz Mária egy felhőktől teljesen eltakart trónon ül, amelynek a meglétére csupán a hozzá vezető, fehér liliomokkal és vörös rózsákkal díszített három lépcsőfok utal. Szűz Mária a baljában jogart tart, a térdén a szinte mezítelen, egy fehér lepellel épphogy betakart gyermek Jézus áldja meg az anyja jobbáiban tartott Szent Koronát, amelyet a magyar címer fölé emel. A Szent Szűz arca fiatalos, fején fehér fátylat visel, azon kis nyitott, ékköves aranykorona ragyog, ruhája rózsaszín, köntöse zöld, lábfejét egy arany félholdon ülő angyal csókkal illeti. A mélyvörös háttér közepén

zöld drapéria függ. Roskovics festménye a barokkban kikristályosodott *Patrona Hungariae*-ábrázolások modernizált változata.

A magyar görögkatolikusok törekvéseinek fontos helyszínévé vált a 19. század végére a főváros. Budapesten az önálló görögkatolikus parókia létesítése lassan haladt, a székesfőváros csak úgy vállalta a kegyuraságot 1898-ban, ha a parókia liturgikus nyelve a magyar lesz. A különböző egyházi joghatóságokat érintő vitás kérdések tisztázása után az egyházközséget 1905-ben alapította meg Vaszary Kolos prímás, templomul a Szegényház téren (ma: Rózsák tere) álló, használaton kívüli Szent Erzsébet-templomot kapták meg. A székesfővárosi tanács és a szerveződdő egyháztanács javaslatára a prímás azt is megengedte, hogy a templomot a Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szenteljék. Az új patrocínium kiválasztásában a nemzeti jelleg hangsúlyozásának követelménye érvényesült. Ez az ünnep nem létezett a bizánci rítusban, hiszen XIII. Leó pápa csupán 1896-ban engedélyezte a magyarországi római katolikusok számára a millennium tiszteletére, október második vasárnapjára. Melles Emil Rózsák terei parókus azt javasolta, hogy az ónaptár szerinti október 1-jén, ami az új naptár szerint október 14-re esett, Szűz Mária oltalma ünnepén tartsák a búcsút. Az ünnep liturgikus szövegeit korábban ő ültette át magyarra, ezeket Budapesten már nemcsak lefordítani, hanem tartalmilag is módosítani akarta, de erre nem kapott engedélyt.

1905-ben a székesfővárosi tanács engedélyezte, hogy a templom átalakítása során Roskovics Ignáccal megfestessék a *Szűz Mária, Magyarország védasszonya* oltárképet, méghozzá úgy, ahogyan az 1900-as római zarándoklat alkalmával a pápának átadott, a magyar görögkatolikusok kérelmét tartalmazó album borítójára már kis méretben elkészítette. A templom átalakítására az előírányzott 42 ezer koronán túl a Főváros az oltárkép céljaira további 3000 koronát szavazott meg, ezzel kiegészítve az egyházközség által már összegyűjtött 3000 koronás összeget. Roskovics az év végére be is fejezte a nagy méretű vászonképet, a városi tanács decemberben engedélyezte, hogy a tiszteletdíjat megkaphassa. A festmény a templom szűk szentélyapszisének falára került. 1907-ben a kép kedvezőbb elhelyezése érdekében felülvilágító fülkével bővítették az apszist. Ebben az évben már zajlott az ikonosztázion és az oltárok készítése is. A kevés, de nagy méretű

képből álló ikonosztázion festményein szintén Roskovics dolgozott. A Krisztus-alapkép készült el először, a Szűz Mária-alapképet 1907 novemberében vették át (mindkettő 3000 koronába került). Az *utolsó vacsorát* két év múlva szállította le (az ára 4000 korona volt).

Roskovics kompozíciója már 1900-ban a magyar görögkatolikusok emblematisztikus művévé vált. Nem csupán a XIII. Leó pápának átadott kötet borítóján szerepelt, hanem a római zarándoklat emlékalbumának kötetstábláján is, igaz, itt nem festve, hanem domborítva. A kép zománctváltozata megjelent a zarándoklat emlékére Vályi János eperjesi püspöknek ajándékozott pásztorboton is, amelyet újra elkészítettek az első hajdúdorogi püspöknek, Miklósy Istvánnak (1857–1937) is 1913-ban (Kat. IV.33.). Az elő világháborúban és utána tovább erősödött a kép tisztelete: Roskovics műve ihlette a debreceni templom oltárképét, másolatát megfestették a zemplénagárdi templom ikonosztázán is az 1920-as években. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2013b, 191–193, 2. kép.

IV.2.2. Szamovolszky Ödön (1878–1914) szobrász portréja Kat. IV.28.

Endrey Sándor (1867–1940); 1904
vászon, olaj
84 × 100 cm
Sznignó jobbra fenn: Endrey S. 1904
Magántulajdon.

A képen háromnegyedes beállításban a félalakosan ábrázolt, határozott tekintetű fiatal szobrász jelenik meg, miközben jobbjával mintáz – bár jobb kezéből csupán a felkarja látszik –, baljában egy darabka agyagot tart. A festmény bal felső sarkában polcra helyezett kettős szoborbüsztt tűnik fel, mint a néző előtt még rejtve maradó, készülő műalkotás csendes szemléltője. A kettős büszttöt Szamovolszky saját magáról és későbbi feleségéről, Kresz Mártáról 1904-ben mintázta, művének *Az első vallomás* címet adta. A szobrot több példányban is kiöntötték, egyiket a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galériában őrzik.

Szamovolszky Ödön, a 20. század elején alkotó görögkatolikus szobrászművész munkássága mára szinte teljesen elfelejtődött. Nagybereznán született, Ungváron nőtt föl nehéz körülmények között. Szamovolszky 1892-től kezdve az ungvári agyagipari iskolába járt, két év múlva a kassai Kereskedelmi és Iparkamara ösztöndíjának segítségével Budapesten, az Iparművészeti Iskolában folytathatta tanulmányait. Itt Mátrai Lajos György (1850–1906) szobrász tanítványa volt, akitől önálló

feladatokat is kapott. Negyedévesként a görögkatolikusok bízták meg azzal, hogy a budapesti magyar egyházközség sikeres megalapításáért érzett hálájuk jeleként készítse el Szabó Jenő (1843–1921) miniszteri tanácsos, főrendiházi tag mellszobrát. Szamovolszky 1900-ban részt vett a görögkatolikusok római zárándoklatán, amelyen az ifjúsági tagozat egyik szervezője volt Prodán Jánossal együtt. 1903-ban ő mintázta a budapesti Szent István-bazilika főkapujára a tizenkét apostol büszttjét. Ekkoriban Horvay János (1874–1944) szobrásszal együtt önállósították magukat, és a királyi Várbazárban kaptak műtermet. Első nagyobb megrendelésük gróf Andrássy Dénes feleségének, Franciskának az 1905-ben Rozsnyón (Rožňava) felállított szobra lett. A siker hatására egy év múlva Kassán az 1848-as honvédelemkművet készíthették el, amelyet 1919-ben a csehek leromboltak. 1907-ben Gách Istvánnal (1880–1962) közösen vettek részt a budapesti szabadságharc-élmű új pályázatán, amelyet fiatal koruk ellenére a nagy öregekkel (például Zala Györggyel) szemben, a zsűri külföldi tagjainak hatására meg is nyertek (sajnos nem valósult meg). A budapesti görögkatolikusok kezdeményezésére elkészítette Vasvári Pál (1826–1849) mellszobrát is, amelyet viszont nem állítottak fel. Indult az Erzsébet-élmű pályázatán, melynek főalakját meg is mintázta. Az *Imádkozó bányász* életnagyságú bronzszobrát nagybátyja, Jacobs Ottó báró síremlékére szánták, ez 1933 óta Gölnichbánya (Gelnica) főterén áll.

Szamovolszkyt 1914 decemberének elején sorozásra rendelték be, aminek – lelkes hazafi lévén – még influenzásan is eleget tett. A hosszú ácsorgás alatt még jobban megfázott, tüdőgyulladást kapott, majd december 28-án elhunyt. Állítólag halálos ágyán a „Szent Isten, szent Erős...” kezdetű himnuszt énekelte, ami azt mutatja, mennyire fontos volt számára magyar görögkatolikussága. Az elhunyt művészt két nap múlva temették el a Kerepesi úti temetőben. A főváros díszsírhelyet biztosított számára, az egyházi szertartást Melles Emil parókus végezte. Síremlékét a következő évben avatták fel (a kommunizmus alatt elmozdították). Szamovolszkyt olyan fiatalon ragadta el a halál, hogy a nagyszabású megbízások már nem készülhettek el. Megvalósult művei azonban arról tanúskodnak, hogy valóban kiváló művész, sokoldalú tehetség volt. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: Szamovolszky Ödön (1878–1914) görögkatolikus szobrász, *Görögkatolikus Szemlélet*, 5(2018), 2. szám, 68–71, 6. kép.

IV.2.2. Prodán János emlékirata a római zarándokltról

Kat. IV.29.

Visszaemlékezés az 1900. évi görög katolikus magyar római zarándoklatra. A Szent Miklós Budapesti Agapé Társaság 1926. évi március hó 4-iki agapéjén előadta: Prodán János min. osztálytanácsos
Bocskay-könyvnyomda, Nyíregyháza, 1926.
20 oldal
16 × 10 cm
Magántulajdon.

Prodán János az Ugocsa vármegyei Szuha-Bronykán (Szuhabaranka/Бронька) született 1878-ban. Édesapja Prodán Demeter görögkatolikus kántortanító volt. Nagy szegénységük miatt Jánost négyéves korától egy gyermektelen csendőrházaspár nevelte Ungváron. Kitűnő tanulmányi eredményének és vasszorgalmának köszönhetően jogot hallgatott Budapesten, ahol a Rózsák terei parókiával is kapcsolatban állt, és az akkor mérvadó görögkatolikus egyesületeknek is tagja lett, később is aktívan vett részt a munkájukban (például a MAGOSZ-ében). Az 1900-as római zarándoklapon személyesen is ott volt, a szervezésben oroszánrészt vállalt. Emlékeit, számos anekdotikus részlettel fűszerezve, 1926-ban adta elő, amelyet nyomtatásban is megjelentetett, amint erről az itt bemutatott kiadvány tanúskodik. Felesége Kresz Paula volt, akinek Márta nevű testvérét Szamovolszky Ödön vette nőül, ilyen módon kedves barátjával, a fiatal, tehetséges szobrásszal sógorságba is került. Az első világháború idején aktívan politizált a magyarországi ruszinok pártjában. A világégés után a vallás- és közoktatási minisztériumban kapott hivatalokat, osztálytanácsosként a minisztériumon belül a keleti egyházakkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, de a görögkatolikus püspökök is szívesen kikérték tanácsait minisztériumi ügyintézésük előtt. Prodán János mindig büszke volt ruszin származására, magyar identitására, a trianoni döntés után küzdött Kárpátalja érdekeiért. Támogatta az Erdélyi Szépmíves Céh kiadványait is. Utolsó minisztere Keresztury Dezső volt (1945–1947), akivel jó kapcsolatot ápolt. Budapesten hunyt el 1948-ban. (P. G. – T. Sz.)

A bizánci szertartású püspöki pásztorbotok sajátossága, hogy a végükön két kígyó tekeredik ellentétes irányba, amelyek a csúcson elhelyezett keresztre néznek. Ezen a pásztorboton is híven követték a hagyományos elrendezést, azonban a kereszt alatt két nódusz közé henger alakú gombot is illesztettek, amelynek medalionjaiba zománcozott díszítést helyeztek: az egyik oldalon Roskovics Ignác *Patrona Hungariae* kompozíciója, a másik oldalon pedig Miklósy István, az első hajdúdorogi püspök címere tűnik fel görög nyelvű jelmondatával („EN KARTEPIA KARTIOΣ” / „Kitartásban a siker”) kísérvé.

Ezt a pásztorbotot először az 1900-as római zárándoklat után a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottsága nevében Szabó Jenő rendelte meg a cégnél, s ajándékozta a jubileumi év emlékére Vályi János eperjesi megyéspüspöknek. (A tárgy rajza, rövid leírása, Szabó Jenő köszönőlevelével: *A Réta és Benedek Műintézet katalógusa*, 1915 körül, 103, Magángyűjtemény [töredékes példány]).

A cég 1913. augusztus 25-én Miklósynak Sátoraljaújhelyre küldött árajánlatában a legszükségesebb püspöki felszerelések között már szó esik a pásztorbotról is, amelynek egyik oldalára „Magyarország Védasszonyát”, a másikra pedig a püspök címerét szánták, melynek képét kéri elküldeni. A mű így is valósult meg, bár egy héttel későbbi levelükből úgy tűnik, hogy Miklósy talán valamelyik kép helyett Szent Miklóst szeretne volna. A cég szeptember 30-án már ki is számlázta a püspöki felszereléseket, amelyek között szerepel az „1 darab püspöki bot, ezüstdből, cizellálva, zománcképpel, püspöki címerrel, tokkal”, mindez 900 koronába került. A számlára később ezt írták kézzel: „Kifizetett 1915. okt. 25.” (GKPL, I–1–g.) Az október 5-én, Hajdúdorogon végzett püspökszentelésén a fennmaradt archív fotók tanúsága szerint nem ezt a pásztorbotot tartotta Miklósy, talán a fizetési késedelem miatt nem érkezett meg időben. (T. Sz.)

IV.2.2. Tömjénező (füstölő) és tömjéntartó

Kat. IV.34.

1913, Réтай és Benedek Műipari Intézet
Jelzés: GR mesterjegy és Diana-fejes finomságjel.
ezüst, öntött, vésett
Nyíregyháza, a Nyíregyházi Egyházmegye
Püspöki Kincstára, ltsz. 2017.206, 2017.205.

A gazdagon tagolt, barokk arányú füstölő aljának és tetejének, illetve akasztójának domború tagozatait növényi ornamensek és rovátkált díszítés borítja. A három láncot tartó karikánál az első elemre öntött, kétszárnyú kerubfejek vannak illesztve. Hasonló díszítés jellemzi a tömjéntartót is, amelynek tetején szimmetrikusan rendezett hármasszőlőlevél-motívum jelenik meg. A láncokra összesen négy csörgőt is függesztettek.

A Réтай és Benedek cég termékkatalógusában ez a típusú füstölő is szerepel, kétféle kivitelben, „alpaccából és tiszta ezüstdből”, előbbi 120, utóbbi 450 koronába került (A Réтай és Benedek Műintézet katalógusa, 1915 körül, 138, 916. számú tárgy, Magángyűjtemény [töredékes példány]). A cég 1913. december 5-én keltezett, a „püspöki társas misékhez” és a székesegyház számára szükséges felszerelésekről küldött árajánlatában is szerepelnek füstölők:

„4 drb. füstölő kettő tiszta ezüst
byzanci stílusban á 450. – kettő pedig alpacca
ezüstdből, ezek tömjéntartóval csillalva

a 100 – együtt – 1100 korona / 2 drb. tömjéntartó ezüstdből fentiek stílusában – 150 korona.” Nagyon valószínű, hogy az itt felkínált rengeteg liturgikus felszerelést nem vették meg. Két évvel később, 1915. július 8-án kelt egy jóval szerényebb mennyiségről szóló számla, amelyben ilyen tételek is vannak: „2 tiszta ezüst füstölő masszív kivitelben – 900 korona / 2 tiszta ezüst tömjéntartó kanállal – 150 korona”. A számlára azt írták, hogy ezeket a tárgyakat csupán október 25-én fizették ki (GKPL, I–1–g). Minden bizonnyal az ebben említett ezüsfüstölők és tömjéntartók valamelyikével azonosak az itt bemutatott darabok. (T. Sz.)

IV.4.1. Szűz Mária megkoronázása

Kat. IV.47.

1953, Petrasovszky Manó

vászon, olaj

Hajdúdorog, Az Istenszülő templomba vezetése
első székesegyház

Az ívesen záródó nagyszabású festmény közép-pontjában kis angyalok által emelt felhőn a Szent Szűz térdel, gazdagon redőzött vörös ruhában, amely fölött zöld bélésű kék köntöst visel, fején fehér kendő. Tekintetét a Szentháromság második személyeként megjelenő Fiára, a feltámadott, bal vállával keresztyét támasztó Üdvözítőre emeli, aki jobbjával az anyja felé nyúl, baljával barokkos zárt koronát emel föléje. A korona mögött, a Szentlélekre utaló fehér galamb körül kétszárnyú kerubfejek tömege olvad eggyé arany hatású ragyogásban, míg a kép jobb felső részén sűrű felhőn ülve az Atya is feltűnik, aki jogart tartó baljával glóbuszra támaszkodik, jobbját a korona fölé terjeszti. A Szűz sírjának csupán egyik sarka látható a kép alsó részén erős rövidülésben, a szarkofágból virágzó vadrózsabokor burjánzik. Mária két oldalán lendületesen megfestett, dalmatikát és órát viselő diakónus angyalok fújják harsonáikat.

A festmény sok eleme az érett barokk festészet hagyományaira nyúlik vissza, Petrasovszky talán itáliai útjának élményeit dolgozta fel ebben a műben. A kép megrendelési körülményeiről nem sokat tudunk. A művész 1953. május 9-én kelt, Bodnár Sándor máriapócsi parókusnak írt levelében említi, hogy a pócsi megbízásokkal azért nem tudott foglalkozni, mert „a megrendelő számára sürgős munkát” kellett elvállalnia, majd megemlíti, hogy a „dorogi főoltár képéről van szó, a megrendelő: magán-személy”. (A levél szövege: Majchricsné Ujteleki – Nyirán, 2019, 278.) Sajnos ennél több nem is derül ki a megbízás körülményeiről. A festmény 2005-ig állt a főoltáron, majd restaurálás után a hajó nyugati bejáratának bal oldalán helyezték el a szintén nagy méretű és Petrasovszky által állítólag 1958-ban festett Szent József-kép pandanjaként. (T. Sz.)

IV.4.1. Szűz a Jellel

Kat. IV.48.

1981, Kárpáti László
rétegelt lemez, tempera
127,5 × 99,5 cm

A jobb alsó sarokban: 1981 / ΑΛΠΠΑ / Γ
Tornabarakony, Az Istenszülő születése görög-
katolikus templom

Körirata: Velünk az Isten, értsétek meg ó nemzetek,
és / térjete meg, mert Velünk az Isten! / Ezért
az Úr maga ad néked jelet: Íme a szűz fogan, fiat
szül, és Immánuelnek nevezi el. Iz 7,14.

Frontális beállításban, háromnegyedes alakban megjelenő Istenszülő, kitárt karral, a keble előtt egy kék háttérű *imago clipeata*-ban Krisztus Emmánuel háromnegyedes ábrázolása tűnik fel. Az ikon háttere okker, az Istenszülő ruházata bíbor és kék, köntösének belső oldala stilizált virágokkal van díszítve. Mind az Istenszülő, mind Emmánuel válla fölött a megszokott görög rövidítések olvashatók, előbbi nimbuszának két oldalán vörös színű, hatszárnyú szeráf és kerub szemléli azt, aki náluk „tiszteltebb” és „hasonlíthatatlanul dicsőbb” (vö. „Valóban méltó...” kezdetű liturgikus ének). Az ikon az Ige megtestesülésének egyik kitüntetett ábrázolása, amelyet a keretsávban futó izajási idézetek is értelmeznek, hiszen ennek az ikonográfiai típusnak az egyik elnevezése (*Szűz a Jellel*) is ebből származik. A bizánci ikonográfiában *platytera* vagy *blakherniotissa* névvel is illetett képi forma már a képrombolást (726–843) megelőző időben létezett, s egyik ősi változata feltételezhetően annak a konstantinápolyi ún. *blakherné* (forrás) templomnak volt a főikonja, amelyben az Istenszülő köntösereklýjét őrizték. A képrombolást követően a bizánci templomok képi programjában a szentélyapsziszban szereplő egyik igen kedvelt ábrázolássá vált mint a megtestesülés titkának ikonja. Ezen megfontolásból készült az itt bemutatott ikon is a 19. század második felében épült tornabarakonyi templom apszisába, az oltár mögé. A templom egy-két évvel korábban megfestett ikonosztázionját szintén Kárpáti László ikonjai díszítik, s az állványzat is az ő tervei alapján készült. (T. Sz.)

Irodalom

Krisztus közöttünk: A keresztény Kelet liturgikus közössége átéli az üdvtörténetet, fordította: Baán István, Budapest, 1984 (fotó, leírás nélkül).
Terdik, 2012, 6, 22, kat. 5.

felemelt bal tenyerében a vörös kereszt a későbbi vértanúság elfogadására utal. A hitvalló jobb kezével nyitott könyvet tart maga előtt, amelynek evangéliumi idézete a próbatételek vállalására biztatja a seminaristák következő nemzedékét (1Pt 4,12–13). A szegmensívesen záruló ikon bal felső részén, körmezőben a vértanú névadó szentjei jelennek meg – „*virī misericordiae*” felirattal –, akik a püspöki jelvényeket nyújtják felé. Jobbra fent a mennyek szférájából Krisztus a vértanúságot jelképező palmaágat mutat fel, és áldást oszt. A tábla alsó részén a hitvalló életét három jelenet eleveníti fel: 1. Gojdics Péter Pál Hanauer Árpád spirituálissal; 2. Az újszentelt püspök magánkihallgatása XI. Piusz pápánál; 3. Gojdics püspök a börtöncellában, rabosítási számmal. Az ábrázolást a szokásosnál részletesebb feliratozás kíséri: a vértanú névfelirata, amely megemlíti azt is, hogy a Központi Szeminárium növendéke volt; élet-eseményeinek felsorolása évszámokkal; neki szóló személyes mondások és idézetek.

1950-ben a csehszlovák állam szovjet mintára megvonta a görögkatolikus egyház működési engedélyét. Mivel a bazilita szerzetesből püspökké választott Gojdicsot sem szép szóval, sem kínzással nem tudták rábírní, hogy csatlakozzon a pravoszláv egyházhoz, ezért életfogytiglani börtönre ítélték, ahol 1960-ban vértanúhalált halt. Boldoggá avatására 2001. november 4-én került sor. Az ábrázolás nem püspökként mutatja, a megrendelő kérésére Gojdics Péter Pál seminarista idejéből maradt fényképe az alapja. A kép funkciója így kettős, egyszerre ikon és emlékkép, amely arra is emlékezteti a szeminárium-ban tanulókat, hogy a későbbi vértanú olyan, mint bármelyikük, hétköznapi fiatalember, kispap.

Az ábrázolás megfogalmazása Puskás László ikon- és táblaképfestő stílusát ötvözi. Alapvetően síkszerű, néhány színre redukált, nagy foltokból építkezik. Az általánosító formanyelvet pár konkrét részlet ellenpontoszza.

Az ikonkép Kránitz Mihály szemináriumi rektor megrendelésére készült, s a budapesti Központi Szeminárium kápolnájának előterében helyezték el, ahol annak idején Gojdics Péter Pál tanulmányait végezve gyakran megfordult. Jobb szélén a festő monogramja és az évszám olvasható: PL 2003. (P. B.)

Irodalom

Puskás Bernadett: Görög katolikus vértanúk ábrázolásának ikonográfiája, in: Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Vallás, közösség, identitás*, Szeged, 2012, 139–140, 315 [repr.].
Puskás, 2020, kat. 242.

2006, Maklár Zsolt
fa, tempera, aranyozás
110,5 × 68 cm

Nyíregyháza-Kertváros, Szent Kereszt felmagasztalása görögkatolikus templom

Krisztus püspöki ruházatban magas, egyenes háttámlájú trónon, két vánkason ül. Jobbjával áld, baljában nyitott könyvet tart, benne felirat: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem” (vö. Mt 26,26). Kereszttel díszített nimbuszában és válla fölött a Krisztus-ábrázolásokon megszokott görög betűk szerepelnek. Ez az ikon a templom ikonosztázanak apostolsorában, annak középtengelyében van elhelyezve, az apostolok kettesével, két oldalán állnak, és az Üdvözítő irányába fordulnak. A 18. századtól kezdve általánosnak mondható, hogy az ikonosztázoknak ezen a pontján Krisztus nagy főpapként jelenik meg, könyvében azonban nem ez a szentírási hely szokott szerepelni. Az itt

olvasható idézet Krisztus liturgikus ruházatával együtt az ábrázolás eucharisztikus értelmezését mélyíti el, hiszen egyszerre ő a főpap, de az áldozati Bárány is (vö. Zsid 4,14–10,18), aki a kenyér és a bor színében eledelül adja magát a benne hívőknek: „Te vagy a feláldozó és a feláldozott, az elfogadó és aki kiosztatol, Krisztus Istenünk”, ahogyan a Szent Liturgia kerubének előtti imája fogalmaz. Ez a kompozíció az ikonosztáz királyi ajtaja felett, az ünnepsor középpontjába helyezett *Apostolok áldozása* ikonnal egységet alkotva az egész képfal szimbolikus értelmét is megvilágítja: mintegy kivetíti azt a liturgikus cselekvéssort, amely a szentélyben folyik, és amelynek a hajóban tartózkodó hívek számára igazi csúcspontját az Eucharishtiában való részesülés jelenti.

Több más ritka művészi megoldás is megfigyelhető ezen az ikonosztázon: alapképei monumentálisak, életnagyságnál nagyobbak, a két középsőn a főalakok trónon ülnek, az Istenszülő pedig a máriapócsi kegykép újrafogalmazása. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2012, 8, 31, kat. 35.

2011, Maklár Zsolt
vörösfenyő, festett, aranyozott
74 × 33,5 cm
Sárospatak-Kispatak, Szent Apostolok görög-katolikus kápolna

A Boldog Romzsa Tódor püspököt ábrázoló mellkép az ikonfestés klasszikus technikájával készült, krétaalapra festett, aranyozott ereklyetartó ikon. Az ábrázolás mintája egy Romzsa Tódorról készült, közismert fotó volt, ez magyarázza a portrészerű arcformálást. A kép kompozíciójának középpontjában az áldó jobb kéz látható. A jobb alsó negyedben, a püspök szívének magasságában selyemmel bélelt, üveggel fedett, rombusz alakú, réz ereklyetartó fülkében a jobb kezéből egy apró csontereklye van elhelyezve. A püspöki ornátus visszafogott, szinte monokróm barna, drapp színvilágából expresszív erővel világlik ki az emberi arc és a kéz. A kifejezőerőt a szentséget megjelenítő aranyozott dicsfény teszi teljessé. A vértanúságra utalnak az omofor aranyozással kiemelt keresztjei, valamint az aranyozott sugárnyalábokkal övezett ereklyenyílás. A kép síkjából kidomborodó aranyozott keretre ráfutó dicsfény az egyébként statikus kompozíciót szinte kimozdítja a keretből. Az aranyozott részeket poncolt kontúr díszíti. A dicsfény teljes felületét keresztet formáló, ugyancsak poncolt díszítés fedi. A fej két oldalán felirat olvasható: „Tódor püspök fölszentelt vértanú”.

A kép 2011-ben Romzsa Tódor születésének századik évfordulója alkalmából készült ifj. Telenkó Miklós családjának felajánlásából. Romzsa Tódor dédapja Sárospatakon volt görögkatolikus lelkész. A kép a helyi Romzsa Tódor-kultusz egyik fontos tárgya, a szent emléknapján (október 31.) tartott ünnepi szertartások részeként processzióval viszik át a kispataki görögkatolikus kápolnából a sárospataki parokiális templomba. (Sz. I.)

Az Istenszülő a megtestesült Igével és az ősszüelőkkal

Kat. IV.54.

2014, Seres Tamás
vásznon, tojástempera, aranyozott
178 × 138 cm
Miskolc, görögkatolikus püspöki székház nagyterme

Az ikonon az Istenszülő trónon ül, ölében a megtestesült Fiú, aki kezével kiragadja az ősszüelőket, Ádámot és Évát a sírjukból, a háttérben két angyal áll. Az ábrázolás ikonográfiai előképe a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban őrzött középkori szerb zsoldároscopyv egyik miniatúrája (Cod.slav. 4, fol. 229v). Az ikonográfia tartalmi foglalata a hajnali szolgálat (utrenye) Krisztus feltámadását magasztaló énekének utolsó szakasza: „Életadót szülvén, ó Szűz! Ádámot a bűntől megtisztítottad, s Évának győtrelem helyett örömet ajándékoztál; az élettől elesetteket pedig arra ismét méltókká tette a tőled megtestesült igaz Istenember.” A kompozíció első monumentális változata az eichstätti Collegium Orientale számára készült, fatáblára festve. A görögkatolikus szemnáríum egyik folyosóján elhelyezett ikonhoz 2019-re prófétaikonok, és egy akathisztoszorosozat is társult, amelyet szintén Seres Tamás festett. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik Szilveszter: Szavakban leírhatatlan: Válogatás Magyarország élő bizánci művészetéből, *Görögkatolikus Szemlélet*, 3(2016), 1. szám, 50–52. [Sz. n.]: Magyar ikonfestő képei díszítik az eichstätti intézményt, *Görögkatolikus Szemle*, 30(2019), 8. szám, 19.

IV.4.1. Evangéliumos könyv borítója

Kat. IV.57.

2006, Mátyássy László
ezüst, bőr; öntött, cizellált
teljes fedéltábla: 28 × 22 cm, gerinc: 5,5 cm;
középső ikonok mérete: 23 × 18 cm
Magántulajdon.

A fedlapot díszítő dombormű mandula formájú középmezéjében Jézus Krisztus ül egy magas háttámlájú trónon, jobbjával áld, baljával a térdén nyugtatott nyitott könyvet tartja, amelyben a következő szentírási idézet olvasható: „Én vagyok az út, az igazság és az élet” (vö. Jn 14,6). Krisztus keresztes nimbuszában és válla fölött a megszokott görög betűk szerepelnek. A mandorla alsó és felső csúcspontjához, valamint oldalának középpontjához négy, az evangélisták szimbólumait ábrázoló medalion csatlakozik. A kötéstábla négy sarkában fonatos díszítésű görögkeresztek kaptak helyet. A hátlap domborműve hasonló formájú: a mandorlában Krisztus poklokra szállását látjuk, amint az ősszüloket kiragadja a halál fogságából, a háttérben az istenőő Dávid király, illetve az előhírnök Keresztelő Szent János jelenik meg. A központi mandorlához négy rombusz csatlakozik, amelyekben hatszárnyú szeráfok és kerubok medalionba írt ábrázolása tűnik fel.

A sarkokra cikkelyezett könyvtartó gombokat, a gerincre fonatos görögkereszttel díszített mandorlát tervezett az alkotó. A kötet stabilitását két csat is segíti.

Az evangéliumos könyv borítójára szánt domborműveket először a bakonybéli Szent Maurícusz-monostor számára készítette el ezüstből a művész 2006-ban, majd ezt követően több közösség is rendelt az ezüstözött bronzváltozatból. A 2016. július 2-án felszentelt dunakeszi Szent Péter és Pál görögkatolikus templom oltárára helyezett evangéliumot is ezeknek a domborműveknek egy változata díszíti. (T. Sz.)

Irodalom

Terdik, 2012, 7, kat. 24 (bronzváltozat).

IV.4.1. Szentségtartó (artophorion)

Kat. IV.58.

2015, Korényi Kinga
vörösréz, ezüstözött, csiszolt üvegkő;
trébelt, vésett, fűrészelt, cizellált
mag.: 18,5 cm, hossz.: 13,3 cm, szél.: 8,2 cm
Budapest, Teológus Szent Gergely-kápolna

A négy gömb formájú lábon álló, hasáb alakú ládika teteje csomkolt gúla, melynek vízszintes középlemezére a korai bizánci művészetből jól ismert *crux gemmatá*t idéző keresztet helyezett az alkotó. A kereszt középpontjába foglalatba helyezett, vörös, csiszolt üvegkővet illesztett, a kereszt alsó szárából kinőve a paradicsomi élet fájára utaló stilizált ciprusok hajladoznak. A szentségtartó oldalán árkádívek alatt egy palmettákból formált görögkereszt-motívumot, illetve két, ellentétes irányba induló pávát véstek, amelyek az ókeresztény kortól kezdve a feltámadás szimbólumainak számítottak, s ez utóbbiak a rövidebb oldalakon is megjelennek. A szentségtartó fedelének keskeny függőleges peremét vésett palmettasor díszíti. A ládika belsejében van egy kiemelhető ezüstözött hasábforma elem is.

A bizánci hagyományban többféle formájú szentségtartó létezik. Ez leginkább a *kivot*nak nevezett (κιβωτός, *kibotos* – láda, bárka) ereklyetartók esetében elterjedt formát követi. (T. Sz.)

Panagia

Kat. IV.59.

2015, Mátyássy László
ezüst, rózsakvarc; öntött, cizellált
83 × 55 mm (függő nélkül),
a függő: 25 mm

A bizánci püspökök nem mellkeresztet, hanem rendszerint az Istenszülőt ábrázoló, láncon függő, különböző technikával készült medaliont viselnek, amely az ábrázoltat illető jelző (*panagia* – legszentebb) után kapta ezt a nevet. Az itt bemutatott panagia a máriapócsi kegykép alapján készült dombormű, amelyet szobrászművész alkotója mintázott meg, s a funkciójához igazítva ovális formába komponált. A medalion végén egy csepp alakú rózsakvarc emlékeztetett az Istenszülő Pócscon hullatott könnyeire.

Ez a panagia 2015-ben, a második pócsi könnyezés tricentenáriuma alkalmából készült. Mivel Ferenc pápa az év tavaszán alapította meg a Hajdúdorogi Metropóliát, az első érsek-metropolita, Kocsis Fülöp kapta ajándékkul, amire a két adományozó személy monogramja (T. S., T. Sz.) mellé vésett felirat is emlékeztet a hátoldalán. Az utóbbi években több görögkatolikus püspök számára is készült belőle újabb öntvény, amelyek csupán a rajta függő kövek formájában, fajtájában különböznek egymástól. (T. Sz.)

IV.4.1. Kehely, diszkosz, csillag

Kat. IV.60.

2019, Mózessy Egon
ezüst; húzott, trébelt
kehely mag.: 21,5 cm,
talpátm.: 15,6 cm, szájátm.: 13,5 cm
diszkosz mag.: 11,2 cm,
talpátm.: 15,5 cm, tányér átm.: 19,6 cm
csillag mag.: 8,2 cm, szél.: 16,2 cm
Budapest, Teológus Szent Gergely-kápolna

Az ezüstből készült szent edények formáit, arányait, méreteit az I. évezredből fennmaradt liturgikus tárgyak ihlették. Csupán a kehely és a diszkosz talpának köpenyét borítja trébelt díszítés, amely az Eucharisztia színére utaló szőlőmotívumokból és annak szerzőjét, Jézust megidéző krisztogram-ból áll. (T. Sz.)

IV.4.1. Damaszkuszi
Szent János-kút
Kat. IV.61.

Damaszkuszi Szent János mint a bizánci kereszténység egyik legfontosabb himnuszköltője félalakosan, a megszokott ikonográfia szerint szerzetesi öltözékben, fején kendővel jelenik meg, a kezében tartott tekercsen olvasható idézet pedig legismertebb költeményéből, a húsvéti feltámadási kánonból származik: „Jertek, igyunk új italt, nem a kemény sziklából csodásan fakasztottat, de a Krisztus sírjából csörgedező halhatatlanság forrását, melyben megerősödünk!” Az idézet kiválasztását az ikon „funkciója” is befolyásolta: a templom mellett elhelyezkedő urnatemető kútját díszíti, amely a vízmerítés gyakorlati lehetőségén túlmutatva vigasztalást is szeretne nyújtani, és a feltámadásba vetett hitet erősíteni az olvasóban. A kút bal oldalában egy Damaszkuszból való kövecskét is elhelyeztek, amelyet Kocsis Fülöp érsek atya hozott egyik szíriai útjáról, mintegy emlékeztetve az ottani keresztény testvéreinket ért és érő üldöztetésekre. (T. Sz.)

*2019, Monostory Viktória
muranói aranymozaik, fuzionált és festett, kemencé-
ben beégetett Spectrum és Bullseye üveg- és
vracakő keret; mozaik, vegyes technika
mozaik: 102 × 71 cm, kőkeret: 140 × 112 cm
Nyíregyháza-Örökösöld, Szentháromság görög-
katolikus templom*